

Мовна ситуація в Україні, що здобула незалежність 1991 року, складна. За минулі три десятиліття політична еліта – як посткомуністична, що успадкувала владу, так і національно-патріотична сторона, що протистояла їй виявилася нездатною дійти консенсусу в питанні, якою має бути мовна політика держави. Однією з важливих цілей мовної політики вважають уникнення мовних конфліктів. Щоправда конфлікти, які намагається розв'язати мовна політика, ніколи не мають мовного походження: за ними стоять суспільні, політичні та/або економічні конфронтації між групами, що розмовляють цими мовами. Рішення у мовній політиці часто мотивуються політично-ідеологічними, а не мовними факторами, ба більше, часто мову використовують лише як привід для реалізації власних політичних цілей. Видання «Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні» вказує на те, що з часу проголошення незалежності України політичні сторони, які знаходяться у протистоянні у мовних питаннях, насправді конкурують через доступ до політичних, суспільних, економічних, культурних ресурсів. Гострі дискусії, які точаться на поверхні навколо статусу мов, насправді стосуються форм будівництва нації, суспільного статусу, політичних і економічних відносин.

Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні

Чілла Фединець – Степан Черничко

**МОВА,
ПОЛІТИКА,
ЕКСКЛЮЗИВИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

ISBN 978-617-7796-23-6

9 786177 796236

**Мова, політика, ексклюзиви
в сучасній Україні**

Чілла Фединець – Степан Черничко

**Мова, політика, ексклюзиви
в сучасній Україні**

«Аутдор-Шарк»
Ужгород, 2021

УДК: 81'242:320(477)

Ф-31

Мовна ситуація в Україні, що здобула незалежність 1991 року, складна. За минулі три десятиліття політична еліта – як посткомуністична, що успадкувала владу, так і національно-патріотична сторона, що протистояла їй виявилася нездатною дійти консенсусу в питанні, якою має бути мовна політика держави. Однією з важливих цілей мовної політики вважають уникнення мовних конфліктів. Щоправда конфлікти, які намагається розв'язати мовна політика, ніколи не мають мовного походження: за ними стоять суспільні, політичні та/або економічні конфронтації між групами, що розмовляють цими мовами. Рішення у мовній політиці часто мотивуються політично-ідеологічними, а не мовними факторами, ба більше, часто мову використовують лише як привід для реалізації власних політичних цілей. Видання «Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні» вказує на те, що з часу проголошення незалежності України політичні сторони, які знаходяться у протистоянні у мовних питаннях, насправді конкурують через доступ до політичних, суспільних, економічних, культурних ресурсів. Гострі дискусії, які точаться на поверхні навколо статусу мов, насправді стосуються форм будівництва нації, суспільного статусу, політичних і економічних відносин.

Автори

Чілла Фединець, старший науковий співробітник Інституту досліджень меншин Центру соціальних наук (Угорщина, Будапешт)

Степан Черничко, професор кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Україна, Берегове) та Університету Паннонія (Угорщина, Веспрем)

Рецензенти:

Льдіко Ванчо, доктор габіл., Університет Костянтина Філософа в Нітрі (Словаччина, Нітра)

Аніта Марку, доктор філософії, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (Україна, Берегове)

Верстка: Еніке Товт-Орос

Обкладинка: Корнелія Гіреш-Ласлов

ISBN 978-617-7796-23-6

© Ч.Фединець, С.Черничко, 2021

ЗМІСТ

I. Переднє слово	7
II. Мова і держава	14
II. 1. Збереження та втрата мови	15
II. 2. Державна мова та мови національних меншин	18
II. 3. Проекти, що залишилися в шухляді	24
II. 4. Закон «Про засади державної мовної політики» (2012)	29
II. 5. Закон «Про освіту» (2017)	45
III. Конституційний Суд і мовне питання	56
III. 1. Тлумачення державної мови	60
III. 2. Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019)	66
III. 3. Закон «Про кінематографію» (1998)	79
III. 4. Мова освіти	83
III. 5. Вплив рішень КСУ на мовні процеси	87
IV. Пам'ять і мова	93
IV. 1. Самостійність чи «білоруський шлях»	94
IV. 2. Хто герой?	100
IV. 3. Чия перемога?	104

<i>IV. 4. Ленінопад</i>	109
<i>IV. 5. Дорога до Європи</i>	124
V. Післямова	128
Список використаних джерел та літератури.....	137

I. Переднє слово

Людина – це насамперед біосоціальна істота, яка розвивається в певному напрямку під взаємовпливами природи та суспільства. Усвідомлення ідентичності допомагає людині краще зрозуміти саму себе, сформуватися повною мірою не лише як особистість, але й як елемент певної частини суспільства – родини, мовної й культурної спільноти, народу чи нації, якоїсь більш або менш формалізованої спільноти. Права і свободи людини створюють обмеження у поширенні влади держави. Сучасне тлумачення правової держави базується на дотриманні прав людини, верховенстві права та поділі влади.

Характерна особливість радянської мовної політики полягала в тому, що де-юре в Радянському Союзі не було державної мови, теоретично усі національності та мови були рівноправними. У 1961 році на XXII з'їзді КПРС була ухвалена нова програма, яка передбачала «злиття націй». У своїй промові перший секретар КПРС Микита Хрущов заявив, що в процесі будівництва комунізму всі радянські нації та народності об'єднуються в нову історичну категорію – радянський народ¹. З проголошенням ідеї об'єднання народів і націй у нову категорію російська мова стала «мовою міжнаціонального спілкування»². У Радянському

¹ Лариса Масенко: *(У)мовна (У)країна*. Київ: Темпора, 2007. 25.; Leonore Grenoble: *Language Policy in the Soviet Union*. Kluwer Academic Publishers, 2003. 39.

² Леонид Брежнев: *Отчет Центрального Комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики*. Москва: Политиздат, 1981. 57.

Союзи центральна влада створила в республіках держави такі умови, внаслідок яких російська мова з політичних, економічних, ідеологічних та не в останню чергу військових причин отримала привілейований статус³.

1985 року на XXVII з'їзді КПРС Михайло Горбачов відзначав, що радянський народ – це якісно нова суспільна й інтернаціональна одиниця, яку об'єднують спільні економічні інтереси, ідеологічні та політичні цілі. «Підсумки пройденого шляху переконливо свідчать: національне питання, що залишився від минулого, в Радянському Союзі успішно вирішене. Для національних відносин в нашій країні характерні як подальший розквіт націй і народностей, так і їх неухильне зближення, яке відбувається на основі добровільності, рівності, братерського співробітництва. [...] Це розвиток несе з собою у віддаленій історичній перспективі повну єдність націй. [...] в подальшому будуть забезпечуватися вільний розвиток і рівноправне використання всіма громадянами СРСР рідних мов. У той же час оволодіння поряд з мовою своєї національності російською мовою, добровільно прийнятим радянськими людьми як засіб міжнаціонального спілкування, розширює доступ до досягнень науки, техніки, вітчизняної та світової культури»⁴.

Єдина радянська ідентичність – на відміну від, наприклад, югославської чи чехословацької ідентичності – до розпаду Радянського Союзу не стала національністю, яку можна було обрати чи зареєструвати під час перепису

³ Jim Miller: Commonwealth of Independent States (CIS). In: Ronald Asher (ed.): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamon Press, 1994. 613.

⁴ *Матеріали XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза*. Москва: Политиздат, 1986. 156–157.

населення, або вписати в особисті документи радянського громадянина у графі «національність». Радянська ідентичність становила супранаціональну категорію, під якою залишалося місце етнічній ідентичності в межах задекларованої Радянським Союзом багатонаціональності⁵. Однак попри поширення міфу про рівноправність радянських народів існував прихований рейтинг окремих національностей і народів. Українці – як один зі слов'янських народів, – посідали в очах радянської партійної еліти, де домінували росіяни та сильні ксенофобські тенденції, одне з привілейованих місць у неофіційній, прихованій ієрархії радянських народів⁶. Україна та Білорусь уособлювали перехідний варіант між класичною колонізацією азійських територій та Кавказу і легким неокolonіальним правлінням у Східній Європі. Микола Рябчук звертає увагу на те, що політичний аспект «артикулюється головним чином у дискурсі «єдності трьох братніх (східнослов'янських) народів», а на рівні повсякденного «тверезого» глузду озвучується у лапідарній формулі «українці і росіяни – (майже) один народ». Прикметно, що така сама формула вживається і щодо пари «росіяни та білоруси», натомість ніколи не вживається окремо щодо «білорусів та українців» [...] Причина такої специфічної селективності полягає скоріш за все в тому, що в рамках «об'єднавчого» дискурсу перетворення цих двох народів у «майже один», без домінантної участі росіян, не містить жодної політичної доцільності»⁷.

⁵ Zbigniew Wojnowski: The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers*, 2015/1. 3.

⁶ Там само. 5–6.

⁷ Микола Рябчук: *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 83.

Під впливом центральної радянської політики, яка надавала перевагу російській національності та мові, остання дійсно стала «мовою міжетнічного спілкування», посівши роль *lingua franca*. У пострадянському просторі, включаючи й Україну, цей стан речей до певної міри зберігся по сьогодні, попри численні політичні, економічні та суспільні зміни⁸. Використання мови-посередниці є цілком природним і необхідним в полімовному середовищі, державне управління в багатонаціональній та багатомовній імперії також вимагає, щоб існувала спільна (одна або кілька) мова, однак російська мова, використовувана в такому широкому спектрі функцій, безперечно, загрожувала іншим мовам, попри те, що Радянський Союз – як це було зафіксовано і в його Конституції – був по суті багатомовним: «Стаття 36. Громадяни СРСР різних рас і національностей мають рівні права. Здійснення цих прав забезпечується [...] можливістю користуватися рідною мовою та мовами інших народів СРСР» (Конституція (Основний закон), 1977). Згідно з даними останнього загальнорадянського перепису населення в 1989 році (при тому, що всього 51% населення було росіянами за національністю), 81% населення Радянського Союзу «вільно розмовляло» російською як рідною або другою мовою⁹.

У цій своєрідній мовній рівноправності роль національних мов обмежувалася тим, щоби доносити до кожної національності рішення центральних органів партії, їх повідомлення, аргументи й доводи радянської ідеології¹⁰.

⁸ Aneta Pavlenko: Russian as a *lingua franca*. *Annual Review of Applied Linguistics*, (26) 2006. 78–99.

⁹ Grenoble, 2003, цит. праця, 2.

¹⁰ Grenoble, 2003, цит. праця, 45.; Юрій Левенець та ін. (ред.): *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 415.

А ось радянські дослідники явища національної-російської двомовності трактували так, що вплив російської на мови радянських народів є природним, необхідним і бажаним, тепло вітали майже повне зникнення багатьох маленьких мов, зміну мов мовцями, перехід на російську, так звану «природну двомовність» та «природну асиміляцію»¹¹.

Стратегічною метою Москви було досягти – способами, які відповідали кращим традиціям царських часів – поступової втрати характерних особливостей української мови, яка, все більше наближаючись до російської, з часом мала в ній розчинитися¹². Ця русифікаторська асиміляційна національна і мовна політика призвела до того, що в Україні для багатьох меншин і частини українців російська з часом стала не другою, а першою (рідною) мовою, і саме її вони насамперед використовували в побуті, зокрема і в родинному спілкуванні. Попри те, що частка осіб російської національності з рідною російською мовою зростає в Україні за період між 1959 та 1989 роками всього на 0,25%, частка осіб інших національностей з рідною російською мовою збільшилася значною мірою¹³.

Необхідно відзначити, що Радянський Союз не був національною державою чи класичною націоналізуючою державою, що прагнула національної гомогенності¹⁴. Звісно, радянське політичне керівництво завжди прагнуло забезпечувати російське домінування, розширювати функ-

¹¹ Юнус Дешерієв: *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе*. Москва: Наука, 1966. 362.; Масенко, 2007, цит. праця, 26.

¹² Tomasz Kamusella: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. 178.

¹³ Левенець та ін. (ред.), 2008, цит. праця, 649–650.

¹⁴ Georg Brunner: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Intézet, 1995. 17–18.

ції російської мови та пропонувало її громадянам як один із засобів суспільної мобільності, але саму країну до кінця трактувало як багатонаціональну, етнічно гетерогенну, федеративну державу, де – теоретично – можливим був навіть вихід зі складу імперії: «Стаття 72. За кожною союзною республікою зберігається право вільного виходу з СРСР» (Конституція (Основний закон), 1977). У країні, що займала шосту частину світового суходолу, згідно з даними переписів населення, які проводилися після Другої світової війни, частка осіб російської національності поступово зменшувалася і станом на 1989 рік ледве перевищувала 50%.

На титульній сторінці радянського паспорту червоного кольору¹⁵ було зображено герб Радянського Союзу та напис російською мовою золотими літерами «СССР – Паспорт». Якщо відкрити це посвідчення особи у формі книжечки, бачимо дві російськомовні сторінки з фотографією власника та персональними даними. Однак на наступних сторінках ці самі дані повторювалися мовою більшості радянської республіки. На території Української РСР особисті дані вказувалися звісно ж українською мовою. У кінці паспорта, на сторінках 28-29, можна прочитати короткий витяг із радянського законодавства. На парній (лівій) стороні цей текст наводився російською, а на непарній (правій) – мовою республіки (отже, в Україні – українською). Обома мовами в паспорті вказувалася національність громадянина.

Після розпаду Радянського Союзу українське громадянство автоматично могли отримати ті радянські громадяни, які станом на 24 серпня 1991 року, тобто на день проголошення незалежності, проживали на території

¹⁵ Поет-дадаїст Володимир Маяковський у «Вірші про радянський паспорт» називає колір документа «пурпуровим».

України, а також ті, які станом на 13 листопада 1991 року, коли набув чинності (перший) Закон «Про громадянство», проживали на території України та не мали іншого громадянства. Червоні радянські паспорти почали поступово змінювати на сині українські в 1993 році. Незалежна Україна зберегла для документа радянський формат книжечки, а також традицію вказувати дані двома мовами. Як і на радянському паспорті, на обкладинці українського документа бачимо напис однією мовою: на синьому фоні зображено державний герб України та напис «Україна – Паспорт». Всередині книжечки сторінки 1-2 заповнюються українською, а на сторінках 3-4 ці особові дані власника паспорта дублюються російською мовою.

З 1 січня 2016 року в Україні поступово почали впроваджувати паспорт нового формату – пластикова картка меншого, ніж старий паспорт, розміру. Цей новий документ також двомовний, але тут поряд із державною (українською) мовою є написи виключно англійською мовою, а мовами національних меншин України – ні. В українських паспортах як старого, так і нового зразка не вказується національність громадянина.

II. Мова і держава

Мовна ситуація в Україні, що здобула незалежність 1991 року, складна. За минулі три десятиліття політична еліта – як посткомуністична, що успадкувала владу, так і національно-патріотична сторона, що протистояла їй виявилася нездатною дійти консенсусу в питанні, що є нація?¹⁶ Маємо два основних підходи. Згідно з першим, в Україні можливо втілити модель державної нації, яка подібно до низки західних країн припускає дві нації, дві державні мови та гармонійне функціонування автономних регіонів. Проте Україна не визнає, що українська політична нація двомовна і двокультурна¹⁷. Прихильники другого підходу вважають, що через схожість двох культур та географічну близькість Росії, де частина політикуму взагалі ставить під сумнів існування самостійного українського етносу, така модель не зможе функціонувати¹⁸. Ті, хто кваліфікує мовну ситуацію в країні, як постколоніальну¹⁹, вбачають, що боротьба з російською мовою, яка насаджувалася в Радянській Україні як «засіб міжетнічного спілкування» та мова інтернаціоналізму, є невід’ємною

¹⁶ Гергард Зімон: Демократія і нація. Демократія і загрози. In: Андреас Капелер (ред.): *Україна: процеси націотворення*. Київ: К.І.С., 2011. 345.

¹⁷ Алексей Миллер: Украина как национализирующееся государство. *Pro et Contra*, 1997/2. 85–98.

¹⁸ Сергей Екельчик: *История Украины. Становление современной нации*. Киев: Издательство К.И.С., 2010. 286–288.

¹⁹ Дивись, наприклад: Лариса Масенко: *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004.

частиною становлення національної та мовної незалежності, формування української національної свідомості²⁰.

II. 1. Збереження та втрата мови

Однією з важливих цілей мовної політики є уникнення мовних конфліктів або їх вирішення. Щоправда конфлікти, які намагається розв'язати мовна політика, ніколи не мають мовного походження: за ними стоять суспільні, політичні і/або економічні конфронтації між групами, що розмовляють цими мовами. Рішення у мовній політиці «мотивуються політично-ідеологічними, а не мовними факторами, ба більше, часто мову політичні гравці використовують лише як привід для реалізації власних політичних цілей, наприклад, досягнення якихось суспільних перетворень чи консервування сприятливого для них стану»²¹. Очевидно, що такою є ситуація і в Україні. З часу проголошення незалежності політичні табори, які знаходяться у протистоянні нібито через мовне питання, насправді конкурують через доступ до політичних, суспільних, економічних та культурних ресурсів. Гострі дискусії, які точаться на поверхні навколо статусу мов, у дійсності стосуються форм будівництва нації, суспільного статусу, політичних і економічних відносин, влади. Тактика політичного балансування, що застосовувалася Україною у відносинах між Заходом і Сходом та у формуванні мовно-політичної ситуації, однозначно зазнала краху, а населення країни стало фатально розділеним.

²⁰ Володымыр Кулык: Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Отечественные записки*, 2007/1. 296–316

²¹ Sándor Klára: *Határtalan nyelv*. Bicske: SZAK Kiadó, 2014. 354.

Відзначимо, що в основі протиріч між регіонами України більшою мірою лежать конфлікти з історичного минулого, економічних відмінностей, ніж протистояння за етнічним і мовним принципом²². У незалежній Україні не зуміли знайти такої точки єднання, спираючись на яку, можна було б зменшити прірви, що розділяють країну²³. Єдиним спільним знаменником у колективній пам'яті є радянське минуле, проте його оцінка кардинально відрізняється в західних та східних регіонах²⁴.

Лінії розлому, що створюють внутрішнє напруження, посилювалися й зовнішніми силами. Політичні та економічні інтереси США та Європейського Союзу з одного боку та Росії – з іншого створюють усе більший тиск на Україну, яка страждає від корумпованої та ворожучої між собою політичної еліти. У такій гострій ситуації після розпаду Радянського Союзу майже закономірним стало посилення у центральній та східній частині Європи невпорядкованих конфліктів на етнічному й мовному ґрунті, зокрема й на території колишньої Радянської України, яка успадкувала економічні, політичні, культурні, міжнаціональні, етнічні та мовні проблеми радянської епохи.

В Україні чисельність тих осіб, які вважають себе українцями за національністю (приблизно 78%), значно вища від тих, хто назвав рідною державну українську мову

²² Dávid Karácsonyi – Konstantyn Mezentsev – Grygorii Pidgrusnyi – Zoltán Dövényi: From global economic crisis to armed crisis: changing regional inequalities in Ukraine. *Regional Statistics*, 2014/2. 18–39.

²³ Csilla Fedinec: Ukraine's Place in Europe and Two Decades of Hungarian-Ukrainian Relations. *Foreign Policy Review*, 2013/1. 69–95.

²⁴ Білл Баурінг: Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. In: Юліане Вестерс-Дільгер (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2008. 55.

(менше 68%). Натомість частка тих громадян, які називають російську рідною мовою (приблизно 30%), більша, ніж тих, хто вважає себе росіянами за національністю (17,3%). Приблизно чверть населення країни (22,2%) належить до котроїсь із національних меншин, однак із мовної точки зору фактично кожна третя особа (32,5%) є представником певної мовної меншини, при цьому носії української та російської мов разом складають 97,1% населення України²⁵.

Переважно російськомовні регіони розташовані у східних та південних областях країни, частково в центральній частині, а переважно україномовні – в західній частині держави та частково в центральній. Для українських мовців незначною мірою притаманне використання діалектів/говірок, у Закарпатській області зникає місцевий русинський мовний варіант, а розмовна мова все більше наближається до літературної української (хоча з українських говірок найбільш віддаленими від кодифікованих стандартів є саме закарпатські діалекти). У південно-східних регіонах вздовж мовних меж/кордонів вживається суржик, який є не діалектом, а своєрідною сумішшю (pidgin), контактним різновидом мови²⁶. Національні меншини, які в значній кількості зберегли рідну мову (крім росіян) – болгари,

²⁵ Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek*. Budapest: Gondolat, 2013. 240–243.

²⁶ Laada Bilaniuk: Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies*, (XXI) 1997. 93–118.; Laada Bilaniuk: A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*, 2004/4. 409–425.; Niklas Bernsand: Othering *Surzhyk* in Implicit Metalinguistic Discourse. In: B. Törnquist-Plewa (ed.): *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö: Sekel Bokförlag, 2006. 77–115.; Дель Гаудіо Сальваторе – Богдана Тарасенко: Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Юліане Бесгерс-Дільгер (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 316–331.

румуні, молдавани, угорці, гагаузи – здебільшого компактно проживають на прикордонних територіях України. Налічуємо чотири такі мови, чисельність носіїв яких на регіональному рівні перевищує десять відсотків: угорська (Закарпатська область), румунська (Чернівецька область), кримськотатарська (Автономна Республіка Крим), російська (місто Київ, Севастополь, Автономна Республіка Крим та одинадцять областей).

Розрізняємо етноси, що зберегли свої рідні мови, та етноси, які все менше використовують рідну мову. Наприклад, майже сто відсотків угорців, румунів розмовляють рідною мовою, а серед поляків та білорусів цей показник нижчий, ніж п'ятдесят відсотків. Чим сильніша тенденція збереження мови, яка ще й поєднується з компактним місцем проживання, тим менше представники такої меншини володіють державною мовою.

II. 2. Державна мова та мови національних меншин

Затвердження державного статусу української мови ухваленим у 1989 році Законом «Про мови в Українській РСР» стало першим кроком до дерадянізації та проголошення незалежності України²⁷. Ухвалення цього закону стало сигналом про зміну мовної політики: відхилення від попереднього радянського вектору. Положеннями закону передбачалося, що на територіях, де національні меншини становлять більшість населення (понад 50%), у роботі

²⁷ Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest: Kalligram, 2016. 63.

державних органів, організацій, підприємств, установ дозволяється використання поряд із державною мовою мов нацменшин.

На початках незалежності українська національна й мовна політика ставилася до нацменшин толерантно. Ухвалені в перші після 1991 року нормативні документи (Декларація прав національностей України – 1991; Закон України «Про національні меншини» – 1992) гарантували право на використання рідної мови у всіх сферах суспільного життя. В ухваленій 1996 року Конституції попри де-факто існуючу в країні багатомовність політики де-юре прийняли рішення на користь одномовності, зафіксувавши в статті 10-й, що «Державною мовою в Україні є українська мова». Рішення на користь офіційної одномовності ймовірно можна пояснити бажанням протистояти насильній русифікації в попередні історичні епохи²⁸. Поряд із цим у Конституції йдеться: «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України». Це означає, що органи місцевого самоврядування можуть у роботі користуватися російською та іншими мовами нацменшин у порядку, передбаченому законодавством.

Значний вплив на мовну політику України мають і її міжнародні зобов'язання²⁹. У 1997 році Верховна Рада ратифікувала Рамкову конвенцію про захист національних меншин, а 2003 – Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. Таким чином, ці два міжнародні документи стали частиною українського законодавства. Щоправда про

²⁸ Pavlenko, 2006, цит. праця, 78–99.

²⁹ Юліане Бестерс-Дільгер: Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: Андреас Капеллер (ред.): *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво К.І.С., 2011. 352–364.

складність української мовної (політичної) ситуації свідчать події навколо ратифікації Хартії: українська національно свідомі еліта переконана, що Хартія сприяє російській на противагу українській мові та забезпечує ірреально широкі права для використання мов меншин. Застосування Хартії ускладнюється й тим, що до сьогодні не розроблено механізму її виконання. Немає законів чи постанов для органів місцевого самоврядування, які однозначно б визначали, до яких мов у конкретній адміністративно-територіальній одиниці можуть застосовуватися норми Хартії.

Тривалий час в Україні домінували два приблизно рівновеликі табори. Один спирається переважно на україномовних виборців західних і центральних регіонів, а другий – на здебільшого російськомовних жителів сходу й півдня. Країна традиційно поділена і з мовної, і з політичної точки зору³⁰. Для обох таборів суттєвим завданням є управління мовною проблемою. Найбільш ефективним способом вирішення стало б віднаходження консенсусу. Однак шанси на компроміси в мовному питанні завжди були низькими. Політичні сили під час виборчих кампаній спробували балансувати між мовно розділеними регіонами країни. Однак після їх обрання вони вже не наполягали на реалізації виборчих обіцянок³¹.

Зміну вектора державної мовної політики принесла еліта, яка прийшла до влади внаслідок Помаранчевої

³⁰ Dominique Arel – Valerii Khmelko: The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*, 1996/1–2. 81–91.; Paul Kubicek: Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies*, 2000/2. 273–294.

³¹ Володимир Кулик: Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Юліане Бестерс-Дільгер (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 53–54.

революції 2004 року. Вона зруйнувала *status quo*, який сформувався раніше. Українська – єдина державна мова, але на значній території країни, а також у багатьох символічних функціях (наприклад, у пресі) домінує російська. Найважливішою ціллю мовної політики України стає практична реалізація державного статусу української мови. Політичним наміром було зняти напруження між ситуацією *де-юре* (Україна – одномовна держава) і ситуацією *де-факто* (переважна більшість населення країни дво- або багатомовна). Метою стало створення гомогенної національної держави. «Можна стверджувати, що виживання української держави залежить від реального впровадження української мови у всі сфери державного і суспільного життя. В нинішніх умовах мова – це гарантія національної безпеки, територіальної цілісності, національної свідомості та історичної пам'яті народу», – наголошував помаранчевий президент Віктор Ющенко в 2010 році³². Очолювані президентом і Юлією Тимошенко сили вважали, що незалежна Україна успадкувала деформовану мовну ситуацію³³, яку державна мовна політика – незалежно від того, чи є для цього суспільний консенсус – необхідно випрямити. Необхідно досягнути той ідеальний стан, коли російська тільки одна з багатьох мов меншин, а українська натомість як єдина державна мова самостійно домінуватиме в державному управлінні, законотворчості, пресі, політичному житті, культурі, науці та освіті.

На думку помаранчевих, усі, хто виступає за дві державні мови або вважає, що мовам меншин необхідно забезпечити офіційний статус, виступають проти української національ-

³² Віктор Ющенко: Чия мова – того й влада. *Day.kyiv.ua*, 06.10.2010. Режим доступу: <https://bit.ly/2SDsm8b>

³³ Масенко, 2007, цит. праця, 7.

ної ідеї та єдиної нації³⁴. «Існування єдиної мови — технічна умова існування сталої європейської держави. Дві державні мови в Україні не можуть слугувати чинниками консолідації. Консолідуватися можна лише навколо чогось одного», — стверджував В.Ющенко. «Двомовність — це типовий прояв євразійства або, точніше, азіопства» і «Лише маючи єдиний мовний та культурний простір, нація отримує імунітет від недружніх впливів зовні»³⁵. Помаранчевим здається закономірним, що український народ, здобувши державну незалежність, прагне після пережитої в ході історії насильницької асиметричної двомовності до української одномовності³⁶.

Однак прагнення українізації настільки вступили в суперечність із намірами частини суспільства, що публічне використання російської мови стало ледве не символічною формою опозиційної поведінки, як наприкінці існування Радянського Союзу, коли хтось перед великою аудиторією в Радянській Україні виступав українською³⁷. Тож президентські вибори 2010 року змели помаранчеву еліту.

³⁴ Олександр Майборода – Май Панчук: Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Олександр Майборода та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 207–209.; Масенко, 2007, цит. праця, 11.

³⁵ Ющенко, 2010, цит. праця.

³⁶ Юрій Шемшученко – Володимир Горбатенко: Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Олександр Майборода та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 168.

³⁷ Viktor Stepanenko: Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Farimah Daftary – François Grin (eds.): *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, 2003. 128.

Перемогу здобув Віктор Янукович, який під час кампанії пообіцяв впорядкувати статус російської мови.

Політичні сили, які вважаються проросійськими, стояли на позиції, що мовна політика має базуватися на реальній мовній ситуації, тобто необхідно кодифікувати двомовність, яка де-факто існує в країні. Одним із аргументів стало те, що насильна українізація загрожує мовним та національним правам російськомовного населення, є небезпечною для демократії³⁸. Вільне використання російської мови вони прагнули поширити не тільки на південно-східні регіони, а й на всю країну. Тобто і на ті території, де частка російськомовного населення незначна, і де є сильний спротив російській мові³⁹.

Таким чином, на противагу помаранчевим, які бажали українізувати східні й південні області країни, політичний табір під проводом В.Януковича хотів упорядкувати статус російської мови, залишивши поза увагою думку населення Заходу й Центру. У цьому контексті проросійська влада розробила новий законопроект про мови, що так само руйнував старий status quo. Це, звісно, генерувало нові конфлікти.

³⁸ Jennifer Dickinson: Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language*, (201) 2010. 53–78.

³⁹ Bill Bowring: The Russian language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarke (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. 56–80.; Кульч, 2007, цит. праця, 305–306.

II. 3. Проекти, що залишилися в шухляді

Ухвалений 1989 року ще за часів СРСР Закон «Про мови в Українській РСР», апелюючи до зв'язку мови і нації, чітко визначив шлях односторонньої українізації суспільства⁴⁰. Перші два президенти, Леонід Кравчук (1991–1994) та Леонід Кучма (1994–2004), представляли погляд, що базовою умовою існування нації є мова. Ухвалена 1996 року Конституція називає одну державну мову – на протигагу виборчим обіцянкам Л.Кучми, які принесли йому успіх. Парадокс полягає в тому, що «націоналіст» Віктор Ющенко (2005–2010) виявився в українізації менш результативним, ніж його попередники. Підтвердженням його поразки є, зокрема, те, що саме за часів В.Ющенка змогла наростити м'язи Партія регіонів, яка однозначно виступала за двомовність⁴¹.

Партія регіонів, яка виграла парламентські вибори у 2006, 2007 та 2012-му роках, а 2010 сприяла приходу до влади президента Віктора Януковича, взялася за переписання Конституції та мовного законодавства. Зміни до Конституції провести не вдалося, натомість старий мовний закон, ухвалений ще 1989 року, замінили новим у 2012 році. Перед цим цілу низку альтернативних законопроектів подала й опозиція.

⁴⁰ Anikó Beregszászi – István Csernicskó: Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Ferenc Glatz (Hrsg.): *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest, 2003. 101–117; Csernicskó, 2013, цит. праця, 281–298.

⁴¹ Бестерс-Дільгер, 2011, цит. праця, 353–361.

VI скликання Верховної Ради України працювало з осені 2007 до осені 2012 року. З-поміж 450 парламентарів 194 депутати представляли Партію регіонів, другою та третьою за чисельністю фракціями стали колишні учасники помаранчевої коаліції – Блок Юлії Тимошенко та блок «Наша Україна – Народна Самооборона», в якій об'єдналося дев'ять партій. Разом вони нараховували 161 депутата. Свої фракції мали Комуністична партія та Народна партія. Також у Верховній Раді була депутатська група та позафракційні парламентарі⁴². 27 жовтня 2010 року створено своєрідну політичну формацію «Стабільність і реформи» (так звану «парламентську більшість»), яка складалася з 227 депутатів (53% від загальної кількості парламентарів). До складу більшості ввійшли Партія регіонів, Комуністична партія та Народна партія⁴³. Ув'язнення Юлії Тимошенко – лідера найбільшого опозиційного об'єднання Блоку Юлії Тимошенко, голови партії «Батьківщина», що є членом Європейської народної партії, викликало несхвалення серед провідних європейських політиків, їхнє критичне ставлення до української політики, зокрема до Партії Регіонів, а також відіграло серйозну роль у відкладенні підписання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС. Паралельно проти колишньої прем'єрки, звинуваченої у зловживанні владою, відкривали все нові справи.

Показово, що провладна партія взяла на щити намір захищати мови меншин, а опозиція – захист державної мови. Обидві сторони сумніваються у добрих намірах іншої,

⁴² Депутатські фракції і групи Верховної Ради України шостого скликання. Режим доступу: <https://bit.ly/3pkv8vr>

⁴³ Парламентська більшість у Верховній Раді України шостого скликання «Стабільність і реформи». Режим доступу: <https://bit.ly/3pxeWY1>

у зв'язку з чим спільно розміщують у центрі конфлікту питання російської мови. Бачення опозиції не були винесені на обговорення в парламенті, натомість стосовно першого варіанту законопроекту Партії регіонів експертний висновок Венеційської комісії співпадав з думкою опозиції в тому, що документ не захищає достатньою мірою державну мову.

Першою спробою парламенту VI скликання став зареєстрований 21 січня 2008 року під №1435 законопроект «Про державну мову України», ініціаторами якого стали депутати Блоку Юлії Тимошенко Павло Мовчан та Володимир Яворівський⁴⁴. У тексті проекту йдеться, що його метою є «забезпечення функціонування української мови як державної мови України на всій території України». Документ детально перераховує сфери застосування державної мови, фіксує, що її використання є правом громадян, зазначає необхідність захисту державної мови, а також містить клаузулу про відповідальність. Цікавими є пункти 1 і 2 3-ї статті. Згідно з пунктом 1 норми української мови встановлюються у словниках української мови, а затвердження процедури їх офіційного видання входить до повноваження уряду. А в пункті 2, зокрема, згадується й те, що «під час використання державної мови не допускається вживання образливих слів щодо раси, національності, професії, соціальної категорії, вікової групи, статі, мови, релігійних, політичних та інших переконань громадян, вживання нецензурних слів і виразів, а також іншомовних слів і словосполучень за наявності відповідних аналогів в українській мові». В експертному висновку, що забракував законопроект, йшлося, що Головне науково-експертне управління «не вбачає необхідності» у прийнятті окремого

⁴⁴Проект Закону про державну мову України №1435 від 21.01.2008. Режим доступу: <https://bit.ly/3vRhT85>

закону, оскільки «прийняття цього закону обов'язково потягне за собою необхідність прийняття закону про інші мови національних меншин».

Наступний проект був поданий так само представником БЮТ Юрієм Гнаткевичем. Проект Закону «Про державну мову та мови національних меншин в Україні» був зареєстрований під №4222 17 березня 2009 року⁴⁵. Документом передбачалося, що національна мова може використовуватися в офіційній сфері там, де громадяни України, що належать до національної меншини, проживають компактно і становлять більшість (понад 50% населення району, міста, села, селища). У вступній частині, що складається з трьох абзаців, містяться головні принципи. Перший абзац фіксує, що «тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та консолідації громадян України в єдине життєдатне суспільство, Україна визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права». Другий абзац присвячений державному статусові української мови, в ньому йдеться, що українська мова «є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу, його етнічної ідентифікації та запорукою його національного відродження після багатовікової бездержавності і політики примусової мовної уніфікації». І, зрештою, в третьому абзаці стверджується, що єдина державна мова «забезпечує всім громадянам України, незалежно від їхньої національної належності, рівні можливості для набуття належної освіти в будь-якому

⁴⁵ Проект Закону про державну мову та мови національних меншин в Україні №4222 від 17.03.2009. Режим доступу: <https://bit.ly/2S8awdy>

навчальному закладі України, рівні можливості для вибору виду праці і рівний доступ до державної служби в Україні». Ця думка виражає не що інше, ніж те, що відсутність єдиної державної мови є шкідливим не лише для державотворчої нації, а перешкоджає й представникам нацменшин стати повноправними громадянами країни, учасниками суспільної консолідації, без чого неможливо уявити існування держави. Цей документ так само залишився лише на рівні проєкту.

22 травня 2012 року Павло Мовчан (Блок Юлії Тимошенко) подав новий проєкт «Про державну мову України», який був зареєстрований під №10514⁴⁶. Цей законопроект «спрямований на забезпечення функціонування української мови як державної мови України на всій території України, а також на забезпечення права громадян України на користування українською мовою як державною мовою України». Однак цей проєкт теж не розглядався парламентом.

Депутат від блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» Микола Катеринчук подав документ «Проєкт Закону про державну мову України», зареєстрований 19 липня 2012 року під №11014⁴⁷, метою якого вказувалося «забезпечення використання української мови як державної на всій території України, забезпечення права громадян України на використання державної мови, захист і розвиток мовної культури». У пункті 6 статті 1-ї йдеться: «Обов'язковість використання державної мови України не повинна тлумачитися як заперечення або применшення

⁴⁶ Проєкт Закону про державну мову України №10514 від 22.05.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3g2yAXa>

⁴⁷ Проєкт Закону про державну мову України №11014 від 19.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3pnxAL7>

права на користування іншими мовами на території України». На цей документ чекала та сама доля, що й на попередні. Між іншим, законопроект М.Катеринчука багато в чому повторює документ, поданий П.Мовчаном.

П. 4. Закон «Про засади державної мовної політики» (2012)

Після довгих спроб першим нормативним документом, за яким стояла достатня парламентська сила, що уможливило його розгляд у залі засідань та ухвалення за по-справжньому бурхливих обставин, став так званий законопроект Ківалова-Колесніченка⁴⁸. Його текст розроблявся комісією, до складу якої ввійшло шість осіб: депутати Партії регіонів Сергій Ківалов та Вадим Колесніченко (останній обіймав також посаду голови парламентської фракції цієї партії), голова громадської організації Правозахисна організація «Спільна мета» Руслан Бортнік, а також представники трьох нацменшин: голова Правління Єврейського фонду України Аркадій Монастирський, відповідальний секретар Міжрегіонального об'єднання «Румунська спільнота України» Ауріка Божеску та почесний голова Демократичної спілки угорців України Михайло Товт.

Попередній варіант законопроекту, розроблений ще 2010 року, – його зареєстрували Олександр Єфремов (Партія регіонів), Сергій Гриневицький (Блок Литвина) і Петро Симоненко (Комуністична партія) – так званий проект Єфремова-Гриневицького-Симоненка – для аргументації в

⁴⁸ Проект Закону про засади державної мовної політики №9073 від 26.08.2011. Режим доступу: <https://bit.ly/3pn1RAj>

очікуваних внутрішньополітичних баталіях надіслали на експертизу до Верховного комісара ОБСЄ у справах нацменшин та до Венеційської комісії⁴⁹. Обидві установи дали загалом негативну оцінку документа, їхні висновки по суті були близькими до позиції, яку постійно озвучувала опозиція: проєкт не захищає достатньою мірою державну мову. Варіант, який 2010 року оцінювався міжнародними організаціями, та варіант 2011 року, поданий до парламенту, відрізнялися вже у назві: перший документ називався «Про державну мову», а перероблений уже – «Про засади державної мовної політики». Обидва документи ідентичні в тому, що називаючи українську єдиною державною мовою, в межах тих територіально-адміністративних одиниць, де частка мовців певної мови досягає 10%, передбачають можливість використання поряд із державною мовою мови меншини в державному управлінні, роботі органів місцевого самоврядування, судах, публічній сфері, освіті тощо. Різниця між двома проєктами: у новому документі забрали статтю 7 про українсько-російську двомовність, крім цього, якщо в першому варіанті право використання мови меншини в офіційній сфері на території певної адміністративної одиниці прив'язувалося до частки осіб, які користуються цією мовою, то в другому – до даних всеукраїнського перепису. Ця відмінність важлива тому, що багато маленьких мовних громад України у побуті користуються не рідною і не державною мовою, а російською⁵⁰. Але цей проєкт не розглядався парламентом.

⁴⁹ European Commission for democracy through law (Venice Commission) Opinion on the draft law on languages in Ukraine. Venice, 25-26 March 2011. Режим доступу: <https://bit.ly/3zoqNSD>

⁵⁰ Csernicskó István – Ferenc Viktória: A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján. In: Kántor Zoltán – Eplényi

Законопроект №9073 «Про засади державної мовної політики» народні депутати Сергій Ківалов та Вадим Колесніченко зареєстрували 23 травня 2012 року. Володимир Яворівський (Блок Юлії Тимошенко) одразу ініціював відкликання проекту, але безуспішно. Навколо цього документа в парламенті точилися гострі дискусії не тільки в змістовному, але й у символічному плані. Це все отримало широке медійне розголошення. У залі засідань неодноразово спалахували бійки, а В.Колесніченко, який 24 травня презентував з трибуни законопроект, одягнув білу футболку з портретом О.Пушкіна, кольорами російського прапора та написом на спині «За русский язык, за наше единство.»⁵¹.

Попри дискусії парламент 5 червня ухвалив закон у першому читанні. Опозиція безуспішно спробувала скасувати голосування. 6-го червня Юрій Кармазін (НУНС) подав проект постанови про відкликання законопроекту. 14 червня виступив В.Яворівський. Зсилаючись на велику кількість негативних експертних оцінок, а також з метою посилення особистої відповідальності народних депутатів запропонував голосувати за відкликання проекту підняттям рук. 18 червня Володимир Мойсик (НУНС) виступив із пропозицією опублікувати проект в офіційному виданні парламенту для всенародного обговорення. Але жодна з ініціатив опозиції не ставилася на голосування, а 3-го липня відбулося ухвалення закону в другому читанні.

Вівторок, 3-го липня, виявився багатим на гострі відчуття. Спочатку в порядку денному остаточне ухвалення

Kata (szerk.): *Magyar nyelvpolitika a 21. században*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, 2012. 219.

⁵¹ Колесніченко каже, що його обіцяли розіпнути на березі. *Українська правда*, 25.05.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3z128gE>

закону не значилося. Голову парламенту Володимира Литвина викликали на нараду до Адміністрації Президента, яка добряче затягнулася, тож він не встиг повернутися до Верховної Ради навіть під кінець дня, коли – без його відома – відбулося остаточне голосування.

Перелік формальних претензій стосовно голосування виявився доволі довгим. Відрізняється кількість голосів «за» і кількість присутніх у парламенті; «голосували» й такі депутати, які того дня перебували за кордоном; декілька депутатів відкликали свої голоси, посилаючись на те, що вони взагалі не голосували; траплялося й таке, що окремі депутати звернулися із заявою зарахувати й їхні голоси, посилаючись на те, що вони голосували, але система не зарахувала їхні голоси; опозиція «штурмувала» президію, через порушення регламенту зав'язалася серйозна бійка; згодом опозиція вказувала й на те, що питання, винесене на голосування, тільки опосередковано стосувалося предмета. Голосування відбулося із пред'явленням депутатських посвідчень, тобто було поіменним⁵².

З реакції спікера Верховної Ради, історика, академіка, голови Народної партії Володимира Литвина було очевидно, що він не знав про це голосування і що його навмисне виманили із зали засідань. На пленарному засіданні 4-го липня – згідно з офіційною інформацією, оприлюдненою на сайті ВР – він заявив: попереднього дня його викликали до Адміністрації Президента на 14.30, де

⁵² Поіменне голосування про проект Закону про засади державної мовної політики №9073 – в цілому. 03.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3fOKWn6>; Коментарі у пресі наприклад: Хто голосував за мовний законопроект. УНІАН, 03.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3ijs5SK>; Одинадцять депутатів відкликали свої голоси за «мовний» закон. Українська правда, 05.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/34OfD5y>

перемовини закінчилися аж о 20-й годині. Один із народних депутатів Партії регіонів сказав: «Ми їх розвели як кошенят». «Розвели, насамперед, мене», – відреагував на це спікер. «Але, за великим рахунком, розвели Україну, розвели народ. І я думаю, що плоди цього розведення ми ще пожинатимемо», – додав голова Ради. Після цього В.Литвин попросив прийняти за таких обставин його відставку і покинув будівлю парламенту⁵³.

Степан Курпіль, Юрій Одарченко, Микола Томенко і Арсеній Яценюк (БЮТ), покликаючись на порушення норм регламенту, виступили 4-го липня за скасування закону. Їхній однопартієць Ігор Палиця зареєстрував законопроект №10700 «Про обов'язкове володіння українською мовою та її використання», згідно з яким працювати на державній службі зможе лише така особа, яка досконало володіє державною мовою. На роботі чиновники зобов'язані користуватися державною мовою і відходити від цього правила можна лише у випадку, коли спілкування відбувається з іноземним партнером, що не вміє по-українськи⁵⁴.

Спікер ВРУ довго говорив про свою відставку та про необхідність розслідувати дотримання норм регламенту. Але, зрештою, 31-го липня В.Литвин все ж таки підписав проголосований закон та направив його на підпис Президенту. Згідно з повідомленням Радіо «Свобода» В.Литвин так прокоментував своє рішення: «якщо жодна пропозиція спікера не прийнята, то він негайно

⁵³ Пленарне засідання Верховної Ради України 04.07.2012 року. З того часу протокол став недоступним в Інтернеті.

⁵⁴ Нардеп Палиця хоче зобов'язати чиновників говорити на роботі тільки українською. УНІАН, 04.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3z57AyW>

зобов'язаний підписати поданий на підпис йому закон»⁵⁵. 8-го серпня закон №5029-VI «Про засади державної мовної політики» був підписаний і Віктором Януковичем, тож з 10-го серпня він набув чинності⁵⁶.

Однак на цьому парламентські перипетії згаданого закону зовсім не закінчилися. 14-го серпня Юрій Кармазін (НУНС) ініціював скасування закону. А вже через два тижні (28-го серпня) його однопартієць Геннадій Москаль взяв більш м'який тон. Він попри серйозні зауваження до мовного закону запропонував внести до наведеного в статті 7 переліку регіональних мов або мов меншин «гуцульську». Мотивація депутата була така: «[...] гуцульська мова поширена на більшій частині Західного регіону України, а саме у східній частині Закарпаття (Рахівський район), західній частині Чернівецької області (Вижницький, Путильський райони), південно-західних районах Івано-Франківської області (Верховинський, Коломийський, Косівський і Надвірнянський райони), а також навіть у північних районах Сучавського повіту Румунії. Ядро гуцульської мови утворюють діалекти верхів'їв річок Прут, Черемош, Пугала. У складі гуцульської мови виділяється кілька зон з властивими їм ознаками, хоча у важливіших рисах вона характеризується єдністю. Територіально гуцульська мова накладається на етнографічний район Гуцульщину, співвідносний з етнографічною групою — гуцулами»⁵⁷. Той самий Г.Москаль 3-го вересня вніс проект

⁵⁵ Дмитро Шурхал: Литвин підписав мовний закон із думкою про округ? *Радіо Свобода*, 31.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3wWO3yV>

⁵⁶ Закон України «Про засади державної мовної політики» №5029-VI від 03.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3g2z67y>

⁵⁷ Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку

про доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України у згаданій статті «лемківською» мовою. Як відзначав у пояснювальній записці депутат, «лемківська мова поширена по обох схилах Карпатського Хребта, у західних районах Закарпатської області. Крім цього, на цій мові розмовляють у Східнославацькому краї (Словаччина) і Жешувському воєводстві (Польща). Деякі дослідники вважають, що в Україні проживає близько половини всіх лемків – як переселенці з Польщі, так і постійні, давні мешканці кількох районів Закарпатської області. Лемківська мова утворився у 14–16 сторіччі внаслідок переселення людності з Надсяння (Сяноцької і Перемиської земель)»⁵⁸. Очевидно, що ці проекти стали іронічною реакцією на те, що у статті 7 мовного закону в переліку регіональних мов або мов меншин вказана і русинська, яка в Україні не визнана самостійною мовою, а разом із гуцульськими та лемківськими говорами вважається українським діалектом.

Олександр Черноморов (Партія регіонів) зареєстрував 21-го вересня законопроект під №11243 про внесення змін, спрямованих на «посилення захисту мовних прав російського та російськомовного населення України». У пояснювальній записці, зокрема, читаємо: «Закон, що набув чинності, значною мірою враховує інтереси національних меншин, але не враховує потреби росіян, що мешкають на території України і є корінним народом, а

регіональних мов або мов меншин України гуцульською мовою №11112 від 28.08.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/2S9gFX2>

⁵⁸ Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України лемківською мовою №11139 від 03.09.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3i3cH5>

разом із великою кількістю російськомовних громадян складають найчисленнішу мовну групу»⁵⁹.

Як і можна було очікувати, мовне питання ввійшло до центральних тем парламентських виборів у жовтні 2012 року: усі партії відповідно до свого бачення використали мовний закон. Це не стало несподіванкою: під час виборчих кампаній мовне питання завжди охоче використовували, аби максимально мобілізувати виборців⁶⁰.

Закон «Про засади державної мовної політики» від 2012 року – на відміну від Закону «Про мови в УРСР» від 1989 р., Закону «Про національні меншини в Україні» від 1992 р. та ратифікованої Європейської хартії регіональних мов або мов меншин – захищає не мови національних меншин, а мовні права громадян, рідною мовою яких є регіональні мови або мови меншин. Чисельність мовців, рідною мовою яких є перераховані в законі 18 регіональних мов або мов меншин, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, становила 15 318 855 осіб, що складає 31,75% населення України. Хоча в країні частка російськомовних складала 29,59%, однак норми закону застосовувалися лише на обласному, районному рівні та рівні населеного пункту. Таким чином, попри те, що частка російськомовного населення в Україні значно перевищує 10%, на

⁵⁹ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про засади державної мовної політики» (стосовно посилення захисту мовних прав російського та російськомовного населення України). Режим доступу: <https://bit.ly/3yVzZrg>

⁶⁰ Валерій Хмелько: Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня*, 24.06.2006.; Олександр Заремба – Сергій Римаренко: Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Олександр Майборода та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 235–257.; Кулик, 2008, цит. праця, 11–54.; Кулык, 2010, цит. праця, 75–86.

загальноукраїнському рівні є тільки одна державна й офіційна мова: українська. При цьому, на думку багатьох критиків закону, документ насправді принесе користь лише тим, рідна мова яких російська, а інші нацменшини не зможуть використати положення мовного закону.

Одні вважають, що ухваленням закону, який забезпечував широкі права використання мов для нацменшин, Україна зробила крок до гармонізації з європейським законодавством та до вирішення складної мовної ситуації в країні. Інші вбачали в цьому лише популістичний прийом напередодні парламентських виборів восени 2012 року, а сам закон розглядали як засіб посилення позицій російської мови та відповідно послаблення державної та як такий, що не має насправді ніякого практичного значення для справжніх мовних меншин⁶¹. Безсумнівно, малі мовні громади (наприклад, караїми, кримчаки) можуть скористатися мовними правами, лише подавши індивідуальні заяви, адже в жодній адміністративно-територіальній одиниці їхня частка не досягає 10%. Але в багатьох регіонах, крім росіян, кодифікованими в мовному законі нормами можуть скористатися й інші громади. Наприклад, частку в 10% перевищують не тільки на рівні населеного пункту, але й окремих випадках району в Чернівецькій області румуни, в Одеській області – болгари, молдавани і гагаузи, в Закарпатській області – угорці й румуни. Представники словацької, німецької, ромської та русинської меншини перевищують частку в 10% в одному або кількох населених пунктах, наприклад, Закарпатської області⁶².

⁶¹ Fedinec, 2013, цит. праця, 86.

⁶² Anikó Beregszászi – István Csernicskó – Viktória Ferenc: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati*

Звісно, ніхто не заперечує факту, що саме частка представників російської меншини перевищує визначені в законі 10% на території найбільшої кількості адміністративно-територіальних одиниць. Згідно зі статтею 133 Конституції на час ухвалення мовного закону систему адміністративно-територіального устрою України склали 24 області, 1 автономна республіка (Крим), столиця Київ та місто Севастополь. За даними перепису, в 11 із 24 областей частка російськомовних перевищувала 10%. Крім цього, у Києві (25,27%) та Севастополі (90,56%) частка представників російської меншини так само вища за 10%. В Автономній Республіці Крим частка тих, хто назвав рідною російську (76,55%) та кримськотатарську (11,33%), теж була більша, ніж 10%. У Чернівецькій області поріг у 10% долало румунськомовне населення (11,85%). А в Закарпатській області частка угорськомовного населення складала майже 13%. Таким чином, згідно із Законом «Про засади державної мовної політики» на загальноукраїнському рівні українська залишалася єдиною державною мовою, однак російська на половині території України – в тому числі й у столиці – практично отримувала статус офіційної мови.

Політичні сили, які стояли за В.Януковичем, ухваленням мовного закону зробили крок у напрямку забезпечення прав мовних меншин. Відмовившись від того, щоби російська отримала статус державної мови, вони трохи наблизилися і до досягнення політичного й суспільного консенсусу. Попри цей закон отримав численних противників, проти його ухвалення організовувалися вуличні демонстрації. Тому про спокійне вирішення мовного питання не йшлося.

Коли в листопаді 2013 року з'ясувалося, що Президент В.Янукович не підпише у Вільнюсі Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, а також Угоду про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, у Києві розпочалися протести. Акції, що проходили на Майдані Незалежності, спочатку були мирними. Але наприкінці листопада міліція невмотивовано брутально намагалася розігнати протестувальників, що призвело до обурення та демонстрацій по всій країні. У січні 2014 року парламентська більшість ухвалила «диктаторські» закони, що значно обмежували права на зібрання людей. Натомість протести тільки посилювалися, відбулися силові протистояння зі смертельними жертвами. Прем'єр-міністр Микола Азаров подав у відставку, а 22 лютого Віктор Янукович утік із країни.

У Верховній Раді відбулися швидкі перестановки, утворилася нова парламентська більшість з тими самими депутатами, але в інших партійних кольорах. Вже наступного дня, 23 лютого 2014 року, В'ячеслав Кириленко, який входив до фракції «Батьківщина», подав проєкт про скасування мовного закону⁶³. Головою «Батьківщини» була колишня прем'єр-міністр Юлія Тимошенко, яка завдяки перемозі Майдану вийшла з ув'язнення. Членом цієї парламентської сили був і Арсеній Яценюк, який виконував тоді обов'язки прем'єр-міністра.

Однак Олександр Турчинов, Голова Верховної Ради України, який тимчасово виконував обов'язки Президента України, 27-го лютого вирішив не підписувати ухвалений документ про скасування мовного закону 2012 року, тож він так і не набув законної сили. На його рішення ймовірно вплинули два фактори: по-перше, проявивши несподівану

⁶³ Ukraine abolishes law on languages of minorities, including Russian. *INTERFAX*, 23.02.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3hoheGx>

єдність та солідарність навіть представники національно свідомої інтелігенції, зокрема із західних областей, виступили проти такого необдуманого кроку; а, по-друге, Росія одразу заявила, що візьме під захист російськомовне населення України, вбереже його від українського націоналізму. На території Автономної Республіки Крим, який був приєднаний до складу УРСР в 1954 році, ще того ж дня з'явилися озброєні військові російської армії без розпізнавальних знаків. 16 березня 2014 року населення півострову проголосувало на організованому за підтримки Росії референдумі про приєднання Криму до Російської Федерації.

Замість скасування мовного закону О.Турчинов запропонував створити робочу комісію для розробки нового закону про мову⁶⁴. На засіданні 4-го березня парламент проголосував за створення такої тимчасової спеціальної комісії⁶⁵. Вона складалася з 11 членів, які представляли всі парламентські фракції. Голова комісії – віце-спікер Руслан Кошулинський, представник «Свободи». Серед членів значилися кримський татарин Мустафа Джемілев, румун Іван Попеску та угорець Іштван Гайдош. Джемілев входив до складу фракції «Батьківщина», І.Попеску та І.Гайдош потрапили до парламенту за списком Партії регіонів, але під час Революції Гідності обидва вийшли з фракції. Спочатку вони були позафракційними депутатами, а

⁶⁴ Голова Верховної Ради України Олександр Турчинов доручив підготувати новий Закон України «Про мову». 27.02.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3z4vdIc>

⁶⁵ Постанова Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з підготовки проекту закону про розвиток і застосування мов в Україні» №851-VII від 14.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3wYaLXq>

згодом увійшли до складу депутатської групи «Суверенна європейська Україна».

Комісія планувала провести п'ять засідань, але три з них не відбулися, бо не зібралось достатньої кількості осіб для кворуму. На першому засіданні 4-го березня комісія ухвалила рішення на основі рекомендацій депутатів запросити до роботи фахівців (зокрема, мовознавців, літературознавців, митців) з усієї України⁶⁶. На наступному засіданні, що відбулося через тиждень, депутати вирішили не розробляти нового тексту закону, а взяти за основу інший проєкт, підготовлений раніше робочою групою під керівництвом першого Президента України Леоніда Кравчука⁶⁷. Створення цієї групи ініціював наприкінці 2012 року ще В.Янукович для вдосконалення мовного закону⁶⁸. Причиною такого рішення стала хвиля протестів проти ухваленого в 2012 році закону⁶⁹. На засіданні ВР 11-го квітня Р.Кошулинський заявив, що комісія візьме за основу законопроєкт, розроблений групою під керівництвом Л.Кравчука. Щоправда до цього документа як окремі члени

⁶⁶ Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з підготовки проєкту закону про застосування мов в Україні розпочала свою роботу. 04.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3gprq3hxx>

⁶⁷ Р.Кошулинський: Закон про мови має забезпечити сталий розвиток державної мови та гарантувати самобутній розвиток мов національних меншин. 11.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3cg7hYq>

⁶⁸ Янукович хоче вдосконалювати мовний закон разом з його авторами. *Тиждень.ua*, 08.08.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/2SbltLp>

⁶⁹ Дивись, наприклад: Акції проти «мовного закону» відбуваються в багатьох містах України. *УНІАН*, 05.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/2Qe3tz6>

комісії, так і численні запрошені експерти мали чимало критичних зауважень⁷⁰.

Проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»⁷¹ загалом повторює структуру Закону «Про засади державної мовної політики» 2012 року. Але якщо порівняти їх зміст, то однозначно бачимо намір законотворців значною мірою звузити мовні права меншин. Наприклад, згідно з пунктом 2 статті 5-ї перераховані у законі права застосовуються тоді, якщо на території міста або села частка мовців якоїсь із перерахованих мов сягає 30% населення. Отже, у проекті в порівнянні з 10% закону від 2012 року нижній поріг для використання мов меншин піднято втричі. Крім цього, процедура, передбачена пунктом 2 статті 5-ї, значно ускладнює реалізацію мовних прав меншин. Якщо навіть частка мовців певної мови досягає 30%, представники цієї спільноти не можуть автоматично скористатися правами, наданими законом. Спочатку необхідно зібрати підписи принаймні 30% жителів цього населеного пункту, заявивши таким чином про бажання використовувати мову меншини. Подане на основі зібраних підписів звернення спочатку має затвердити обласна рада, а потім – Верховна Рада, для кожного населеного пункту це окрема процедура. Звуженням прав є і та норма, яка передбачає, що закон може застосовуватися лише на рівні населеного пункту. Натомість закон від 2012 за певних умов уможлилював використання мов меншин і на районному та обласному рівнях.

⁷⁰ Р.Кошулинський: «Мовна» комісія найближчим часом прозвітує про свою діяльність у сесійній залі. 28.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3z255NU>

⁷¹ Проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» №1239 від 10.01.2013. Режим доступу: <https://bit.ly/3iinDnq>

Р.Кошулинський заявив, що текст проєкту перед обговоренням у стінах парламенту надішлють на експертизу до Венеційської комісії, ОБСЄ, Європейської Ради, а також представникам усіх нацменшин в Україні⁷². Однак політичні події квітня 2014 року відсунули справу мовного закону на задній план: за втручання російських військ у Донецькій та Луганській областях спалахнув перманентний збройний конфлікт. До гібридної війни, названої «українською кризою», додалися надзвичайно складна економічна ситуація та неврівноважені внутрішньополітичні відносини.

Обраний на президентських виборах 25 травня 2014 року Петро Порошенко – подібно до своїх попередників – був вимушений балансувати. Після того, як на парламентських виборах 26 жовтня 2014 року його партія (Блок Петра Порошенка) показала тільки другий результат, поступившись Народному фронту, очолюваному Арсенієм Яценюком, Президент не мав надійного тилу навіть попри те, що завдяки депутатам-мажоритарникам він отримав найбільшу фракцію у Верховній Раді. Президент спробував випромінювати образ рішучого глави держави, який не поступиться єдністю держави і національними інтересами (в тому числі територіями), будучи змушеним при цьому засвідчувати готовність до компромісів з південно-східними регіонами країни, де проживає переважно російськомовне населення.

У своїй промові після обрання та у новорічному привітанні П.Порошенко зробив жест у сторону російськомовних громадян України, коли під час виступу перейшов на російську мову. Президент також заявив, що російською

⁷² Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України. 11.04.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3vRxNiH>

мовою Україну люблять не менше, ніж українською⁷³. Він підтримав і той рух, який намагаючись знизити напругу в державі, що перебувала в глибокій кризі, розміщував двома мовами (українською і російською) на плакатах, дошках оголошень, листівках, у кутку екранів загальнодержавних телевізійних каналів, у відеокліпах⁷⁴ чи на окремій сторінці (нині вже недоступна) однієї з найпопулярніших соцмереж України гасло «Єдина країна – Единая страна».

Однак з боку частини кіл національно свідомої інтелігенції через це на Президента посипалися численні нападки. Відома київська мовознавиця Лариса Масенко, яка була членом створеної О.Турчиновим навесні 2014 року експертної комісії для розробки нового мовного закону, на одному онлайн порталі, де часто обговорювалися мовнополітичні питання, заявила: «Поширене нині гасло «єдина країна – единая страна» хибне: воно насправді фіксує двомовність на державному рівні, тобто утворює російську як другу державну. А значить не об'єднує, а роз'єднує країну. Говорячи «единая страна», звертаючись до сходу російською, ми засвідчуємо, що українська необов'язкова, навіть для Президента, який є своєрідним символом об'єднання нації, ми зраджуємо тих українців, особливо на сході, які попри постійний тиск російськомовних середовищ зберігають вірність своїй мові»⁷⁵.

⁷³ Порошенко: Російською мовою Україну люблять не менше, ніж українською. *Українська правда*, 23.08.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3vW9otY>

⁷⁴ Наприклад: Единая страна – Єдина країна. *YouTube*, 09.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3uRVl5M>

⁷⁵ Майя Орел: Лариса Масенко: Нам потрібен мовний кордон із Росією. Сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста. *Портал мовної політики*, 26.12.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3ocG5i2>

Однак паралельно із жестами доброї волі в бік російськомовного населення П.Порошенко для заспокоєння західних територій неодноразово чітко заявляв: у країні є і буде одна державна мова – українська. Символічно, що таку заяву він повторив 11 лютого 2015 року на розширеному засіданні Кабінету Міністрів⁷⁶: усього за кілька годин до того, як вирушити до Мінська, де на вирішальних переговорах, у яких взяли участь канцлер Німеччини Ангела Меркель, президенти Франції та Росії Франсуа Оланд і Володимир Путін, йшлося про припинення вогню і мир в Україні. Посил був зрозумілий: можливо Президентові доведеться йти на компроміси в Мінську, але у справі української мови (як головного символу української нації) поступок не буде.

II. 5. Закон «Про освіту» (2017)

У новому тисячолітті чимало законів та інших нормативних документів мали негативний вплив на мовців, рідною мовою яких є не державна мова. Ексклюзивність української мови у всіх сферах закріплювалася законодавством. Особливо ця тенденція посилилася після Помаранчевої революції 2004 року (перший Майдан). На імпорту не україномовних видань накладено додаткове мито, ліцензії на загальнонаціональні радіо- та телевізійні частоти можуть отримати тільки мовники, що працюють українською; в кінотеатрах показують тільки фільми українською, з українським дубляжем або субтитрами. З'явилися

⁷⁶ Порошенко: Державною мовою буде українська, інші – вільно використовуйте в побуті. *Українська правда*, 11.02.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3gddo2i>

обмеження і в сфері освіти рідною мовою, насамперед через те, що обов'язковою умовою вступу до ВНЗ є складання ЗНО з української мови. Чимало випускників угорських шкіл навіть не спробували свої сили на такому іспиті, а серед тих, хто взяв участь у тестуванні, багато не змогли скласти екзамен. Ще в травні 2008 року Міністерство освіти і науки виступило з ініціативою перевести школи з навчанням мовами меншин на двомовне викладання, однак тоді ця ідея так і не була реалізована⁷⁷.

Після президентських виборів 2010 року та парламентських 2012 року з точки зору меншин відбулося певне послаблення, багато несприятливих для нацменшин освітніх ініціатив скасовано або призупинено, а 2012 року з'явився новий, сприятливий для нацменшин Закон «Про засади державної мовної політики». Щоправда він викликав потужні політичні перепалки між «національно-патріотичними» та «проросійськими» колами політиків й інтелігенції.

Динаміка даних соціологічних опитувань однозначно вказує на завоювання простору українською мовою. Очевидно й те, що після анексії російськомовного Криму в 2014 році та окупації частини двох східних областей, де переважно мешкають російськомовні жителі великих промислових міст, на решті території країни мовні співвідношення змістилися в сторону домінування української мови⁷⁸.

⁷⁷ István Csernicskó – Viktória Ferenc: Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Róka Jolán (ed.): *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest: Budapest College of Communication and Business, 2010. 329–349.

⁷⁸ Csernicskó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor Shark, 2016. 120–124.

Офіційна мовна політика в Україні весь час зводиться до того, що використання української або російської мови просувається за рахунок іншої⁷⁹. Законодавство, яке регулює використання мов, в Україні ніколи послідовно не застосовували, а це створювало підстави постійно перетворювати мовне питання на політичне, особливо під час виборчих кампаній⁸⁰. Політичні сили, не здатні вирішити економічні та соціальні проблеми, намагалися таким чином відвернути увагу від своїх невдач⁸¹. Саме тому заполітизоване мовне питання наприкінці 2013 – на початку 2014 року, коли політично нестабільна держава опинилася на порозі економічного краху, стало підставою для чергової політичної кризи та виникнення збройного конфлікту⁸².

За таких обставин почалося обговорення питання реформування української освіти. Новий освітній закон був на порядку денному парламенту ще з квітня 2016 року, а 6-го жовтня 2016 р. Верховна Рада ухвалила його в першому читанні. 5 вересня 2017 р. вже у вечірній час відбулося остаточне голосування. 255 депутатів віддало голоси «за», 20 – «проти», 16 утрималося. Багато присутніх парламентарів узагалі не взяли участь у голосуванні. Оскільки голосування було поіменним, офіційно відомо, що з урядової коаліції єдиною особою, яка проголосувала проти, був член фракції Блоку Петра Порошенка, голова Товариства угорської

⁷⁹ Bridget Goodman: *The Ecology of Language in Ukraine. Working Papers in Educational Linguistics*, 2009/2. 19–39.

⁸⁰ Abel Polese: *Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? Studies of Transition States and Societies*, 2011/3. 36–50.

⁸¹ Stepanenko, 2003, цит. праця, 109–135.

⁸² István Csernicskó: *Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future*. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracscics (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol: Multilingual Matters, 2017. 120–148.

культури Закарпаття Василь Брензович⁸³. Голосування відбулося через кілька днів після вступу в силу з 1-го вересня ратифікованої Угоди про асоціацію між ЄС та Україною. Посольство Сполучених Штатів Америки у своєму Twitter-і привітало ухвалення української освітньої реформи як запоруки розвитку молоді в майбутньому. Попри міжнародну критику, зокрема з боку Угорщини, шансів на не підписання закону Президентом майже не залишалося.

«Договор про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою», підписаний 6 грудня 1991 року⁸⁴, можна назвати найважливішим документом угорсько-українських дипломатичних відносин. В угорському законодавстві його частиною є «Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей», підписаний 31 травня 1991 року⁸⁵, а в українському окремій документ⁸⁶. Декларація попри офіційне формулювання «Здійснено [...] в двох примірниках, кожний українською та угорською мовами, причому обидва тексти мають однакову силу», відрізняються якраз у пункті, що стосуються мови освіти: «10. Сторони погодилися забезпечити належні можливості національним меншостям для навчання своїй рідній мові чи своєю рідною мовою на всіх рівнях навчання». В угорському варіанті: «національним

⁸³ Проект Закону про освіту. Режим доступу: <https://bit.ly/3yWrIjf>

⁸⁴ Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. Режим доступу: <https://bit.ly/3zohnXb>

⁸⁵ 1995. évi XLV. törvény a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről. Режим доступу: <https://bit.ly/3cl385s>

⁸⁶ Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей. Режим доступу: <https://bit.ly/3z4ymHO>

меншостям для навчання своїй рідній мові та своєю рідною мовою на всіх рівнях навчання». Використання сполучника «та» і «або» уможливило різне тлумачення.

Після ухвалення закону «Про освіту» в цілому на сайті Верховної Ради доступним залишався лише текст, поданий 5-го вересня⁸⁷, попри те, що перед остаточним голосуванням до нього вносилися численні поправки. Але остаточний варіант ухваленого закону все ще не оприлюднювали, тож було багато здогадок про його зміст, а користуватися можна було хіба офіційними поясненнями, наданими Міністерством освіти і науки. 14-го вересня пресслужба народного депутата Василя Брензовича надала тижневику «Kárpátalja» («Карпатоліо») та порталу «Karpatalja.ma» текст 7-ї статті закону, яка стосувалася мови навчання⁸⁸. Однак це не вважалося офіційним джерелом.

Президент П.Порошенко 18-20-го вересня перебував з офіційним візитом у США, де, зокрема, провів успішні переговори щодо надання Україні летальної зброї (до того отримувала тільки технічні засоби військового призначення, а також в Україну направлялися іноземні, в тому числі й американські, військові інструктори), а також досяг певних домовленостей у справі формування військової місії ООН в Україні⁸⁹. У цей час спікер Верховної Ради Андрій

⁸⁷ Проект Закону про освіту. Режим доступу: <https://bit.ly/3g7nccR>

⁸⁸ Az oktatási törvény 7. cikkelye. *Karpatalja.ma*, 2017.09.14. Режим доступу: <https://bit.ly/3w1J3sq>

⁸⁹ US Senate approved allocation of \$ 500 million to Ukraine for defense. US Senate approved allocation of \$ 500 million to Ukraine for defense. 19.09.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/3fio9LQ>; Meeting between the Presidents of Ukraine and USA: USA fully supports the proposals of Ukraine about the deployment of peacekeepers with the UN mandate in the occupied territory. 21.09.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/33Nc9Q1>

Парубій підписав 19-го вересня «неоприлюднений» закон. Зрештою, документ був підписаний і П.Порошенком, це сталося 25-го вересня⁹⁰. Наступного дня, 26-го вересня Президент святкував день народження, тож можна було припустити, що цей день йому не псуватимуть оприлюдненням закону, тож в офіційному віснику «Голос України» він з'явився 27-го вересня⁹¹, а згодом і на сайті парламенту⁹², таким чином, вступивши в силу з 28-го вересня.

Ухвалений документ є рамковим законом, за яким мають іти окремі законодавчі акти для кожного рівня освіти. Закон передбачає структурну реформу: до нього середня загальна освіта була 11-річною і триступеневою: перший ступінь – 1-4-ті класи, другий ступінь – 5-9-ті класи, третій ступінь – 10-11-ті класи. Нова структура: початкова освіта – 1-4-ті класи, базова середня освіта – 5-9-ті класи та профільна середня освіта, що передбачає два спрямування: професійне і академічне (ліцеї), і триває три роки – 10-12-ті класи. Структура приватних освітніх закладів може від цього відрізнитися, як це було і раніше. Впроваджувати змін передбачалося поступово, найважливіші нововведення мали запрацювати вже з 1-го вересня 2018 року.

У законі диференційовано поняття національної меншини та корінного народу. У березні 2014 року Верховна Рада України, майже одразу після окупації Криму Росією, ухвалила постанову про надання кримським татарам статусу корінного народу⁹³, якого до того майже чверть

⁹⁰ Проект Закону про освіту. Режим доступу: <https://bit.ly/3g2AqY4>

⁹¹ *Голос України*, 27.09.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/351iqbP>

⁹² Закон України «Про освіту» №2145-VIII від 05.09.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/2S1o8Vb>

⁹³ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української

століття вони марно добивалися на різноманітних вітчизняних і міжнародних форумах⁹⁴.

Розрізнення статусу корінного народу та національної меншини є не просто символічним, а має вирішальне значення. Пункт 1 статті 7 Закону «Про освіту» гарантує представникам корінних народів право на навчання рідною мовою «для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти», а для представників нацменшин – тільки «для здобуття дошкільної та початкової освіти». Таким чином, якщо кримські татари, які компактно проживають в окупованому Криму, а на решті території держави тільки розрізнено після набуття чинності законом можуть навчатися рідною мовою – як представники корінного народу – з 1-го по 12-й класи, то для росіян, угорців, румунів, які так само компактно проживають на певній частині території країни – як представники нацменшин – це право гарантується лише на рівні 1-4-го класів.

Хоча формулювання положень закону не всюди однозначне, однак з точки зору найважливішого питання сумнівів не виникає: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова». З часу проголошення незалежності України для українізації й вирішення російського питання не виникало ніяких раціональних пропозицій, у фокус завжди потрапляло мовне питання: всі проблеми вирішались тоді, якщо в країні кожен говоритиме українською. Яскраво відображає пов'язані з цим очікування резолюція, ухвалена в Києві 1-го липня 2015 року на Міжнародному форумі «Нас об'єднає мова». У ній, зокрема,

Держави» №1140-VII від 20.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3fSHffW>

⁹⁴ Csilla Fedinec: Special Status of the Crimean Tatars in the Legislation of Ukraine. *European Yearbook of Minority Issues*, (16) 2019. 173–187.

йдеться: «[...] українська мова повинна стати об'єднувачим чинником для усіх громадян України [...] державна мова є об'єднувачим і націєтворчим чинником поза яким неможлива ні українська демократична держава, ні сама модерна політична ідентичність українців»⁹⁵.

Попри намагання число осіб, що говорять українською, значно не зростає. Тож офіційний Київ спробував змінити таку ситуацію з допомогою Закону «Про освіту». Але якою ж є ця ситуація? Дані станом на травень 2017 року свідчать, що в 16 858 школах України (I, II та III ступенів) навчалася 3 822 051 дитина. З-поміж цих закладів 16 678 є державної та комунальної власності, а 180 – приватними освітніми закладами, де навчається 23 466 школярів. Серед освітніх закладів державної та комунальної власності українська є мовою навчання у 89,7%, російська – у 9,4%, у приватних навчальних закладах ця частка становить 55% і 41,1%. У решті закладів мова навчання інша, в тому числі й угорська. У Києві частка шкіл з українською мовою навчання становить 97,1%, з російською – 2,7%. В Україні з-поміж 24 областей у 15-х частка шкіл з українською мовою навчання сягає 98-100%. На заході (Закарпатська область), у двох східних областях (Чернівецька та Херсонська), а також у Дніпропетровській, яка сусідить із зоною ООС, ця цифра становить 80-90%, в інших двох областях, які так само сусідять із зоною ООС (Харківська та Запорізька), – 70-75%. Найменша частка шкіл з державною мовою навчання зосереджена в Одеській області (69,5%) та на тій території двох східних областей (Донецької і Луганської), які

⁹⁵ Оприлюднено резолюцію Міжнародного форуму на підтримку української мови. *Портал мовної політики*, 2015.07.22. Режим доступу: <https://bit.ly/2RSgRcQ>

розташовані поза зоною воєнного конфлікту (65,1 і 59,5%)⁹⁶. Ці дані необхідно уточнити тільки в тому, що до шкіл з українською мовою навчання ми зарахували і такі школи, де навчання відбувається не тільки українською, а й іншими мовами. І хоча кількість таких закладів невелика, але все ж таки відсутність точніших відкритих даних дещо викривляє загальну картину.

За майже три десятиліття незалежності держава постійно звинувачує угорців у недостатній суспільній інтеграції через незнання державної мови, а меншина неодноразово наголошувала, що Україна не створила належні умови для засвоєння державної мови, створюючи з методично-педагогічного питання політичне. Стосовно угорської меншини спостерігаємо постійні провокації невідомих осіб, що лише посилює не дуже утаємничене звинувачення нібито після росіян найбільше цілісності держави загрожують угорці.

У 2015/2016-му навчальному році, крім тих, хто навчався угорською мовою, в школах з українською мовою навчання предмет «угорська мова» як рідну мову вивчало 609 школярів, ще 703 учні вивчали угорську як факультативну дисципліну, а 430 – як другу іноземну мову⁹⁷. Дані досліджень свідчать, що частина закарпатських угорців соціалізувалися не в школах з угорською мовою навчання, а в українських або російських, де угорська мова повністю відсутня в освітньому процесі. Точними даними про те, яка частка угорської громади закінчила не школи з угорською

⁹⁶ Мова викладання у навчальних закладах: де в Україні найбільше російських шкіл. *Слово і Діло*, 19.05.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/3fkK8VH>

⁹⁷ Інформаційний лист департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації №01-19/3871 від 30.12.2015 р.

мовою навчання, ми не володіємо, однак результати різних емпіричних досліджень дозволяють припустити, що приблизно 15-30% закарпатських угорців (у залежності від покоління), здобула середню освіту не угорською мовою. Згідно з даними соціологічного опитування «Тандем 2016», рівень загальної середньої освіти є найвищим із тих, де частка осіб, які навчалися угорською мовою, перевищує 70%. На вищих рівнях освіти частка тих, хто навчався угорською, різко зменшується⁹⁸.

У 2016/2017-му навчальному році в Закарпатській області функціонували 655 середніх освітніх закладів (649 державних і 6 приватних). З-поміж них навчання угорською мовою проходить у 98 школах: 71 заклад з угорською мовою навчання (66 державних і 5 приватних – це ліцеї, які фінансуються церквою), а ще у 27 школах функціонують класи з угорською мовою навчання. У 2016/2017-му навчальному році в Закарпатській області в середніх освітніх закладах навчалось 157 414 дітей, з них 16 275 здобувало освіту угорською мовою⁹⁹. У вересні 2017 року школи/класи з угорською мовою навчання діяли у 85 населених пунктах області. З них у 75 населених пунктах навчання угорською мовою функціонувало до 9-го класу, а в 34 населених пунктах – до 11-го класу. Після запровадження нового освітнього закону ці школи/класи вже не будуть угорськомовними.

Політична діяльність у різних сферах, зокрема й в освітній, може посилювати, відтворювати етнічні кордони або навіть створювати нові. Субтрактивна – така, що має на меті замінити рідну мову домінантною мовою – освіта

⁹⁸ TANDEM 2016. Режим доступу: <https://bit.ly/3vWa6WC>

⁹⁹ Інформаційний лист департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації №01-17/1971 від 17.07.2017 р.

призводить до асиміляції, натомість адитивна двомовність – яка віддає перевагу добровільному і взаємному вивченню іншої мови та культури – сприяє інтеграції¹⁰⁰. Форму освіти обирає держава. Меншина в рамках етнічної мобілізації може висловити свою думку. Україна, як і більшість європейських держав, належить до моделі «одна держава – одна домінуюча етнічна нація і багато національних меншин/етнічних груп»¹⁰¹. Вихідною точкою моделі є те, що держава визнає право громадян на «етнічну іншість»: держава ґрунтується на одній етнічній більшості, але ця етнічна більшість не уповноважує на насильну асиміляцію та резервацію.

¹⁰⁰ Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 192–193.; Tove Skutnabb-Kangas: Language Policy and Linguistic Human Rights. In: T. Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006. 284–285.

¹⁰¹ András Jakab: *Defining the Borders of the Political Community: Constitutional Visions of the Nation*. Режим доступу: <https://bit.ly/3ck6BBn>

III. Конституційний Суд і мовне питання

Не існує єдиного порядку регулювання використання мови або мов. Нема міжнародних стандартів стосовно того, чи повинна певна держава включити положення стосовно мови у конституцію, чи створити окремий «мовний» закон, кодифікувати чи ні одну або кілька офіційних мов. Ба більше, навіть термінологія стосовно поняття «державна мова/мови» не є уніфікованою: в одних країнах мову/мови державного управління, судочинства, публічної сфери називають національною, в інших – державною, в третіх – офіційною, а є такі держави, де нема ніяких відсилань на державну мову чи статус мов, які використовуються на території країни. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки на федеральному рівні ніде не застосовується поняття державної або офіційної мови¹⁰².

Європейський Союз визнає державні мови країн-членів офіційними, але регулювання порядку вживання мов належить до внутрішньої компетенції самих держав. Наприклад, стаття 17 Конституції Фінляндії проголошує, що «національними мовами Фінляндії є фінська та шведська»¹⁰³. Згідно з французькою конституцією, «мовою Республіки є

¹⁰² Gerencsér Balázs Szabolcs: Vigyázz! Kész! Beszél! A többségi és a kisebbségi nyelvek versengése az USA nyelvpolitikájában. *Kisebbségi Szemle*, 2018/4. 95–116.

¹⁰³ Kozmács István: A másik hazai nyelv oktatása Finnországban. *Magyar Nyelvőr*, 2017/3. 310–323.

французька», однак нема безпосередньої згадки її офіційного чи державного статусу; офіційна політика розглядає виключно етноси й етнічні групи, не згадуючи про меншини, а рівність усіх громадян забезпечує французька мова як символ держави¹⁰⁴. Конституція Угорщини (1989)¹⁰⁵ також не згадувала питання державної мови, йшлося лише про загальний захист «угорської мови та мов меншин». Однак ухвалена в 2011 році нова Конституція (Основний закон)¹⁰⁶ в пункті (1) статті Н) основних положень уже визначає офіційну мову держави: «Офіційною мовою Угорщини є угорська».

Мовною політикою називають зазвичай діяльність, метою якої є або збереження існуючої мовної ситуації або навпаки – її зміна¹⁰⁷. У тих країнах, де метою є консервація наявного стану, потреба в мовних законах значно менша, часто трапляється, що використання мов відбувається на основі звичаєвого права, а законодавство не кодифікує державної або офіційної мови. Якщо ж метою є зміна ситуації заради суспільних, політичних і/або економічних цілей, тоді мовна політика активізується, а регулювання вживання мов на законодавчому рівні є поширеною практикою. Коли «певна держава має експліцитну мовну політику, тоді вона зазвичай агресивна та має обмежувальний характер»¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Ortutay Katalin: *A franciaországi kisebbségi nyelvek a hatalom árnyékában*. Budapest: Gondolat, 2011. 55.

¹⁰⁵ A Magyar Köztársaság Alkotmánya (1989). Режим доступу: <https://bit.ly/3gbq3kS>

¹⁰⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011). Режим доступу: <https://bit.ly/2T1elkP>

¹⁰⁷ Bernard Spolsky: *Language Management*. New York: Cambridge University Press, 2009. 4.

¹⁰⁸ Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2004. 151.

В Україні мовне питання з часу проголошення незалежності в 1991 році є заполітизованим, підігрівається пристрастями та слугує джерелом постійних штучно створених конфліктів¹⁰⁹. Країна успадкувала таку ситуацію від Радянського Союзу, за якої майже п'яту частину населення держави складають росіяни за національністю. Крім значної кількості російських жителів, позиції російської мови значно посилюють мільйони громадян, які мовно асимілювалися, у побутовому мовленні використовують російську, але не є росіянами за національністю: за даними єдиного до сьогодні перепису населення 2001 року частка російської нацменшини в країні становила 17,3%, натомість російськомовного населення – 29,6%. Ситуацію ускладнювало й те, що багатомільйонна російська громада в Україні раптово стала нацменшиною, тобто де-юре опинилася у підпорядкованому статусі, так, що раніше у Радянській імперії мовно і культурно належала до привілейованої групи. Однак де-факто ці сприятливі економічні, політичні і культурні позиції російськомовній еліті значною мірою вдалося зберегти і після зміни державності, а російська мова за три десятиліття незалежності продовжує широко використовуватися у всіх сферах суспільного життя, особливо у великих містах та в південно-східних регіонах країни. У колі української еліти, яка уявляє нову державу як національну, такий стан речей викликає незадоволення. Дискурс про шляхи розбудови нової української нації, а також політична боротьба за владу часто

¹⁰⁹ Volodymyr Kulyk: What is Russian in Ukraine? Popular Beliefs Regarding the Social Roles of the Language. In: Lara Ryazanova-Clarce (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. 117–140.; Csilla Fedinec – István Csernicskó: Language Policy and National Feeling in Context Ukraine's Euromaidan, 2014–2016. *Central European Papers*, 2017/1. 81–100.

втілюються у дискусіях навколо становища української і російської мов. Боротьба навколо окремих регіонів і за владу пов'язані з мовною політикою¹¹⁰.

В Україні систему норм стосовно мовного питання визначають Конституція, мовний закон, інші законодавчі акти – міжнародні договори, галузеві закони. Законодавство ухвалює Верховна Рада України. Органом, що «вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України»¹¹¹ є Конституційний Суд. Його рішення є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене. Обраний нами підхід аналізу має визначити рівень мотивації рішення КСУ: чи рішення зумовлене формальними помилками законодавця (порушення регламенту при прийнятті закону), чи ухвалене через наявність недоліків у самому змісті документа¹¹². З точки зору нашого аналізу значення має і те, коли КСУ ухвалив рішення: до чи після набуття чинності законом, та чи можна таке рішення вважати як вплив на процес розробки законодавства. Дотримуючись цих принципів, ми проаналізували ті ухвалені парламентом закони у сфері мови, стосовно яких у період між 1997 та 2021 роками були прийняті рішення Конституційного Суду.

¹¹⁰ Philip McDermott – Máiréad Nic Craith: Linguistic Recognition in Deeply Divided Societies: Antagonism or Reconciliation? In: Gabrielle Hogan-Brun – Bernadette O'Rourke (eds.): *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. Palgrave Macmillan UK, 2019. 172.

¹¹¹ Конституційний Суд України. Режим доступу: <https://bit.ly/3zoi3M9>

¹¹² Pócza Kálmán – Dobos Gábor – Gyulai Attila: Hogyan mérjük az alkotmánybírószági döntések erősségét? Módszertani keretek és egy próbakutatás eredményei. *Állam- és Jogtudomány*, 2017/2. 42-44.

III. 1. Тлумачення державної мови

Конституції Радянського Союзу (1924, 1936, 1977) не містили положень про державну або офіційну мову потужної імперії, аж до останніх років її існування не було й мовного закону. Єдиний мовний закон радянської епохи Закон СРСР «Про мови народів СРСР» №1450-I від 24.04.1990. Стаття 4 цього нормативного акта відносить до компетенції радянських та автономних республік визначення статусу мов, які використовуються на їхніх територіях, а також – зсилаючись на історичні традиції – визначає російську як офіційну мову Радянського Союзу.

У державі, що мала федеративну будову, більшість радянських союзних республік не мали кодифікованої державної або офіційної мови. Винятком були Вірменська та Грузинська Радянські Соціалістичні Республіки, в конституціях яких вірменська та грузинська вказувалися як державні мови¹¹³. Однак одразу після розпаду СРСР, нові національні держави одна за одною визначали в конституції і/або мовному законі державні мови вже суверенних держав¹¹⁴.

У Конституції Радянської України 1978 року¹¹⁵, яка з внесеними змінами залишалася чинною аж до ухвалення нової Конституції в 1996 році, оригінальний варіант тексту

¹¹³ Дмитрий Катунин: Государственный и официальный язык в конституциях стран бывшего СССР. *Вестник Томского государственного университета. Филология*, 2009/4. 20–29.

¹¹⁴ Gabrielle Hogan-Brun – Svitlana Melnyk: Language policy management in the former Soviet sphere. In: Bernard Spolsky (ed.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press, 2012. 592–616.

¹¹⁵ Конституція (Основний Закон) УРСР (1978). Режим доступу: <https://bit.ly/3yWs3pT>

не містить положень про державну або офіційну мову. Її статті стосовно використання мови: недопустимість дискримінації за мовною ознакою (стаття 32), «можливістю навчання в школі рідною мовою» (стаття 43), законодавство публікується українською та російською мовами, а також «сприяє публікації зазначених актів у перекладі іншими мовами, якими користується більшість населення відповідних місцевостей республіки» (пункт 17 статті 106), Президент України «сприяє задоволенню національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають в інших державах» (пункти 7-7 статті 114-5), мовою судової системи є українська, на судових засіданнях тим, хто «беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право повного ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача і право виступати в суді рідною мовою» (стаття 157).

Після внесення змін 1989 року в текст Конституції з'явилася стаття 73 в такій редакції: «Державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР. В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватися поряд з державною мовою і інші національні мови. Українська РСР виявляє державну турботу про вільний розвиток і вживання усіх національних мов, якими користується населення республіки. Порядок застосування

української та інших мов в Українській РСР визначається законом».¹¹⁶

З проголошенням незалежності замість вислову «Українська РСР» в тексті Конституції вживається «Україна», а змінами 1992 року¹¹⁷ було видалено пункт третій статті 73 («Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР.»). Залишилися тільки положення про українську як державну та про національні мови. У новій Конституції 1996 року¹¹⁸ стаття 10 зазначає: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом». Такий текст є кроком назад у порівнянні зі змінами до Конституції 1992 року і поверненням до радянських норм 1989 року, коли російська мова мала пріоритетну роль.

У період між 1997 та 2019 роками Конституційний Суд 69 разів розглядав окремі статті Конституції 1996 року. Серед ухвалених документів є і рішення №10-рп/99 від 1999

¹¹⁶ Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» №8303-XI від 27.10.1989. Режим доступу: <https://bit.ly/3uXEMpa>

¹¹⁷ Закон України «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» №2480-XII від 19.06.1992. Режим доступу: <https://bit.ly/2T2acgQ>

¹¹⁸ Конституція України (1996). Режим доступу: <https://bit.ly/3uVHfjI>

року¹¹⁹, яке тлумачить цитовану вище статтю 10. Суб'єкт права на конституційне подання стверджував, що «посадові особи Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України при виконанні службових обов'язків нехтують державною мовою, «відбувається свідоме ігнорування» державної мови і в більшості державних навчальних закладів України».

У рішенні суду дається визначення поняття державної мови: «Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя.». Під «публічними сферами» судді мають на увазі насамперед «сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємодієносин цих органів тощо)». Отже, згідно із тлумаченням Конституційного Суду поняття «державна мова» й «офіційна мова» є синонімами. Статус державної дійсно одночасно означає для мови й офіційний статус, але з цього зовсім не можна зробити висновок, що кожна офіційна мова є також державною. Тому поняття «державна мова» й «офіційна мова» не можна вважати повними синонімами. Але при

¹¹⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) №10-рп/99 від 14.12.1999. Режим доступу: <https://bit.ly/3plrUaV>

цьому наведена вище точка зору Конституційного Суду стала загальноприйнятою і в українському мовознавстві¹²⁰.

Згідно з висновком Конституційного Суду державний статус української мови означає, що вона є єдиною мовою, яка може використовуватися офіційно. Це відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України («від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення»). Конституційний Суд визначає державну мову як елемент конституційного ладу та один із державних символів. У рішенні згадується й пункт Конституції про те, що «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України». Згідно з тлумаченням Конституційного Суду, поряд із державною мовою «при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України». Крім цього, Конституційний Суд окремо говорить і про мову освіти, відзначаючи, що у навчальних закладах поряд із державною мовою на конституційно-правовій основі «гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства».

¹²⁰ Галина Мацюк: *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 202.; Масенко, 2007, цит. праця, 9–10.

Суддя Конституційного Суду Олександр Мироненко додав до цього рішення окрему думку¹²¹. На його думку, суд взагалі безпідставно відкрив провадження у цій справі, бо обидва конституційні подання є необґрунтованими, «автори конституційних подань фактично поставили перед Конституційним Судом України політичне, а не юридичне питання». Суддя вважає, що суть фрази «державною мовою в Україні є українська мова» полягає в тому, що «українська мова є національною офіційною і робочою мовою саме держави, а не громадянського суспільства чи приватної особи. Тому застосування (а не спілкування, як зазначається у Рішенні) української мови є обов'язковим виключно для сфери державної (а не громадської чи приватної) діяльності». На думку О.Мироненка, Конституційний Суд йде проти положень Конституції про мовну різноманітність, називаючи мовою освіти державну мову. «Мільйони дітей і їх батьків лишаються конституційного права на навчання мовою, яку вони вважають рідною, потрапляють у повну залежність від держави, а держава отримує можливість, спираючись на неконституційне рішення Суду, безперешкодно нав'язувати свою волю як особі, так і суспільству».

На новий рівень підняло роль державної мови рішення Конституційного Суду №8-рп/2008¹²². 52 депутати Верховної

¹²¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О.М. 16.12.1999. Режим доступу: <https://bit.ly/2SZ6WCR>

¹²² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України №8-рп/2008 від 22.04.2008. Режим доступу: <https://bit.ly/3wRSVVW>

Ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим звернулися до Конституційного Суду зі спільним поданням щодо відповідності Конституції України статей Кодексу адміністративного судочинства України та Цивільного процесуального кодексу України, які стосуються використання мов. Йшлося про те, чи був конституційним порядок використання мов у судових процесах. На думку авторів подання, вказані документи, визначаючи мовою суду державну мову, звужують «існуючого змісту та обсягу прав і свобод людини і громадянина» у сфері використання мов.

Позиція Конституційного Суду базувалася на попередньому рішенні №10-рп/99: «За правовою позицією Конституційного Суду України [...] під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя». Громадянам, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, гарантується «право користуватися в судовому процесі їх рідною мовою або мовою, якою вони володіють». Крім цього, КСУ установив: «Статус української мови як державної є складовою конституційного ладу держави нарівні з її територією, столицею, державними символами».

III. 2. Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019)

Хоча в багатьох державах існують норми законодавства щодо мов, але створення окремих мовних законів є східноєвропейською особливістю. Прикладом можуть

служити Польща, Словаччина, Румунія, Естонія, Литва, Латвія, Україна, Молдова, Білорусь, Росія.

Першим українським мовним нормативним актом став закон «Про мови в Українській РСР», ухвалений 1989 року. Після нього в аналізований період з'явилося ще два мовні закони: у 2012 році Закон «Про засади державної мовної політики», а в 2019 році – Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Уже навіть із назв стає зрозуміло, що із трьох нормативних актів 1989, 2012 та 2019 років перші два стосуються загалом мововживання, а останній – ставить у центр використання державної мови, тож його правильніше буде називати законом про державну мову. До цього переліку зараховують і Закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 2003 року.

Стосовно мовного закону від 1989 року¹²³ Конституційний Суд не ухвалював ніяких рішень, тому окремо його аналізувати ми не будемо, попри те, що він залишався чинним досить довгий час – аж до 2012 року включно. Закон закріплює за українською статус державної мови (стаття 2), українську та інші мови називає мовами між-національного спілкування (стаття 4), гарантує громадянам «право користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою» (стаття 5) та право на вільний вибір мови «навчання і виховання» (статті 27-29). Закон робив можливим у роботі «державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські

¹²³ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» №8312-XI від 28.10.1989. Режим доступу: <https://bit.ly/3ijtWXI>

населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови» (стаття 3). Таким чином, документом для офіційного використання мови меншини на регіональному рівні передбачався високий поріг – понад 50%¹²⁴.

Резолюція №190 від 1995 року Парламентської асамблеї Ради Європи про членство України¹²⁵ містила чіткі зобов'язання країни: ратифікувати Рамкову конвенцію Ради Європи про захист національних меншин (1995); узгодити засади політики у сфері меншин із Рекомендаціями №1201/1993 Парламентської асамблеї; протягом року після набуття статусу члена ПАРЄ підписати і ратифікувати Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (1992).

Рамкову конвенцію український парламент ратифікував тільки наприкінці 1997 року, тобто на третій рік після набуття членства (1995)¹²⁶. А Хартії довелося пройти ще складніший шлях. Верховна Рада (перший раз) ратифікувала документ у грудні 1999 року¹²⁷. У Хартії названо тринадцять мов меншин, які перебувають під захистом: російську, ідиш, білоруську, молдовську, румунську, кримськотатарську, болгарську, польську, угорську, грецьку, німецьку, гагаузьку та словацьку. Застосування Хартії передбачалося при

¹²⁴ István Csernicsekó – Csilla Fedinec: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, (23) 2016. 560–582.

¹²⁵ Parliamentary Assembly, Council of Europe. Application by Ukraine for membership of the Council of Europe. Opinion 190 (1995). Режим доступу: <https://bit.ly/3g7MvLK>

¹²⁶ Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» №703/97-ВР від 09.12.1997. Режим доступу: <https://bit.ly/3cjPocJ>

¹²⁷ Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» №1350-XIV від 24.12.1999. Режим доступу: <https://bit.ly/3cgbс7u>

досягненні представниками меншини частки у 20%, а в окремих випадках певні права забезпечувалися і при частці менше 20% та менше 10%. При частці у 10% і в південно-східних регіонах країни, і в Чернівецькій та Закарпатській областях відкрилася б можливість отримати для мов меншин на місцевому рівні статус офіційних мов.

З приводу ратифікації Хартії до Конституційного Суду звернулися 54 народні депутати, які вважали, що під час прийняття закону не було дотримано вимог Регламенту Верховної Ради України. Конституційний Суд своїм рішенням №9-рп/2000, покликаючись на формальні порушення, визнав закон неконституційним¹²⁸. Рішення судді мотивували тим, що порушувався порядок підписання закону про ратифікацію міжнародного договору України.

У травні 2003 року Україна повторно ратифікувала Хартію¹²⁹. Однак ратифікований документ був поданий на зберігання Генеральному секретареві РЄ тільки через два роки: 19 вересня 2005 року. Хартія набула чинності в Україні лише 1 січня 2006 р. У варіанті Хартії, ратифікованому в 2003 році, держава взяла на себе набагато менше зобов'язань, ніж було у варіанті 1999 року. Закон про ратифікацію від 2003 року так само називає 13 мов, які перебувають під захистом Хартії в Україні, але, на відміну від версії 1999 року, вже не містить положення про частку в

¹²⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) №9-рп/2000 від 12.07.2000. Режим доступу: <https://bit.ly/3pjTRzS>

¹²⁹ Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» №802-IV від 15.05.2003. Режим доступу: <https://bit.ly/2T1fkBx>

20%. Ратифікації Хартії в Україні передувала і супроводжувала її сильна негативна пропаганда. Документ критикували політики, державні службовці, науковці, активісти, журналісти. Під час негативної кампанії стосовно Хартії розповсюджувалося чимало неправдивих тверджень. Усе це значною мірою руйнувало престиж Хартії серед населення країни¹³⁰.

Ратифікований закон знову став об'єктом нападок народних депутатів. 46 парламентарів звернулись до КСУ, посилаючись на те, що в ухваленому нормативному документі не враховано матеріальних наслідків його виконання, а Україна через непростий фінансовий стан не має можливості реалізувати закон. Також у поданні йшлося про порушення регламенту під час ухвалення законопроекту. Конституційний Суд ухвалив у 2004 році рішення про відмову у відкритті провадження, оскільки розглядає питання конституційності законів, а не їх відповідність іншим нормам законодавства¹³¹.

3 липня 2012 року після довгих дискусій за скандальних обставин український парламент проголосував новий мовний закон¹³², що мав змінити закон 1989 року. Закон пройшов через цілу низку перипетій, поки його підписав спочатку Голова ВР Володимир Литвин, а потім Президент

¹³⁰ István Csernicskó: The European Charter for Regional or Minority Languages by Ukraine. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2013/2. 127–145.

¹³¹ Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» №15-у/2004 від 19.02.2004. Режим доступу: <https://bit.ly/3if4vq7>

¹³² Закон України «Про засади державної мовної політики» №5029-VI від 03.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3g2z67y>

Віктор Янукович, який втратив владу на початку 2014 року. Документ, який опозиція назвала «законом Ківалова-Колесніченка», набув чинності 10 серпня 2012 року.

Хоча від В.Януковича, якого вважали проросійським політиком, багато хто чекав змін до Конституції та надання російській мові статусу другої державної мови, однак новий «мовний» закон залишив українську єдиною державною мовою в країні. Ухвалений у 2012 році закон запроваджує таку норму, яка передбачає, що мови меншин можуть використовуватися в офіційних установах та органах місцевого самоврядування тоді, якщо на території цієї адміністративної одиниці (область, район, орган місцевого самоврядування) частка мовців цієї мови досягає 10%. Важливо відзначити, що хоча за даними останнього Всеукраїнського перепису населення, проведеного 2001 року, частка російськомовного населення у державі значно перевищувала 10%, закон передбачав офіційне використання мов меншин тільки на регіональному рівні, а на загальнодержавному – ні.

Закон трактує право мовного самовизначення як невід'ємне право людини. До регіональних мов або мов меншин нормативний акт відносить 18 мов: російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, ідиш, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську, румунську, словацьку, угорську, русинську, караїмську, кримчацьку.

Серед перших рішень парламенту після Революції Гідності 2014 року було скасування 23 лютого Закону «Про засади державної мовної політики». Взявши до уваги несхвалення багатьох іноземних держав, а також заклики частини української інтелігенції діяти тверезо, Голова ВР Олександр Турчинов, який тимчасово виконував і обов'язки

Президента України, не підписав це рішення, тож закон і надалі залишався чинним. Паралельно розпочалася підготовка нового законопроекту, але через анексію Росією Криму та початок гібридної війни на Сході України робота над ним сповільнилася¹³³.

7 липня 2014 року 57 народних депутатів звернулися з поданням до Конституційного Суду щодо конституційності Закону «Про засади державної мовної політики». Автори подання вважали, що закон уможлиблює, щоби регіональні мови домінували над державною, окремим мовним групам (національним меншинам) надавав привілеї, а інші обмежував у правах. Крім цього, депутати вказували й на те, що під час ухвалення закону було порушено норми регламенту.

Конституційний Суд довгий час відкладав розгляд цього подання. 18 червня 2015 року перед будівлею Конституційного Суду в Києві громадські активісти провели мітинг з вимогою визнати «мовний» закон неконституційним. КСУ на запит одного з активістів дав письмову відповідь під номером 4-14-18/1352 від 16 липня 2015 р. У ній йшлося, що оскільки парламент спочатку скасував «мовний» закон, але потім це рішення так і не набуло чинності, а Верховна Рада створила комісію для розробки нового законопроекту, тому КСУ відклав розгляд подання депутатів, але відбувається збір необхідних для ухвалення рішення матеріалів¹³⁴.

Наступним важливим етапом процесу в КСУ став грудень 2016 року, коли судді провели відкрите засідання у справі – відео навіть було викладено на каналі YouTube. Залучення експертів було звичним явищем, а от публічна

¹³³ Csernicskó, 2016, цит. праця, 63–64.

¹³⁴ Там само. 62–63.

форма слухань – ні. Зрештою, Конституційний Суд не взяв до уваги матеріалів слухань, вони придалися тільки для того, щоби ще більше збурити настрої та викликати упередження до національних меншин.

Рішення Конституційного Суду було опубліковане 28 лютого 2018 року. У цьому рішенні №2-р/2018¹³⁵ судді вказують на численні порушення процедури розгляду та ухвалення проекту закону. Наприклад, випадки неособистого голосування: під час голосування не всі депутати, чії голоси були враховані, перебували в залі засідань, а їхніми картками скористалися інші парламентарі. Тут необхідно відзначити, що такі випадки в українському парламенті зовсім не рідкісні, попри те, що стаття 84 Конституції дійсно передбачає особисто голосування народних депутатів. Враховуючи порушення регламенту та посилаючись на частину першу статті 152 Конституції, Конституційний Суд визнав закон неконституційним. У рішенні відзначається і те, що дотримання процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності законами є однією з умов легітимності законодавчого процесу, у випадку її порушення конституційному контролю підлягає не зміст закону, а встановлена Конституцією України процедура його розгляду та ухвалення, хоча під час розгляду депутатського подання судді заслухали широке коло експертів стосовно саме змісту закону. Частина перша статті 152 Конституції України звучить так: «Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України

¹³⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» №2-р/2018 від 28.02.2018. Режим доступу: <https://bit.ly/2RsohDO>

визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності».

Рішення ухвалили чотирнадцять суддів, одинадцять з яких додали до нього окрему думку. Переважно судді висловлювалися стосовно питань регламенту, але, наприклад, Микола Мельник відзначив, що Конституційний Суд безпідставно звузив свої повноваження, коли не проаналізував зміст закону, що дало б підстави визнати його не тільки неконституційним, але й антиукраїнським¹³⁶. В експертному висновку Венеційської комісії за 2011 рік стосовно проекту «мовного» закону також ішлося, що законопроект незбалансований, оскільки непропорційно посилює позиції російської мови без того, щоби підтримати українську як державну, що є важливим засобом інтеграції суспільства (II/4.; II/6.; V/66.)¹³⁷.

Після рішення Конституційного Суду про неконституційність Закону «Про засади державної мовної політики», на порядок денний у парламенті вийшла дискусія стосовно нового «мовного» закону. У першому читанні він був ухвалений 4 жовтня 2018 р. Голосування в цілому відбулося 25 квітня 2019 р., вже після другого туру президентських виборів, на яких Петро Порошенко програв. Він підписав закон 15 травня, напередодні того, як новообраний Президент Володимир Зеленський склав 20 травня присягу.

¹³⁶ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. 28.02.2018. Режим доступу: <https://bit.ly/34LZoqW>

¹³⁷ Opinion on the Draft Law on Principles of the State Language Policy of Ukraine, Adopted by the Venice Commission at its 89th Plenary Session. Venice, 16-17 December 2011. Режим доступу: <https://bit.ly/3pnyZlk>

П.Порошенко мав на це право, оскільки в Україні Президент посідає посаду одразу після обрання, але до виконання обов'язків приступає тільки після складання присяги. До цього моменту попередній Президент може діяти повноцінно, не стаючи тільки символічною фігурою. Таким чином, нова влада на чолі із В.Зеленським, рідною мовою якого, як і в П.Порошенка, є російська, потрапила в складну ситуацію. Якщо залишити ухвалений закон без змін і почати виконувати його положення, це може викликати незадоволення значної частини тих виборців, завдяки голосам яких вони виграли президентські і парламентські вибори 2019 року. Якщо ж скасувати закон, тоді вони піддадуться гострій критиці тих, хто називає себе представником українського патріотичного табору.

Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної»¹³⁸ набув чинності 16 липня 2019 р., всього за кілька днів до позачергових парламентських виборів, призначених на 21 липня. Цей закон зробив обов'язковим, за винятком приватної та церковної сфери, вживання державної мови в державному управлінні, у суспільному житті, культурі, спорті, а також визначив квоти використання мов меншин у ЗМІ та освіті. Повне домінування державної мови пом'якшується тільки тим, що окремі положення закону набувають чинності не одразу, а поступово. У своєму першому звіті про дію закону уповноважений із захисту державної мови підкреслив: «Головним висновком представленого звіту є те, що Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» працює, і це позитивно відображається

¹³⁸ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» №2704-VIII від 25.04.2019. Режим доступу: <https://bit.ly/34MuLaf>

на мовній ситуації в багатьох публічних сферах. Але, на жаль, він працює лише в пів сили, оскільки на сьогодні його дія обмежується лише нормативно-правовим інструментарієм і не підкріплена, як це передбачено самим Законом, комплексом програмно-цільових засобів державної підтримки функціонування державної мови»¹³⁹.

21 червня 2019 року 51 народний депутат звернулися з поданням до Конституційного Суду України¹⁴⁰ стосовно конституційності Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». У поданні парламентарі серед іншого покликаються і на порушення регламенту при ухваленні закону.

Конституційний Суд України Рішенням № 1-р/2021 від 14 липня 2021 р.¹⁴¹ у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визнав вказаний закон таким, що відповідає Конституції України.

Автори клопотання у своєму зверненні стверджували, зокрема, про порушення законодавцем конституційних прав російськомовних громадян, а також права осіб

¹³⁹ Тарас Кремінь: *Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році*. Київ: К.І.С., 2021. 5–6.

¹⁴⁰ Конституційне Подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» №2704-VIII від 25.04.2019. Режим доступу: <https://bit.ly/3wVFx37>

¹⁴¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 1-р/2021 від 14.07.2021. Режим доступу: <https://bit.ly/3ADOnEO>

належних до найчисельнішої (російської) етнічної меншини на користування рідною мовою. Вони вважали, що обмеження у Законі переліку мов до яких в Україні забезпечуються заходи, спрямовані на їх використання, лише кримськотатарською, англійською мовами та іншими офіційними мовами Європейського Союзу є порушенням низки приписів Конституції, зокрема її статей 10 та 11.

Мотивуючи своє рішення КСУ, стверджує, зокрема, що:

- заборона на використання в освітньому процесі мов окремих національних меншин (крім вивчення цієї мови) є правомірною, адже «...Україна, як і кожна інша держава, має право вибирати таку власну мовну модель освіти, яка найкраще забезпечує оволодіння державною мовою як символічним та інструментальним механізмом суспільного єднання.» (стор. 11);
- визначення Конституцією переліку посад, зайняття яких обумовлено володінням державною мовою, не означає, що такий критерій не може бути розширений за розсудом законодавця навіть на депутата місцевої ради (стор. 12);
- «Не відповідає конституційному статусові української мови як єдиної державної застосування режиму двомовності в публічному просторі шляхом змішування української мови з будь-якою іншою, зокрема коли телевізійне мовлення або радіомовлення в звуковій формі здійснюється одночасно двома мовами – українською та іншою ...» (стор. 16);
- українське суспільство складається з державотвірної нації та національних меншин, представники яких рівні у правах щодо вибору власної моделі оволодіння державною мовою (стор. 12–13);

- Закон не містить приписів, які можуть обмежувати вільний розвиток, використання і захист мов, що мають юридичний статус мов національних меншин України (стор. 18);
- «російськомовні громадяни» України не становлять одноцільної соціальної одиниці – такої, що як група осіб (коло осіб) має право на юридичний захист як етнічна або мовна одиниця (група) (стор. 19);
- сегрегаційний характер був властивий системі освіти також і в тих випадках, коли єдиною мовою навчання була мова національної меншини (стор. 42);
- «Застосування мов національних меншин загалом, а надто в інформаційному просторі, потребує чіткої законодавчої демаркації обсягу й обширу застосування.» (стор. 47);
- невірним перекладом українською мовою Європейської хартії регіональних мов або мов меншин створено простір і умови для політичного маніпулювання, спрямованого на піддрив статусу української мови як державної (стор. 54).

Тобто у цьому рішенні КСУ встановив, що Україна, незалежно від імперативів Конституції і приписів чинних міжнародно-правових документів у праві встановити будь-яку власну модель мовних відносин, наприклад: у питаннях мовних обмежень на зайняття виборних посад; щодо освіти рідною мовою; щодо засобів масової комунікації тощо. Визнав, що режим двомовності суперечить конституційному статусу української мови як державної; що російськомовні громадяни не є мовною меншиною в Україні; а посилання з метою захисту прав на положення мовної Хартії є політичним маніпулюванням. Конституційну гарантію на одержання освіти рідною мовою визнав

таким, що сприяє сегрегації. Змінив конституційне визначення суб'єкта українського державотворення з «Українського народу – громадян України всіх національностей» на «державотвірну націю та національні меншини», рівність у правах яких на думку КСУ полягає в праві на оволодіння державною мовою.

На нашу думку, цим рішенням КСУ дав специфічне тлумачення засадничим положенням (суб'єкт державотворення, недискримінація, статус міжнародних договорів тощо) Конституції, права національних і мовних меншин в Україні відходять на задній план.

III. 3. Закон «Про кінематографію» (1998)

Серед рішень Конституційного Суду чи не найдивнішим є те, яке стосується Закону «Про кінематографію». 60 парламентаріїв звернулися з поданням про тлумачення частини другої статті 14 Закону «Про кінематографію», ухваленого 1998 року¹⁴². Покликаючись на попереднє рішення Конституційного Суду, на статтю Конституції про державну мову, на Закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», депутати звернули увагу, що логічний і лінгвістичний аналіз частини другої статті 14 Закону – неоднозначність і невизначеність у розумінні та сумнівне практичне застосування – «порушує питання, чи можуть в Україні розповсюджуватися іноземні фільми, якщо вони не дубльовані, не озвучені або не субтитровані українською мовою, водночас наголошуючи на поширенні практики видання державних посвідчень на

¹⁴² Закон України «Про кінематографію» №9/98-ВР від 13.01.1998. Режим доступу: <https://bit.ly/3uRozlc>

право розповсюдження і демонстрування іноземних фільмів, які не дубльовані, не озвучені і не субтитровані державною мовою». Конституційний Суд України вирішив, що положення частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» необхідно розуміти так, що «іноземні фільми не підлягають розповсюдженню та демонструванню в Україні, якщо вони не дубльовані або не озвучені чи не субтитровані державною мовою»¹⁴³.

Однак на цьому пристрасті не вляглися. Згадуване положення Закону «Про кінематографію» у 2012 році змінили на фразу «розповсюдження державної та інших мов при розповсюдженні та демонструванні фільмів» визначаються Законом України «Про засади державної мовної політики», а в 2019 році – на Законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

У пункті 4 статті 23 Закону «Про засади державної мовної політики» (2012) йшлося: «Виготовлення копій фільмів іноземного виробництва, які розповсюджуються для показу в кінотеатрах, публічному комерційному відео і домашньому відео в Україні, здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням або озвученням чи субтитруванням державною мовою, або регіональними мовами, або мовами меншин на замовлення дистриб'юторів і прокатників з урахуванням мовних потреб споживачів».

Пункт 6 статті 23 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) детально розглядає мову поширення і демонстрування фільмів, але її

¹⁴³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів) №13-рп/2007 від 20.12.2007. Режим доступу: <https://bit.ly/3wYJynG>

суть полягає в тому, що в Україні фільми можуть демонструватися лише державною мовою. Іноземні фільми обов'язково мають дублюватися, озвучуватися чи субтитруватися державною мовою, а фільми вітчизняного виробництва – «Національні фільми» – «можуть демонструватися кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів». В оригінальному тексті Закону «Про кінематографію» було – мовами національних меншин, натомість її замінили на – мовами корінних народів. Наступний пункт 7 статті 23 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачає, що «Кіноафіші та вхідні квитки для відвідування кінотеатрів, інших кіновидовищних закладів виконуються державною мовою».

До ухвалення Закону «Про корінні народи України» №1616-IX від 1 липня 2021 року¹⁴⁴ не існувало закону, який би визначав перелік народів, що належать до корінних. Вперше це поняття згадується в Законі «Про освіту» за 2017 рік. Закон «Про національні меншини в Україні» (1992)¹⁴⁵ використовує винятково поняття «національна меншина», даючи йому в статті 3 таке визначення: «До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою».

Правомірним може видатися питання: чому настільки важливо, якою мовою знятий певний фільм? До 2014 року це не мало принципового значення. Український кінематограф, вибравшись із катастрофічного стану занепаду

¹⁴⁴ Закон «Про корінні народи України» № 1616-IX від 01.07.2021. Режим доступу: <https://bit.ly/37Z38pd>

¹⁴⁵ Закон України «Про національні меншини в Україні» №2494-XII від 25.06.1992. Режим доступу: <https://bit.ly/3ckuOHJ>

початку 1990-х років, значною мірою комерціалізувався, з'являлося все більше кіностудій, які виробляли повнометражні фільми, телевізійні стрічки та серіали. 80% із них були російською мовою. Українські, білоруські та російські кіноактори фактично працювали на одному ринку, тільки за громадянством акторів не можна було встановити, хто є виробником певного фільму. Однак після кризи 2014 року – коли Росія окупувала Крим, а на Сході України розпочалася гібридна війна – Україна, ухваливши в 2015 році закон¹⁴⁶, змінила норми, що регулювали телекомунікаційний простір, запровадивши поняття «державо-агресор». Для кінематографії ці зміни означали, що деякі російські фільми потрапили під заборону показу, російським акторам заборонявся в'їзд в Україну. А дискусія навколо питання дублювання, озвучування чи субтитрування точилася в тому числі й навколо того, аби заборона стосувалася й фільмів російською мовою. Однак до кінця 2020 року по суті змінилося лише те, що фільми й надалі переважно залишилися російськомовними – або, пристосовуючись до багатомовності, яка панує в країні, окремі актори в деяких фільмах говорять російською, українською чи суржиком, – але титри на початку і в кінці фільму про знімальний штаб подаються українською мовою.

Мовне питання є актуальним і для світового кінематографу. Але тут головним мотивом є конкурентоздатність на ринку. Тому найбільш популярними в міжнародному кінематографі є стрічки англійською мовою, а всю продукцію іншими мовами об'єднують в одну категорію –

¹⁴⁶ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» №159-VIII від 05.02.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3g945yZ>

фільми «іноземною мовою». У їх випадку дублювання або субтитрування є важливим, але це не обов'язково приваблює аудиторію¹⁴⁷. При цьому здавна відомо, що ефективним засобом вивчення іноземної мови – у світі звісно концентруються на засвоєнні англійської мови – є перегляд фільмів в оригіналі, можна із субтитрами, але не з дубляжем.

На специфічну функцію державної мови вказує і те, що в статті 6 Закону «Про основи національної безпеки України», ухваленого 2003 року, серед пріоритетів національних інтересів називається і державна мова («забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України»), а також «гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України»¹⁴⁸. Новий Закон «Про національну безпеку України», ухвалений 2018 року, вже не містить цієї норми¹⁴⁹.

III. 4. Мова освіти

Уперше Конституційний Суд ухвалював рішення з освітнього питання у зв'язку зі змінами до «Положення про загальноосвітній навчальний заклад» (2000)¹⁵⁰, які були

¹⁴⁷ Angus Finney: Egy adag realitás. Az európai filmipar helyzetéről. *Filmkultúra*, 1994/6. 37–39.

¹⁴⁸ Закон України «Про основи національної безпеки України» №964-IV від 19.06.2003. Режим доступу: <https://bit.ly/3cha0B5>

¹⁴⁹ Закон України «Про національну безпеку України» №2469-VIII від 21.06.2018. Режим доступу: <https://bit.ly/3wUweRa>

¹⁵⁰ Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад №964 від 14.06.2000. Режим доступу: <https://bit.ly/3pn6ryv>

ухвалені 2009 року¹⁵¹. 52 народні депутати не погоджувалися з тим, що змінами було доповнено один пункт положення, згідно з яким «в робочий час у державному і комунальному загальноосвітньому навчальному закладі педагогічні працівники зобов'язані постійно застосовувати українську мову, а у державному і комунальному загальноосвітньому навчальному закладі з навчанням мовою національних меншин поряд з українською мовою – також мову, якою здійснюється навчально-виховний процес в цьому закладі». Така норма, на думку авторів подання, суперечить статтям Конституції. Рішенням Конституційного Суду №4-рп/2010¹⁵² було визнано конституційним пункт, згідно з яким мовою освіти є українська, натомість неконституційним був визнаний пункт, який передбачав обов'язкове застосування державної мови в навчальних закладах поза уроками. Рішення доволі важко піддається тлумаченню, але очевидно судді вказують на те, що непотрібно регулювати, наприклад, яку мову мають використовувати учасники освітнього процесу на перерві. Рішення Конституційного Суду було ухвалене в лютому 2010 року, а вже у вересні цього ж року уряд скасував саме Положення.

Аж до 2017 року українське законодавство трактувало вибір мови освіти як невід'ємне право кожного громадянина. Але стаття 7 Закону «Про освіту» (2017) та стаття 21 Закону «Про забезпечення функціонування української

¹⁵¹ Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад №1033 від 30.09.2009. Режим доступу: <https://bit.ly/3ckEofn>

¹⁵² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» №4-рп/2010 від 02.02.2010. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReq>

мови як державної» (2019) суттєво змінили стан речей у сфері мови освіти. У першому з названих законів вказується: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова» (пункт 1 статті 7) та «У закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу» (пункт 4 статті 7).

Статтю 7 Закону «Про освіту» детальніше тлумачить стаття 5 Закону «Про загальну середню освіту», ухваленого 16 січня 2020. Фактично, цим законом громадян України стосовно їх права на мову навчання можна поділити на чотири великі групи. До першої належить більшість (українці): їх зміни в законодавстві не стосуються, адже вони й далі можуть вчитися рідною мовою на всіх рівнях освіти. Представники корінних народів (власне йдеться про кримських татар)¹⁵³ поряд із державною мовою можуть продовжувати навчання рідною мовою. Представники національних меншин, рідна мова яких є однією з офіційних мов ЄС (угорці, румуни, поляки, болгари), можуть здобувати рідною мовою початкову освіту (1-4 класи), однак із 5-го класу принаймні 20% річних годин мають викладатися державною мовою, у 9-му класі ця частка має досягти вже 40%, а в 10-12 класах принаймні 60% річних годин мають викладатися українською мовою. Для національних меншин, рідна мова яких не є офіційною мовою ЄС (росіяни, білоруси), з 5-го класу передбачено викладання державною мовою принаймні 80% річних годин.

¹⁵³ Fedinec, 2019, цит. праця, 173–187.

6 жовтня 2017 року 48 народних депутатів звернулися з поданням до Конституційного Суду України¹⁵⁴ щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту». Статтю 7 Закону України «Про освіту» розглядала і розкритикувала у своєму висновку, опублікованому в грудні 2017 року, Венеційська комісія¹⁵⁵, відзначивши при цьому, що вона не має намір розглядати закон на його відповідність Конституції України. За даними Венеціанки, Конституційний Суд України вже розглядає статтю 7 на предмет її конституційності (пункт 14 розділу II).

16 липня 2019 року КСУ опублікував рішення №10-р/2019¹⁵⁶ стосовно Закону «Про освіту», яким визнав цей нормативний акт таким, що відповідає Конституції України. Судді покликаються на Конституцію, згідно з якою державною мовою в Україні є українська мова; гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин. «Мова – унікальний феномен, що є засобом соціалізації, формою реалізації творчого потенціалу кожної людини, а знання державної мови сприяє соціалізації особи та є засобом запобігання дискримінації». Таким чином, українська мова як державна є обов'язковою на всій території України у державній сфері,

¹⁵⁴ Конституційне Подання щодо відповідності Конституції України (неконституційності) Закону України «Про освіту» №2145-VIII від 05.09.2017. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRez>

¹⁵⁵ Opinion on the Provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the State language and Minority and other languages in Education. Adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session 8-9 December 2017. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReB>

¹⁵⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» №10-р/2019 від 16.07.2019. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReF>

а також у публічних сферах суспільного життя, у тому числі у сфері освіти. На думку Конституційного Суду, закон забезпечує баланс між застосуванням державної мови і вільним розвитком, використанням, захистом мов національних меншин та корінних народів України.

Ще у вересні 2018 року пішла ціла хвиля таких явищ, коли в кількох областях місцеві органи влади заборонили публічне використання російської мови. Серед таких – рішення Львівської обласної ради №745 «Про мораторій на публічне використання російськомовного культурного продукту (книги, аудіопродукція, Інтернет, театральні та циркові вистави, виступи, концерти тощо) в будь-яких формах на території Львівської області до моменту повного припинення окупації території України» від 18 вересня 2018 р., яке дійшло аж до Верховного Суду України. Він визнав рішення законним і таким, що не порушує права і свободи громадян¹⁵⁷.

III. 5. Вплив рішень КСУ на мовні процеси

Політичні курси, що змінювали один одного в незалежній Україні, – хоча і різною мірою та інтенсивністю – але за зразок вбачали модель національної держави. При цьому еліти, які будували національну державу, контрольовану ними територію розглядали як посуд, який можна і необхідно «наповнити» національною мовою та

¹⁵⁷ Мораторій на публічне використання російськомовного культурного продукту не порушує прав, свобод та інтересів позивачів – КАС ВС 20.08.2019. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReI>

культурою¹⁵⁸. Тож метою української мовної політики є замінити поширену українсько-російську двомовність на гегемонію української мови. У цих прагненнях регулювання мовної ситуації стає могутнім засобом. У таких випадках на важливий фактор контролю за законотворчістю депутатів перетворюється Конституційний Суд.

Як зазначає уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремінь: «У своїх рішеннях Конституційний Суд України постійно наголошує на потребі зміцнення статусу української мови як державної, що передбачає обов'язковість її використання в різних сферах суспільного життя, та визначає таке зміцнення одним з головних обов'язків держави [...]»¹⁵⁹.

Можемо стверджувати, що у випадку законодавчих актів у сфері регулювання мовних прав такого контролю до моменту набуття цими документами чинності не відбулося жодного разу. Усі пов'язані з цією сферою рішення ухвалювалися після набуття законами чинності, а попередньої перевірки на відповідність їхніх положень іншим нормам законодавства не проводилося. Конституційний Суд 1) тлумачив нормативний акт, 2) ухвалював рішення щодо його конституційності, 3) скасовував окремі статті нормативного акта, 4) скасовував увесь нормативний акт, 5) відмовляв у розгляді.

¹⁵⁸ Rogers Brubaker – Margit Feischmidt – Jon Fox – Liana Grancea: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, 2006. 36–37.

¹⁵⁹ Кремінь, 2021, цит. праця, 15.

Нормативний акт	Рішення КСУ		
	Суть	Мотивація	
		з формальних причин	щодо змісту
Конституція, 1996	тлумачення, 1999		+
	тлумачення, 2008		+
Мовна Хартія, 1992			
Закон про ратифікацію, 1999	скасував, 2000	+	
Закон про ратифікацію, 2003	відмовив у розгляді, 2004	+	
Закон «Про засади державної мовної політики», 2012	скасував, 2016	+	
Закон «Про кінематографію», 1998	тлумачення, 2007		+
Положення про загальноосвітній навчальний заклад, 2009	окремі статті визнано неконституційними, 2010		+
Закон «Про освіту», 2017	визнано конституційним, 2018		+
Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019)	визнано конституційним, 2018		+

Рішення Конституційного Суду України сформували примордіальні відносини між української державною мовою та українською державою і українською нацією, внаслідок чого державна мова трактується як одна з головних складових існування України як держави. Державна мова у трактуванні суддів втрачає першочергові комунікаційну функцію та функцію ідентифікації, а набуває символічного значення (поруч зі згаданими у Конституції та законодавстві державними символами – прапор, герб, гімн), наповнюється сакральним змістом.

Конституційний Суд скасував перший закон про ратифікацію Хартії регіональних мов або мов меншин від 1999 року, а також у 2018 році (через шість років після його ухвалення) Закон «Про засади державної мовної політики» (2012), що мало безпосередній вплив на статус мов в Україні і сферу їх використання. В обох випадках закони були скасовані через недотримання регламенту при їх ухваленні, а не через зауваження щодо їх змісту. Попри те, що в українському парламенті закони – іноді надважливі – майже регулярно ухвалюються з порушенням правил регламенту, за нашими даними, це єдині два випадки, коли закони були скасовані через недотримання процедури їх прийняття. У цьому контексті голова Конституційного Суду в 2018-2019-му роках Станіслав Шевчук в одному інтерв'ю заявив: «Само по собі порушення регламенту ми не розглядаємо. Ми розглядаємо порушення конституційної процедури розгляду та ухвалення законів». З порушенням регламенту треба боротися, але окремий факт «не впливає на результат прийняття закону»¹⁶⁰.

¹⁶⁰ Олег Черниш: Голова КС Станіслав Шевчук: про Майдан, Росію та Томос. *Українські Новини*, 27.12.2018. Режим доступу: <https://bit.ly/3uOUrjh>

Час ухвалення Конституційним Судом також впливав на роботу законодавчого органу. Закон «Про освіту» (2017) кардинально змінив існуючу до нього практику щодо мови освіти, оскільки фактично ліквідував можливість навчатися тільки рідною мовою. Натомість пункт 3 статті 22 Конституції України говорить, що «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». А в пункті 5 статті 53 Конституції вказується: «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства». Очевидним було й те, що новий освітній закон суперечить кільком статтям тоді ще чинного Закону «Про засади державної мовної політики»: зокрема пункту 1 статті 20, згідно з якою вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України, за умови обов'язкового вивчення державної мови; а також пункту 2 цієї статті, яка передбачала, що громадянам України гарантується право отримання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин. У виході з цієї ситуації значну роль відіграв Конституційний Суд, на столі якого на той час лежали обидва акти. Рішення №2-р/2018 від 28 лютого 2018 року судді скасували Закон «Про засади державної мовної політики», позбувшись таким чином суперечностей між двома законами, а на рішенні про конституційність Закону «Про освіту» стоїть дата 16 липня 2019 р., коли статті цього нормативного акту про мову освіти підтвердилися ухваленим Законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

На шляху створення модерної української національної держави в регулюванні порядку мововживання таким чином значну роль відіграв Конституційний Суд. За висловом Шевчука: «Наші рішення мають особливу природу, це ж не суд загальної юрисдикції. Кожне наше рішення має колосальний вплив на правову систему»¹⁶¹.

¹⁶¹ Там само.

IV. Пам'ять і мова

В Україні, яка 2014 року ввійшла в критичний відрізок своєї історії, у сфері законотворчості наступного періоду можна виділити три центральні пункти – мовне питання, конституційний процес і прагнення позбутися радянського спадку. Для останньої мети був розроблений так званий «декомунізаційний пакет законів», проголосований українським парламентом 9 квітня 2015 року і підписаний Главою держави 15 травня. Професійна сторона цього законодавчого пакету тісно зв'язана з Українським інститутом національної пам'яті, а також узгоджується зі статтею 11 Конституції, яка зобов'язує державу сприяти консолідації і розвитку української нації, її історичній свідомості. До сфер повноважень урядового Українського інституту національної пам'яті належала підготовка законопроектів, напрацювання плану дій і матеріалів для реалізації законодавства, а також всі інші пов'язані з цим завданнями питання.

Через діяльність Інституту українсько-польська історична дискусія сягнула свого апогею, коли в листопаді 2017 року міністр закордонних справ Польщі Вітольд Вашиковський назвав персонами нон-грата громадян України, які «пропагують антипольські погляди», серед них і Володимира В'ятровича, тодішнього керівника Інституту. У вересні 2019 року В.В'ятровича було звільнено з посади, що ознаменувало завершення цілої епохи.

Чотири закони згаданого «декомунізаційного пакету» визначають, хто герой і хто ворог в історії, як Україна

ставиться до Другої світової війни, до комуністичного та нацистського режимів, а також відкривають доступ до заборонених архівів. Закони суворо і без будь-яких подальших дискусій фіксують пріоритет ідеї незалежності держави і захисту ідеалу незалежності будь-якими способами як у минулому, так і в сучасному. Законами передбачені санкції за заперечення їх змісту у вигляді притягнення до відповідальності.

IV. 1. Самостійність чи «білоруський шлях»

Семюел Ф. Гантінгтон у першій половині 1990-х років писав, що Україна – це суспільство, яке внаслідок ідеологічних та історичних обставин стало об'єднаним, але з точки зору цивілізації належить до розколотих, що викликає гостру напругу в межах самого суспільства¹⁶². У 1998 році вчений вважав, що в результаті відносини між Україною і Росією можуть розвиватися трьома шляхами: збройний конфлікт; розкол України по лінії розлому на дві частини; Україна залишиться єдиною, але в цілому буде тісно співпрацювати з Росією¹⁶³. На думку Оксани Пахльовської, питання якраз у тому: Україні потрібно інтегруватися чи реінтегруватися в Європу? Католицька частина слов'янства у цьому плані не має проблем, оскільки в ході історії її приналежність до Європи ніколи не піддавалась сумніву. Однак православне

¹⁶² Самюель Хантінгтон: *Столкновение цивилизаций*. (Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова.) Москва: АСТ, 2003. 255.

¹⁶³ Там само. 258.

слов'янство постійно було зайняте тим, що доводило свою радикальну відмінність від іншого європейського світу¹⁶⁴.

Відродження забороненої в радянські часи греко-католицької церкви до сьогодні не стало настільки успішним, щоби існувала «греко-католицька Західна Україна». З іншого боку, нема сумніву, що між двома частинами України існують історично-соціальні відмінності. Неправильним вважаємо відсилання на історичне коріння спрощеної моделі східної і західної ідентичності. Адже лінія розлому, що регулярно вимальовується на картах з результатами виборів, пролягає не по кордону колишніх Австро-Угорської та Російської монархій. У західно-українській частині Галичина ідентична з Волинню, вільною від впливу Габсбургів, у той же час Буковина та Закарпаття засвідчують різні парадигми. Ідентичне розуміння націоналістичних ідей на Галичині та Волині – це продукт пізнішої епохи, воно сформувалось у період між двома світовими війнами, коли ці регіони були у складі Польщі. Польський авторитаризм, який особливо посилювався в 1930-х роках, відкрив широкий простір для українського націоналізму, що не відмовлявся від радикальних засобів, анархізму та політичного екстремізму. Натомість на радянських землях, особливо у 1920-х роках, Україна й Білорусь були «зразковими територіями», де з допомогою української та білоруської мов ліквідували безграмотність, що допомогло уникнути поширення націоналістичних рухів (період «коренізації»). Коли ж відбувся розворот в сторону ідеології «єдиного радянського народу», заснованої на російській ідентичності та

¹⁶⁴ Оксана Пахльовська: Україна: шлях до Європи... через Константинополь. Стаття 1: Історичний дуалізм української культури: Візантія чи Європа? *Сучасність*, 1994/1. 54.

російській мові, тоді внаслідок еміграції в період Другої світової війни більшої частини непохитного націоналістичного ядра, не виявилось достатнього протестного потенціалу для протистояння радянській ідеології, його необхідно було відродити заново¹⁶⁵.

З розпадом Радянського Союзу стало зрозуміло, що найбільше питання викликають відносини трьох колишніх республік, а потім незалежних держав – спадкоємиць Київської Русі: Росії, Білорусі й України. С.Гантінгтон відзначав, що з 1995 року Білорусь була у всьому, крім своєї назви, частиною Росії¹⁶⁶. Кроками з правової формалізації так званої «вільної конфедерації» стали: 2 квітня 1996 року дві держави підписали договір про Співтовариство Білорусі й Росії; а рівно через рік – договір про Союз Білорусі й Росії; 8 грудня 1999 року дві країни підписали Договір про створення Союзної держави, який набув чинності 26 січня 2000 року¹⁶⁷. У 1994 році прийнято білоруську Конституцію, тоді ж Олександра Лукашенка вперше обрано президентом Білорусі. 1995 рік, про який згадує С.Гантінгтон, запам'ятався й проведення референдуму, за результатами якого, серед іншого, російську проголошено другою державною, а Білорусь взяла курс на економічну інтеграцію з Росією. Перетворення політичної системи в країні відбувалося фактично шляхом референдумів. Саме таким способом 1996 року розширили повноваження президента, запустивши наново п'ятирічний президентський цикл, тож

¹⁶⁵ Алексей Миллер: Дуализм идентичностей на Украине. *Отечественные записки*, 2007/1. 130–145.; Оксана Михеева: Не все так просто з тими українцями... *Отечественные записки*, 2007/1. 97–106.; Микола Рябчук: *Дві України: Реальні межі, віртуальні війни*. Київ: Критика, 2003.

¹⁶⁶ Хантінгтон, 2003, цит. праця, 254.

¹⁶⁷ Information Analysis Portal of the Union State. Режим доступу: <http://www.soyuz.by/>

нові вибори глави держави відбулися аж 2001. А в 2004 році посередництвом нового референдуму влада внесла нові зміни в Конституцію, що передбачали скасування обмежень на кількість президентських термінів. Таким чином, Олександр Лукашенко перебуває на чолі держави вже двадцять років. І міжнародна спільнота, і Європейський Союз висловлюють стурбованість як цими референдумами, так і згортанням демократичних процесів у країні.

Згідно з даними перепису населення у 2009 році, 83,7% мешканців Білорусі вважають себе білорусами за національність, але при цьому білоруською мовою у процентному співвідношенні розмовляє менша частка, ніж в Україні – російською. С 9503,8 тисяч населення рідною мовою вважають білоруську всього 5 мільйонів, але при цьому тільки для 2,2 мільйона жителів це перша мова в повсякденній комунікації, а як другою мовою нею користуються трохи більше 1 мільйона¹⁶⁸.

Для України гасло «повернення до Європи» багатозначне – це і повернення будівничих української нації до норм, і компенсація історичної несправедливості, і процес, що лікує патологічний розвиток. Сформовані 2009 року в статті Миколи Рябчука¹⁶⁹ тези не втратили актуальності по нині.

Ще в 1860-х роках був завершений український переклад чотирьох Євангелій, але його друку перешкождала

¹⁶⁸ Национальный статистический комитет Республики Беларусь: Основные демографические и социальные характеристики населения Республики Беларусь по итогам переписи населения 2009 года. Режим доступа: <http://bitly.ws/dReN>

¹⁶⁹ Mykola Riabchuk: Cultural Fault Lines and Political Divisions: The Legacy of History in Contemporary Ukraine. In: Larissa M. L. Zaleska Onyshkevych – Maria G. Rewakowicz (eds.): *Contemporary Ukraine on the cultural map of Europe*. Armonk–London: M. E. Sharpe, 2009. 23.

політична воля, оскільки україномовне Євангеліє стало б підтвердженням того, що самостійна українська мова існує. Наслідки такого кроку непередбачувані: може посилитися голос сепаратистів, що вимагатимуть автономії. Царський міністр внутрішніх справ Петро Валуєв у 1863 році своїм циркуляром заборонив видання релігійних текстів і підручників українською мовою, при цьому заборона не стосувалася художньої літератури певної тематики. Таким чином, Валуєвський циркуляр (названий так за іменем його автора) фактично передбачав отримання окремого дозволу на видання книг українською мовою (у циркулярі «малоросійським наріччям»)¹⁷⁰. У самому документі відзначається, що підставою його виникнення є дискусія «о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы», яка виникла внаслідок появи певних літературних творів. Крім цього, П. Валуєв говорить про небезпеку підтримуваних Польщею сепаратистських прагнень, які мають на меті запровадження в освіті «малоросійського наріччя». Циркуляр звертає увагу київського, московського та петербурзького цензурних комітетів, що освітній процес може відбуватися лише російською мовою, а «зіпсована польська мова» – «так звана українська» – не існує. Відома фраза з Валуєвського циркуляра про те, що «малоросійської мови не було, нема і

¹⁷⁰ Доповідна записка міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва Олександрові II «О книгах, издаваемых для народа на малороссийском наречии» з пропозицією дозволити друкування творів красного письменства та призупинити видання навчальної та релігійної літератури українською мовою. 11 липня 1863 р., Санкт-Петербург. In: Геннадій Боряк (ред.): *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)*. Збірник документів і матеріалів. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 73–76.

бути не може»¹⁷¹ цитується до сьогодні. Реагуючи на це висловлювання, Президент України Петро Порошенко в одному зі своїх виступів восени 2015 року – через 152 роки після виходу Валуєвського циркуляра – сказав: «Наша відповідь наступна: «Була, є і буде!»¹⁷².

В Україні навіть рівень патріотизму й непатріотизму соціологи в середовищі україномовних і російськомовних вимірюють окремо, і дуже ясно вимальовується думка, що політичні й громадські діячі однаково намагаються пояснити можливість національної когезії навколо ролі мови як руйнівника національної свідомості, так і як творчого начала. Частина національно налаштованого політикуму й інтелігенції традиційно говорить про дві України. Одну частину країни вони вважають ментально і в плані мови українською, а іншу – «креольною»¹⁷³. Громадян останньої вони бачать насильно русифікованими українцями, яких необхідно повернути до української мови і до нації. Більшість прихильників такої логіки застосовують до населення країни моральні категорії за етнолінгвістичним принципом¹⁷⁴. Українських громадян, які є за національністю українцями, але розмовляють російською, нерідко називають сиротами, зрадниками, яничарами, що забули свою батьківщину і батьківське

¹⁷¹ Існування самостійної української мови царська російська академія визнала 1905 року.

¹⁷² Виступ Президента на церемонії вшанування пам'яті жертв Голодоморів в Україні. 28.11.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/2R9bXbu>

¹⁷³ Дивись, наприклад: Рябчук, 2003, цит. праця; Татьяна Журженко: Миф о двух Украинах. Комментарии к статье М. Рябчука «Две Украины». *Перекрестки*, 2005/3-4. 108-117.

¹⁷⁴ Масенко, 2007, цит. праця, 57.

коріння, культурними гермафродитами тощо¹⁷⁵. Мовну асиміляцію українців, що стали російськомовними – як на це вказував С.Шумлянський¹⁷⁶ – вважають моральним злочином. Наприклад, Ю.Гнаткевич звинувачував українців, що розмовляють удома з дітьми російською, в дегенерації української нації, і називав їх зараженими хворобою русифікації, такими, що не бажають шукати зцілення¹⁷⁷.

IV. 2. Хто герой?

Якби довелося назвати відомі українські історичні постаті, ймовірно, одне ім'я спало би на думку кожному, навіть не українцю: Степан Бандера. При цьому ми навіть не знаємо по-справжньому його біографії, а наукова література про нього переважно компілятивна. Народився підданам Австро-Угорщини в українському греко-католицькому селі, де мешкало кількасот людей. У 1920-30-х роках був активістом у Галичині, яка на той час уже належала Польщі. А під час Другої світової війни, коли радикальні бандерівці та Українська повстанська армія брали участь у подіях, які

¹⁷⁵ Volodymyr Kulyk: The Politics of Ethnicity on Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker. *Journal of Ukrainian Studies*, 2001/1–2. 197–221.; Aneta Pavlenko: Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy*, (10) 2011. 37–58.

¹⁷⁶ Stanislav Shumlianskyi: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language*, (201) 2010. 142.

¹⁷⁷ Юрій Гнаткевич: *Чи злетить птах у синє небо? Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні*. Київ: Просвіта, 1999. 11.

до сьогодні викликають гострі дискусії, він майже весь час просидів у в'язниці, тільки здалеку спостерігаючи за подіями. Але вплив його залишається безсумнівним. На сьогодні в Україні зведено декілька десятків пам'ятників Бандері, але винятково в західно-північній стороні від Києва. Закарпаття є винятком: тут нема жодного пам'ятника в його честь.

Конфліктну ситуацію, спричинену тим, що в різних частинах країни колективна пам'ять відрізняється, а в окремих аспектах вона навіть непримиренна, відчувала і велика політика. Вона спробувала дати дві чіткі відповіді. Віктор Ющенко, який став Президентом після Помаранчевої революції, спільну пам'ять намагався створити навколо Голодомору початку 1930-х років.

У 2010 році Ющенко присвоїв Бандері звання Героя України, помістивши його таким чином без національного консенсусу в офіційному пантеоні національних героїв. На президентський указ болісно відреагували не тільки в Україні, а й за кордоном. Але ще цього ж року на підставі позову приватних осіб суд, покликаючись на те, що Бандера ніколи не був громадянином України, а тому йому не можна присвоювати звання Героя України, скасував указ В.Ющенка. Це рішення залишив у силі й суд другої інстанції, і Верховний Суд. Таким чином, крім повторного розпалювання пристрастей, нічого не змінилось, обома рішеннями залишилась задоволена тільки одна частина країни, але в кожному випадку – інша.

Згідно з офіційною історіографією, українські території, внаслідок свого геополітичного розташування, опинилися під час Другої світової війни в епіцентрі східного фронту. У ході війни мобілізація мала регулярний характер, у радянській армії служило приблизно 10% українського

населення, тобто кілька мільйонів людей. Крім цього, в русі опору, організованому Організацією українських націоналістів, а з 1942 року в лавах Української повстанської армії, створеної ОУН, воювало мінімум сто тисяч осіб, для яких противником були і «совіти». В останні десятиліття ми були свідками того, як політичні сили – як на всеукраїнському, так і на регіональному рівні – боролися за формування політики пам'яті в питанні антитетичного, ба навіть взаємовиключного тлумачення цих двох фактів. При цьому інтерпретація питання викликала напругу у відносинах між Україною та Росією.

В Україні націоналізація пам'яті пов'язана з новим тлумаченням радянського нарративу «Великої Вітчизняної війни», переоцінкою основних подій, учасників та історичних наслідків у ході формування нової національної ідентичності й національної культури пам'яті. Радянська та російська історіографія у межах Другої світової війни виокремлюють Велику Вітчизняну війну, яка тривала з 22 червня 1941 року (напад Німеччини на Радянський Союз) по 9 травня 1945 року (згідно з радянською хронологією день закінчення війни на європейському фронті). Війна Росії проти наполеонівської Франції теж отримала назву «вітчизняної», а Перша світова – «великої війни». Націоналізація зовсім не означає «дерадянізації» пам'яті в кожному випадку, якщо під цим розуміти те, що ми цілеспрямовано хочемо розібратися з минулим. Більше схоже на те, що місцева влада з прагматичних міркувань по можливості непомітно демонтувала «архаїчні» радянські символи, замінивши їх частково національними й релігійними символами або інтегрувавши в новий історичний нарратив. При цьому «спільна Перемога» все ще зберігає важливий символічний зміст, а в українсько-російських

відноснах служить для легітимізації проєктів, пов'язаних із пострадянською реінтеграцією й «стратегічним партнерством» двох країн¹⁷⁸.

На сьогодні чи не єдиний консенсус забезпечив Закон «Про статус і соціальний захист ветеранів війни» від 1993 року, який зараховує до категорії ветеранів усіх, хто боровся зі зброєю в руках до 1944 року, тобто і бійців Української повстанської армії в тому числі. На нього спирався й Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» №314-VIII від 09.04.2015¹⁷⁹. Закон розрізняє індивідуальну й колективну форми боротьби за незалежність, визнає легітимними такі державні утворення, зокрема першої половини XX століття, як Українську Народну Республіку, Українську державу (Гетьманат), Західноукраїнську Народну Республіку, Східно-Лемківську Республіку, а також Гуцульську Республіку й Карпатську Україну. Визнаються борцями за незалежність учасники всіх їхніх органів влади, організацій, структур і формувань, серед іншого Української повстанської армії і Карпатської Січі, яка захищала Карпатську Україну.

¹⁷⁸ Тетяна Журженко: «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. *Україна Модерна*, 2011/18. 100–101.

¹⁷⁹ Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» №314-VIII від 09.04.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReT>

IV. 3. Чия перемога?

На сьогодні в Росії одним із найбільших державних свят стало 9 Травня, тобто день «Великої Перемоги». В перші роки після розпаду Радянського Союзу питання 9 Травня у сфері внутрішньополітичної повістки не належало до центральних. Але в 1995 році 50-річчя Перемоги в Москві відсвяткували з великим розмахом і помпою, організувавши парад на Красній площі і військовий парад на Поклонній горі, де з нагоди ювілею був споруджений Меморіальний комплекс Перемоги¹⁸⁰. Два найважливіші реквізити урочистого святкування – Стяг (Прапор) Перемоги і георгіївська стрічка. Прапор Перемоги – це штурмовий прапор дивізії, який Олексій Берест, Михайло Єгоров і Мелітон Кантарія встановили 1 травня 1945 року на Рейхстазі. Історичну георгіївську стрічку в 2005 році роздавали волонтери тільки в Москві, а вже наступного року вона стала відомим по всій країні символом, поширившись і за кордоном. Починаючи з 2007 року, георгіївську стрічку прикріплюють і керівники держави, зокрема на урочистостях, організованих на Красній площі.

Друга світова війна в українській історіографії та громадській думці до сьогодні залишається дискусійним питанням, при цьому в формуванні політики пам'яті регулярно бере участь і політика¹⁸¹. Згідно з офіційною історіографією, Друга світова війна проходила на території сучасної України в період із 22 червня 1941 р. по 28 жовтня

¹⁸⁰ Мемориальный комплекс Победы на Поклонной горе в Москве. <http://bitly.ws/dReV>

¹⁸¹ Andrij Porthov: Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991–2010). In: Uilleam Blacker – Alexander Etkind – Julie Fedor (eds.): *Memory and Theory in Eastern Europe*. New York – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. 233.

1944 року, але існує точка зору, згідно з якою для України Друга світова розпочалась ще в березні 1939 г., коли Угорщина окупувала Карпатську Україну (тобто більшу частину сучасної Закарпатської області). Саме в такому контексті Український інститут національної пам'яті вшановував річницю тих подій у березні 2015 році. «76 років тому, у березні 1939 р., українці на Закарпатті стали першим у міжвоєнній Європі народом, що не змирився із анексією, а зі зброєю в руках став на захист своєї свободи від агресії сусідніх держав»¹⁸².

За правління Віктора Януковича, який втік у лютому 2014 року, відбулася спроба включити Прапор Перемоги в перелік пов'язаних зі святом символів. У Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» №1684-III від 20.04.2000¹⁸³ у 2011 році внесли зміни, згідно з якими «Прапор Перемоги є символом перемоги радянського народу та його армії і флоту над фашистською Німеччиною в роки Великої Вітчизняної війни» (Стаття 1.). Змінами передбачався офіційний підйом Прапора Перемоги у День Перемоги на будинках (щоглах, флагштоках) поряд із Державним Прапором України¹⁸⁴. Новий закон викликав значний спротив, оскільки Прапор Перемоги хоча і був стягом військової частини, але система його символів однозначна – червоний стяг із серпом і молотом та п'ятикутною зіркою. На підставі громадянського

¹⁸² У березні – річниця проголошення Карпатської Україн. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReZ>

¹⁸³ Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» №1684-III від 20.04.2000. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRf4>

¹⁸⁴ Закон України «Про внесення змін до Закону України Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» №3298-VI від 21.04.2011. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRf5>

звернення Конституційний Суд України визнав зміни до закону неконституційними, покликаючись на те, що Конституцією «визначено перелік державних символів України. Ними є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України», а також установив, що «Державні символи України нерозривно пов'язані за своїм змістом з її державним суверенітетом [...] Державні символи є підтвердженням факту існування держави, її суверенітету та спрямовані на зміцнення її авторитету»¹⁸⁵.

2014 року в українському святковому календарі відбулися зміни, якраз у руслі розірвання «російських зв'язків». У своєму виступі до Дня незалежності 24 серпня Президент Петро Порошенко відзначив: «Україна більше ніколи не відзначатиме це свято за військово-історичним календарем сусідньої країни. Ми будемо шанувати захисників своєї Батьківщини, а не чужої!»¹⁸⁶. Указом Президента України¹⁸⁷ замість 23-го лютого – яке раніше було Днем радянської армії, а зараз у Росії відзначається як День захисника Вітчизни – Днем захисника України стало 14 жовтня¹⁸⁸. Свято встановлювалося з метою «вшанування мужності та героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, військових традицій і звичаїв Українського народу, сприяння дальшому зміцненню патріотичного духу у суспільстві». 14 жовтня також

¹⁸⁵ Рішення Конституційного Суду України №6-рп від 16.06.2011. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRf8>

¹⁸⁶ Виступ Президента на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України. 24.08.2014. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfa>

¹⁸⁷ Указ Президента України «Про День захисника України» №806/2014. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfc>

¹⁸⁸ За православним церковним календарем 14 жовтня також є днем Покрови Пресвятої Богородиці.

вважається днем запорозького козацтва, а в 1942 році цього дня була створена Українська повстанська армія. Ймовірно, був намір таким чином об'єднати в цьому святі й вшанування УПА. Але її сприйняття неоднозначне: так, згідно з соціологічним опитуванням, проведеним восени 2015 року, всього 41% населення вважає, що Українська повстанська армія відіграла позитивну історичну роль¹⁸⁹.

На цьому базувався другий елемент «пакету законів про декомунізацію» – Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» №315-VIII від 09.04.2015¹⁹⁰. У тексті закону зафіксовано, що «розпочалася внаслідок домовленостей націонал-соціалістичного (нацистського) режиму Німеччини та комуністичного тоталітарного режиму СРСР», а під час війни на території України обидва режимами «на території України було вчинено численні злочини проти людства та людяності, воєнні злочини та злочини геноциду». На честь перемоги над нацизмом у Другій світовій війні відзначають 8 Травня як «День пам'яті та примирення», а 9 Травня як «День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (День перемоги)».

Українська політика пам'яті акцентує на вкладі українців у перемогу в Другій світовій війні, але при цьому послідовно відкидає українську частину відповідальності за будь-які злочини, скоєні радянською армією, так само, як і відповідальність за колаборацію з нацистською Німеччиною. Гібридна війна в Україні, загострення українсько-

¹⁸⁹ Сергій Оснач: Як мова визначає наших героїв і вітчизну. *Портал мовної політики*, 02.12.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3bpLnY>

¹⁹⁰ Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» №315-VIII від 09.04.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfh>

російського конфлікту в квітні 2014 року стимулювало й звернення до історичної пам'яті західних сусідніх держав: на шосе до угорського кордону українці апелюють до подій 1956 року, а на дорозі до словацького кордону – до подій 1968 року¹⁹¹. Додамо, що в обох конфліктах брала участь не «російська», а радянська армія, що є не просто риторичною різницею.

Головним джерелом пізнання й тлумачення історії є робота з архівами. Текст Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» №316-VIII від 09.04.2015¹⁹² розробили Міністерство культури України й Український інститут національної пам'яті. Одним із його важливих елементів є те, що дія Закону «Про захист персональних даних» не поширюється на інформацію, яку можна отримати в рамках цього закону. Доступ до архівних документів із персональними даними можуть отримувати тільки жертви тоталітаризму або їхні близькі. Доступ до документів безкоштовний і вільний, документи можна сфотографувати і копіювати власними технічними засобами, також копії можуть виготовлятися архівом за окрему плату. Доступ до архівної інформації надається на підставі документа, що посвідчує особу, і письмової заяви. Центральним розпорядником архівних документів став Галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті, куди протягом двох років мають розмістити всю відповідну архівну інформацію за 1917-1991

¹⁹¹ Володимир Піпаш: На виїзді з Закарпаття з'явилися білборди, що апелюють до історичної пам'яті сусідів України. *Закарпаття онлайн*, 22.07.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3fjT5OK>

¹⁹² Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» №316-VIII від 09.04.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfj>

роки. Крім цього, закон зобов'язує державу шукати й накопичувати архівну інформацію за кордоном.

На думку критиків цього закону, розміщення документів в одному архіві не тільки полегшить доступ до них, але й одночасно зруйнує існуючу систему архівів. Неоднозначним є і перелік «репресивних органів», тому відбір документів може бути достатньо довільним. Дефініція «жертва» дуже розпливчата і може мати на увазі також злочинців, убивць і грабіжників, які скоїли кримінальне правопорушення. Оприлюднення імен співробітників силових органів не передбачає відмінностей чи окремих категорій. Наприклад, в одну й ту саму категорію потрапляють і ті, хто працював із «сексотами», і ті, хто розслідував кримінальні злочини. Таким чином, громадськість також не зможе їх розрізнити. Про створення нового центрального архіву рішення ухвалив не парламент, а уряд. Замість переміщення документів з одного архіву в інший більш доцільним і сучасним рішенням видається їх оцифрування і забезпечення доступу до оцифрованих матеріалів з допомогою модерних технічних засобів¹⁹³.

IV. 4. Ленінопад

Через відсутність єдиної політики пам'яті дисонансним процесом є, наприклад, не тільки зведення нових пам'ятників, але і демонтаж старих, радянських. У Східній Європі не використовують поняття «зміна режиму», бо поява з розпадом Радянського Союзу нових держав принесла з собою такі кардинальні перетворення, які

¹⁹³ Владислав Берковський: Дуже відкритий архів. *Критика*, Червень 2015. Режим доступу: <https://bit.ly/33FTIgf>

зробили «зайвими» окрему зміну режиму. Найточнішою ознакою падіння режиму в публічному громадському просторі стало повалення пам'ятників Леніну в межах найрізноманітніших ритуалів: публічно в присутності великого натовпу, таємно серед ночі, просто і без пафосу, без будь-яких народних святкувань і т.д. Хвиля через деякий час стихла, ліквідувавши далеко не всі монументи. У школах уже не було ленінських кімнат, в установах більше не висіли портрети Леніна, хоча традиція розміщувати в кабінетах портрети чинного глави держави нікуди не ділась. У 2013 році по всій країні стояло ще декілька тисяч пам'ятників Леніну. На рубежі 2013-2014 років під час Революції Гідності знову виникла потужна хвиля: «Ленінопод» пронісся країною, зменшивши цю цифру наполовину¹⁹⁴. Результати одного опитування в 2012 році показали, що центральні вулиці більшості населених пунктів носять ім'я Леніна¹⁹⁵. За даними уряду, в 2015 році в країні було демонтовано всього 139 пам'ятників представникам комуністичного режиму, серед них 40 скульптур Леніна¹⁹⁶.

Події 2013-2014 років призвели не тільки до розпаду Партії регіонів, що посідала сильні позиції в останні кілька циклів, але й до заборони Комуністичної партії. 26 серпня 1991 року, через два дні після проголошення незалежності України, уже одного разу тимчасово діяльність цієї партії призупинялась, але в 1993 році комуністи відновили партійну організацію і фактично до дострокових парла-

¹⁹⁴ Северин Наливайко: Ленінопод. *Країна*, 21.10.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3boPEWo>

¹⁹⁵ 20 років Незалежності: Ленін все ніяк не Goodbye! *Тексти.org.ua*, 13.06.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/33G6Y15>

¹⁹⁶ Мало фантазії. Як проходить декомунізація. *Корреспондент.net*, 04.02.2016. Режим доступу: <https://bit.ly/3hmMYvV>

ментських виборів у 2014 році були єдиною партією, що потрапляла до всіх скликань Верховної Ради. У липні 2014 року в ході регламентної процедури була розпущена фракція Комуністичної партії, одночасно з цим прокуратура подала судовий позов проти партії, яка ще змогла взяти участь у парламентських виборах 2014 року, але не пододала 5-процентний прохідний бар'єр. Незабаром суд ухвалив рішення про заборону партії, яка підозрювалась у підтримці сепаратизму й тероризму.

Ще до закінчення судового процесу був ухвалений Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» №317-VIII від 09.04.2015¹⁹⁷. Закон передбачає не яку-небудь загальну заборону, а дає точні визначення понять. Забороні підлягає пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, органів радянської держбезпеки. До символіки комуністичного тоталітарного режиму закон зараховує прапори, герби й інші державні символи усіх колишніх соціалістичних країн, в тому числі Радянського Союзу, його колишніх республік (серед них Українська Радянська Соціалістична Республіка); гімни СРСР і радянських республік; усі прапори, символи, зображення або інша атрибутика, в яких відтворюється поєднання серпа та молота, серпа, молота та п'ятикутної зірки, плуга (рала), молота та п'ятикутної зірки¹⁹⁸; посадові особи компартії; зображення, пам'ятники,

¹⁹⁷ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» №317-VIII від 09.04.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfr>

¹⁹⁸ Цікаво, що заснована в 1934 році відзнака Герой Радянського Союзу має форму золотої п'ятикутної зірки, так само виглядає і заснована 1992

пам'ятні знаки, написи, пов'язані з діяльністю компартії; а також назви населених пунктів, вулиць і так далі, які пов'язані з керівництвом і діяльністю компартії.

Венеційська комісія у грудні 2015 року висловила побоювання, що закон може перешкоджати свободі висловлення думки, може позбавити партію можливості участі у виборах, призвести до неправомірного притягнення до відповідальності¹⁹⁹. Цікаву ситуацію можуть викликати, наприклад, якісь міжнародні спортивні змагання, що проходять на території України, коли в них братимуть участь російські спортсмени. Адже на міжнародних спортивних заходах традиційно виконуються гімни переможців. Якщо до призерів потрапить росіянин, тоді необхідно виконати гімн Росії, мелодія якого така ж (текст був змінений), як і в гімну Радянського Союзу. А цей гімн – як радянський символ – в Україні заборонений.

На сайті Українського інституту національної пам'яті в розділі «FAQ. Що потрібно знати про декомунізацію»²⁰⁰ зібрані відповіді на найбільш поширені запитання, пов'язані з названим вище законом. На питання, чи дійсно закон забороняє комуністичну й нацистську ідеологію й символи, отримуємо відповідь: «Ані ідеологію, ані символи неможливо заборонити, як неможливо заборонити минуле. Воно було таким, яким було. Закон засуджує тоталітарні

року відзнака Герой Росії, а створена 1998 року відзнака Герой України теж має форму золотої п'ятикутної зірки, накладеної на вінок із дубового листа.

¹⁹⁹ Ukraine law banning Communist and Nazi propaganda has a legitimate aim, but does not comply with European standards, say constitutional law experts of the Venice Commission and OSCE/ODIHR. Press release, DC190(2015). Режим доступу: <https://bit.ly/3objzps>

²⁰⁰ FAQ. Усе, що ви хотіли дізнатися про декомунізацію. Режим доступу: <https://bit.ly/3y87Ywm>

режими, які вирости на фундаменті цих ідеологій, як нелюдські, та забороняє пропаганду їх символів. Пропаганда ідеології та символів комуністичного та нацистського тоталітарних режимів визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв комунізму і нацизму та забороняється». На питання, чи можна залишити стару назву населеного пункту чи іншого топоніму, якщо вони підпадають під дію закону, відповідь однозначна: «Ні, не можна». Якщо місцеві органи самоврядування відмовляться міняти назву, це буде саботажем і порушенням законодавства. При цьому ветерани й надалі можуть носити свої радянські нагороди й відзнаки, а також забороняється тривожити радянську символіку на військових могилах. Цікаво, що в особистих документах, у документах на нерухомість і т.д. необов'язково міняти назви, вони незалежно від цього і надалі залишаються чинними.

У жовтні 2015 року Український інститут національної пам'яті опублікував список із 520 імен, які в Україні підпадають під закон про декомунізацію²⁰¹. До списку ввійшли особи з радянським і/або комуністичним минулим, які народилися як у Радянському Союзі, так і за кордоном. Серед них не тільки партійні або державні функціонери, але й суспільні діячі, як, наприклад, інженер Василь Бажанов, «один з перших організаторів радянської вугільної промисловості». У списку наводяться імена лише таких осіб, на честь яких в Україні ще названі населені пункти або інші топоніми. Таким чином, тут вказані, наприклад, Ленін, Надія Крупська («Дружина В.Леніна»), Енгельс, Маркс, але нема Сталіна, іменем якого в Україні уже нічого не названо.

²⁰¹ Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. Режим доступу: <https://bit.ly/3eJРo67>

3-поміж пів тисячі імен зустрічається й декілька іноземців, серед них представники Комінтерну, організатори компартій декількох країн або, наприклад, єдиний не функціонер – французький поет-символіст Анрі Барбюс.

У списку майже не зустрічаємо прозаїків чи поетів. Тож згідно із законом та списком в Україні й надалі топоніми можна називати, наприклад, іменами Максима Горького чи Володимира Маяковського. А ось в Угорщині згідно із законом «Про заборону певних назв, пов'язаних з тоталітарними режимами XX століття» №CLXVII від 2012 року²⁰², точніше згідно з академічним висновком, підготовленим на основі цього закону²⁰³, цими іменами топоніми називати не можна. Як в Україні не заборонене й ім'я комуністичного письменника Бейли Іллейша, який придумав образ російського царського офіцера, що виступав проти придушення визвольної боротьби 1848/1849-х років²⁰⁴. У місті Берегові Закарпатської області наприкінці 2019 року одна з вулиць все ще носила його назву. Цікаво й те, що такі назви – хоча вони і пов'язані з радянським режимом і комуністичним минулим – як, наприклад вулиця Партизанська, Борканюка чи Вакарова на Закарпатті не були перейменовані. Причина цього проста:

²⁰² 2012. évi CLXVII. törvény egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfv>

²⁰³ Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról. Режим доступу: <https://bit.ly/3bnOzhh>

²⁰⁴ Vörös Boldizsár: *Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014. 77–111.

радянські партизани, а також Борканюк²⁰⁵ і Вакаров²⁰⁶ у роки Другої світової війни брали на боці радянської армії участь у боях за Закарпаття, що тоді входило до складу Угорщини, в антифашистському русі, тобто є частиною політики пам'яті, що легітимізує приєднання Закарпаття до Радянської України. У серпні 2017 року ніхто й не чіпав таблички з назвами «вулиця Партизанська» та «вулиця Борканюка» у Виноградіві Закарпатської області чи табличку «вулиця Вакарова» в Чопі; хоча, наприклад, у Берегові «вулиця Суворова» сьогодні вже має назву «вулиця Лева».

Натомість є в списку 14-річний хлопчина – Вітя Гурін, «Учень Юзівської школи №1, який був вбитий на Великдень 1929 за антирелігійну пропаганду у міському клубі, ім'я широко використовувалося для пропаганди комунізму на Донбасі». З 520 імен 70 пов'язано саме з цим регіоном.

Єдина жива особа в списку, складеному Українським інститутом національної пам'яті, – це перша жінка-

²⁰⁵ Олекса Борканюк (1901–1942) народився на території сучасної Закарпатської області. Коли регіон входив до складу Чехословаччини, навчався в Радянському Союзі. У 1941 повернувся в рідний край, який тоді вже знову став частиною Угорщини. Став одним із організаторів партизанського та підпільного комуністичного руху. У 1942 році був схоплений угорськими військами. Помер у будапештській в'язниці. Коли Закарпаття приєднали до Радянської України, прах Борканюка перевезли на рідну землю, а 1965 року він посмертно отримав звання Героя Радянського Союзу.

²⁰⁶ Дмитро Вакаров (1920–1945) – поет, що писав російською мовою, народився на території сучасної Закарпатської області. Навчався в гімназіях Хуста і Праги, у 1941–1944 роках був студентом Будапештського університету. Через антифашистську діяльність затриманий у квітні 1944 року, загинув у Німеччині. Посмертно був нагороджений та прийнятий до Спілки радянських письменників.

космонавт Валентина Терешкова. Причина – «Брала участь у подіях окупації Криму РФ у 2014 р.»

У довгому заборонному списку знаходимо імена трьох угорців: Бейла Кун, Матей Залка та менш відомий Лайош Гавро. Про Куна в списку сказано: «Голова Кримського Ревкому. Організатор червоного терору в Криму»²⁰⁷. Провина Залки: «Учасник встановлення радянської влади в Україні. У 1921-1923 рр. у складі військ ВЧК брав участь в придушенні селянських повстань Нестора Махна.»²⁰⁸. Про Гавро вказано лише те, що він «Військовий комендант Києва під час більшовицької окупації 1919 р.»²⁰⁹. Згідно зі списком має певний стосунок до Угорщини й маршал Георгій Жуков, навпроти імені якого вказується серед

²⁰⁷ Б.Кун після падіння Угорської Радянської Республіки втік до СРСР, де його призначили головою Кримського Ревкому. Андрей Ишин: Трагические страницы «третьего большевизма». *Крымское Эхо*, 10.12.2012. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfz>

²⁰⁸ Матей Залка (при народженні Бейла Франкл) під час Першої світової війни був солдатом, спочатку воював на італійському фронті. 1916 року потрапив у російський полон, після революції 1917 року став прихильником комунізму. Брав участь у громадянській війні в Росії. З 1936 р. під іменем генерала Пала Лукача був учасником громадянської війни в Іспанії в якості командира 12-ї інтернаціональної бригади, де й загинув 1937 року. Автор роману «Добердо». У радянську епоху єдина в Ужгороді школа з угорською мовою навчання була названа на його честь (сьогодні ЗОШ ім. Габора Дойки).

²⁰⁹ Гавро походив з Марамороського комітату, під час Першої світової потрапив у полон до росіян, де вступив до лав Комуністичної партії. На боці Червоної армії брав участь у громадянській війні. Згодом обіймав різні партійні та військові посади, переважно у далекосхідних регіонах СРСР. Як і Бейла Кун, Л.Гавро став жертвою радянського терору: 1937 року його арештували, а 1938 – розстріляли.

іншого й те, що він «Учасник придушення Угорської революції 1956»²¹⁰.

У пресі навіть опублікували карту, на якій були вказані населені пункти, що підпадають під закон про декомунізацію і мають бути перейменовані²¹¹. Згідно з картою на сайті Українського інституту національної пам'яті, перейменуванню підлягають 3 відсотки населених пунктів країни – станом на 8 липня 2015 року це загалом 877 міст, селищ і сіл. Частина з них розташована в анексованому Росією Криму, а також на територіях, що знаходяться під контролем проросійських бойовиків на сході України²¹². Було підготовлено чимало посібників, в яких містилась інформація для міських і сільських голів, держслужбовців, громадської думки про те, яким способом необхідно перейменовувати топонім чи певну установу.

На Закарпатті також оприлюднили список топонімів, які мали бути перейменовані згідно з вимогами закону. До нього потрапили два села і 558 вулиць, провулків і площ²¹³. За матеріалами місцевої преси, одному з сіл – Комсомольськ Тячівського району – повернули назву, яким воно послуговувалося до 1947 року – Німецька Мокра. А от влада Жовтневого у Хустському районі відмовилася від

²¹⁰ Г.Жуков належить до героїв Другої світової війни, вважається визволителем Ленінграда, командував взяттям Берліна.

²¹¹ Дивись, наприклад: Які міста позбавлять радянських назв? *ВВС Україна*, 10.04.2015. Режим доступу: <https://bbc.in/3hnVj2h>; Населені пункти, що підлягають перейменуванню у 2015 році. Режим доступу: <https://bit.ly/3hqcuRo>

²¹² Експерты создали карту декоммунизации Украины. *Корреспондент.net*, 07.07.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/33JLSSV>

²¹³ Володимир Піпаш: Два села та 558 вулиць, площ і провулків на Закарпатті мали би змінити назви. В області стартує процес декомунізації. *Закарпаття онлайн*, 04.08.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3ffPBNo>

перейменування. Свою позицію вони мотивували тим, що село назване не на честь жовтневого перевороту 1917 року в Петербурзі, а отримало назву від місцевої глини характерного жовтого кольору. Проте це не допомогло і сьогодні село називається Забереж.

Але з перейменуванням не погоджувалися не лише віддалені села, а й великі міста²¹⁴. У цьому контексті показовою є історія з містом Дніпропетровськ. Місто заснували у XVIII столітті під назвою Катеринослав. На цьому місці, де сьогодні стоїть велике українське місто, була фортеця Кодак, яка у XVII столітті оберігала східні кордони Польсько-Литовського князівства. Протягом короткого часу (1798–1801 роки) населений пункт називався Новоросійськ, а в 1918–1919 – Січеслав. Але більшість часу з 1784 по 1926 роки місто мало назву Катеринослав. У 1926 році його перейменували на честь річки Дніпро й радянського українського політика Григорія Петровського (1878–1958). Петровський народився в українській родині, революціонер, радянський партійний і суспільний діяч. У 1922 році саме він підписав з українського боку договір про створення Радянського Союзу, тож Петровський також потрапив до списку тих історичних осіб, іменами яких в Україні заборонено називати топоніми.

Під час вибору нової назви для обласного центру на берегах найбільшої річки України виникло чимало варіантів, але без сумніву найбільш оригінальною

²¹⁴ Наприклад: В Кировограде митинги из-за переименования города. *Корреспондент.net*, 27.12.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/2RkjRP3>; Днепропетровские депутаты отказались переименовывать город. *Корреспондент.net*, 29.12.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3hpkCAY>

виявилася ідея міської ради²¹⁵ та опозиційного народного депутата Олександра Вілкула²¹⁶. О.Вілкул навіть зареєстрував у парламенті постанову²¹⁷, згідно з якою нова назва Дніпропетровська після перейменування буде – Дніпропетровськ. Суть пропозиції в тому, що в назві обласного центру залишиться річка Дніпро, а замість радянського політика використовується ім'я апостола Святого Петра. Таким чином, назва населеного пункту і надалі залишається Дніпропетровськ, але міняється його етимологія: замість Дніпро + Петровський буде Дніпро + (Святий) Петро. Зрештою після довгих суперечок 19 травня 2016 року парламент прийняв постанову про перейменування Дніпропетровська в Дніпро²¹⁸. При цьому область, центром якої є Дніпро, й надалі називається Дніпропетровська.

Український інститут національної пам'яті з приводу цієї ситуації відзначив: «Треба вести чесний діалог щодо минулого. Такі ігри та хитрощі навколо кривавої спадщини тоталітаризму є блюзнірством і наругою над пам'яттю мільйонів його жертв. Відмова від старої назви передбачає повернення історичної або знайдення нової, а не

²¹⁵ Депутати змінили «інтимологію», щоб зберегти назву Дніпропетровську. *Українська правда*, 29.12.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfC>

²¹⁶ Вілкул пропонує перейменувати Дніпропетровськ у Дніпропетровськ. *Українська правда*, 04.02.2016. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfF>

²¹⁷ Проект Постанови про збереження найменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області (щодо зміни етимології найменування міста – визначення найменування міста Дніпропетровська за назвою ріки Дніпро та на честь Святого Апостола Петра). Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfJ>

²¹⁸ Постанова Верховної Ради України «Про перейменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області» №1375-19 від 19.05.2016. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfT>

винайдення нового обґрунтування старої. Нова назва не має бути співзвучна зі старою, що пов'язана із тоталітарним режимом»²¹⁹.

Були й інші міста, які не погоджувалися мовчки з потребою перейменування. Так, наприклад жителі Кіровограда виступили проти нової назви для міста – Кропивницький. Місцева влада в ході полеміки запропонувала повернути населеному пункту оригінальну назву – Єлисаветград, яку місто отримало під час заснування 1775 року і носило його до 1924 року²²⁰. Однак центральна влада відкинула цю ідею, оскільки назва Єлисаветград відсилає до царської Росії²²¹.

На інтернет-порталі «Korrespondent.net» з'явилася стаття «Мало фантазії. Як проходить декомунізація», в якій розглянуто дивацтва хвилі перейменування і наводяться декілька цікавих випадків. Наприклад, виявилось, що популярне в народі «Советское шампанское» також не може залишити стару назву, тому замість неї виробник вибрав назву «СоветОвское шампанское». Тобто назва шампанського практично залишилася та сама, тільки звучання та й написання трохи відрізняються від слова «радянський», що асоціюється з комуністичним минулим²²².

²¹⁹ Усе, що ви хотіли знати про декомунізацію. Режим доступу: <https://bit.ly/3hpOf59>

²²⁰ В Кіровограді митинги из-за переименования города. *Корреспондент.net*, 27.12.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3fg194v>

²²¹ Богдан Короленко – Ігор Каретніков – Максим Майоров: Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки. *Місто: історія, культура, суспільство*, 2017/1. 134–141.

²²² Мало фантазії. Как проходит декоммунизация. *Корреспондент.net*, 04.02.2016. Режим доступу: <https://bit.ly/33HрBFa>

Переименовання на ідеологічній основі іноді призвело до політичних скандалів. Одним із прикладів є випадок, коли міська влада Києва вирішила в рамках декомунізації переименувати проспект Ватутіна (Микола Ватутін – радянський генерал) на проспект Романа Шухевича²²³. Пікантності ситуації додало те, що саме під командуванням Ватутіна – імені якого, до речі, не було у списку Українського інституту національної пам'яті – у 1943 році було визволено Київ з-під німецької окупації, а вже через короткий час, навесні 1944 року, генерала вбили в бою західноукраїнські повстанці, які воювали проти «совітів» за незалежність української держави. Натомість Роман Шухевич як командувач Української повстанської армії (УПА) воював проти радянської влади, крім цього, на території Західної України брав участь у силових акціях проти польського та єврейського населення. Одна українська антифашистська організація подала в суд позов із вимогою скасувати рішення київської влади, зрештою, суд заборонив переименовувати проспект²²⁴.

Масштабна кампанія переименовання могла мати користь і для системи державного управління. Приміром, до декомунізації у країні було 42 Петрівських і 28 Радянських. Тож була можливість уникнути ситуації, коли багато населених пунктів мають ту саму назву. Однак за іменною реформою стояло, ймовірно, не бажання раціоналізувати державне управління, а певні символічні ідеологічні міркування. Тож після реформи назв населених

²²³ В Києве переименовали проспект Ватутіна. *Корреспондент.net*, 01.06.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/zellhcl>

²²⁴ Суд остановил переименование киевского проспекта Ватутіна в Шухевича. *Корреспондент.net*, 13.06.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/zodoSlw>

пунктів з карти зникли усі Петрівські і Радянські, але, стало, наприклад, 24 Степових і 22 Вишневих.

Звісно, що на території сучасної України масштабна зміна географічних назв вперше відбулася не після ухвалення пакету «декомунізаційних законів». Радянська влада у дусі комуністичної ідеології змінювала назви населених пунктів на території всього Радянського Союзу, а також русифікувала назви багатьох міст і сіл²²⁵. Одразу після проголошення незалежності України розпочалася – як загалом і у всьому пострадянському просторі – реформа найменування топонімів та символічне відвоювання простору. Наприкінці 1980-х – у першій половині 1990-х років велика кількість населених пунктів повернули старі, дорадянські назви²²⁶. У ході цього процесу населені пункти позбувалися, зокрема, назв, пов'язаних із радянською ідеологією та діями радянської Комуністичної партії.

Маємо чимало й таких населених пунктів, де проживає не слов'янське населення, і які повернули старі назви мовою місцевої нацменшини. Так, наприклад, угорське село на Закарпатті, яке за радянської епохи називалося «Мінеральне», повернуло собі назву «Тисашвань» (угорською «Tiszaásvány»)²²⁷. Цією можливістю скористалося й кілька

²²⁵ Mart Rannut: Beyond Linguistic Policy: the Soviet Union versus Estonia. In: Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson (eds.): *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1995. 179–208.

²²⁶ Після Другої світової війни, наприклад, на Закарпатті вже 14 березня 1945 року Закарпатська народна рада видала постанову про перейменування населених пунктів та інших топонімічних назв. Указ Верховної Ради УРСР від 25 липня 1946 р. затвердив перейменування приблизно ста закарпатських населених пунктів. У 1953 році розпочалася нова хвиля перейменувань.

²²⁷ Anikó Beregszászi: Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, (43) 1995/1996. 1–8.; Sándor Dobos:

закарпатських румунських сіл. Так, село Діброва, яке отримало звання найбагатшого українського села²²⁸, повернуло собі румунську назву і з 2004 року по-українськи називається «Нижня Апша» (румунською «Arşa de Jos», угорською «Alsóarşa»). У межах населених пунктів також розпочалася ревізія назв громадського простору (дивись, приміром, приклад Lemberg/Lwów/Львів)²²⁹.

Але найновіша хвиля масового перейменування в незалежній Україні є наслідком саме декомунізації. Про вплив закону говорять цифри: з 1986 по 2013 роки у країні нову назву отримав 591 населений пункт (серед них 138 у Закарпатській області)²³⁰; а внаслідок розглянутого вище закону всього протягом одного року змінилися назви 987 населених пунктів.

Передбачене законом обов'язкове перейменування географічних назв є органічною частиною мовної політики та мовного планування²³¹, метою яких є переформатування ментальної карти, переконструювання дійсності на основі

Changes of place-names in the territory of present-day Transcarpathia from 1989 to 2000. In: Hires-László Kornélia (ed.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség*. Ungvár: Atdor Shark, 2016. 187–206.

²²⁸ Нижня Апша, что в Закарпатье, самое богатое село Украины. Режим доступа: <http://bitly.ws/dRfX>

²²⁹ Вікторія Середа: Місто як lieu de memoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 2008/2. 73–99.

²³⁰ Алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів, які були перейменовані з 01.01.1986 по 01.02.2013. Режим доступа: <http://bitly.ws/dRg2>

²³¹ Justyna Walkowiak: Personal Names in Language Policy and Planning: Who Plans What Names, for Whom and How? In: Guy Puzey – Laura Kostanski (eds.): *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters, 2016. 197–212.

різних політичних і мовних ідеологій²³². У цьому випадку замість гасла «Cuius regio, eius religio» реалізувався принцип «Cuius regio, eius nomen». Ще чверть століття тому Лайош Кіш написав: «У величезне решето часу потрапляють навіть географічні назви»²³³. Це факт. Однак наведені нами вище події свідчать, що – хоча Президент України Петро Порошенко і пишався тим, що завдяки декомунізації в Україні повернули історичну справедливість²³⁴ – цей процес так і не об'єднав сильно розколоте українське суспільство. Згідно з даними опитувань, менше половини населення країни підтримує декомунізацію і хвилю переіменувань як її частини²³⁵.

IV. 5. Дорога до Європи

У коментарях стосовно «декомунізаційних законів» користувачі Інтернету поділилися на дві великі групи: одні вважали, що ухвалені без громадських обговорень закони є завчасними; інші – що дискусія триває вже двадцять п'ять років і пора було вже нарешті ухвалювати рішення²³⁶. Експертну думку ж можна узагальнити словами Оксани

²³² Benő Attila – Lanstyák István: Névideológiák Erdélyben. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. Kolozsvár–Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press, 2017. 13–32.

²³³ Kiss Lajos: Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány*, 1992/2. 129–135.

²³⁴ Порошенко гордиться масштабами декомунізації. *Корреспондент.net*, 06.10.2016. Режим доступу: <https://bit.ly/2Rkkesp>

²³⁵ Володимир Кулик: Кому в Україні потрібні реформи? *Дзеркало тижня*, 07.04.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/3fjS6xY>

²³⁶ Володимир Кулик: Про неякісні закони та нечутливих критиків. *Критика*, Травень 2015. Режим доступу: <https://bit.ly/33FVxK7>

Шевель, яка відзначила, що закони «не віддаляють Україну від політизованого підходу до історії радянських часів, коли уряд санкціонував одне-єдине правильне тлумачення історії, визначав героїв і ворогів та «спрощував» історичні труднощі до чорно-білої картинки протистояння ідеологічно правильних і добрих «наших» та ідеологічного ворога – «інших»»²³⁷.

Ми вже відзначали, що частина націонал-патріотичного політикуму й інтелігенції схильна до того, аби виключити з нації російськомовних громадян, які не розмовляють (не хочуть розмовляти) українською. І хоча Президент Петро Порошенко відзначав, що 62% військовослужбовців, що воюють на Східній Україні, є російськомовними²³⁸, український мовознавець з Колумбійського університету (Сполучені Штати Америки) Юрій Шевчук ставить під сумнів, чи можуть російськомовні бути хорошими патріотами: «Гібридна війна із фронту на сході перекинулась на фронт культурний, цивілізаційний. Раніше було досить чітко видно, хто є прибічником, а хто – ворогом українців у питанні мови і культури. Зараз же з'явилося дивне поняття «нових» патріотів, які люблять Україну, але не люблять української мови. У мене це поняття викликає серйозні застереження»²³⁹. Однак твердження П.Порошенка не

²³⁷ Оксана Шевель: Щоб відповідати європейським стандартам «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін. *Vox Ukraine*, 07.05.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/2RjpwFd>

²³⁸ Порошенко: Большинство воюющих за Украину на Донбассе – русскоязычные. *Корреспондент.net*, 31.03.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/2RR2jKm>

²³⁹ Ганна Власюк: Юрій Шевчук: Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію «мовною шизофренією». *Портал мовної політики*, 05.07.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/2RacVnQ>

безпідставне. Наприклад, у новинах йшлося, що солдатам полку «Дніпро-1», який брав участь в антитерористичній операції на Сході України, організували курси української мови. «Знання мови країни, яку захищаєш, – це необхідна передумова перемоги на будь-якому фронті: політичному, культурному та військовому. Саме тому ми і запросили викладача до нас», – відзначив заступник командира полку. Офіцер також додав, що за кілька місяців бійці полку, які є водночас державними службовцями, вже зможуть спілкуватися вільно, без суржику²⁴⁰.

Провівши метафоричну паралель між кривавим конфліктом жителів Гілеаду і Єфрему з біблійної Книги Суддів (112: 56) та українською війною, Ю.Шевчук однозначно виступає проти будь-яких проявів українсько-російської двомовності: «Мовна шизофренія позбавляє українську мову захисної ролі у ситуаціях екзистенційних, коли є загроза вашому життю, і за мовою ви можете відрізнити свого від ворога»²⁴¹.

Відома українська мовознавця Лариса Масенко теж із підозрою ставиться до російськомовного про шарку українського суспільства: «[...] для Росії перемога у мовно-культурній війні з Україною стала передумовою її нинішнього збройного вторгнення й окупації Криму й частини Донбасу. І у своїх планах реанімації совєтської імперії Кремль спирається на ту частину населення України, свідомість якої йому вдалося «викристалізувати» через

²⁴⁰ Для бійців «Дніпра-1» проводять курси української мови. *Портал мовної політики*, 24.10.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3bnP1zZ>

²⁴¹ Галина Палажій: Юрій Шевчук: Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. *Портал мовної політики*, 19.09.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3bqyirH>

контроль над українськими засобами масової інформації»²⁴².

Створення законодавчого відмежування від імперського російського минулого та радянської історичної спадщини поєднується з наміром відмежуватися й від головного символу традицій русифікації царської Росії та Радянського Союзу – російської мови. В Україні одночасно відбуваються декомунізація та дерусифікація. Україна ХХІ століття, що в 1991 році успадкувала з територією Української Радянської Соціалістичної Республіки й проблеми радянського минулого, одночасно бореться з демонами минулого й сучасного, простуючи шляхом до Європи.

²⁴² Лариса Масенко: Мовознавча солідарність по-українськи. *Портал мовної політики*, 24.09.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/33CY2No>

V. Післямова

Політика – це свідомо спланована діяльність держави, партії чи організації для досягнення певних суспільних, економічних, культурних чи інших цілей. Державна політика проявляється у всіх сферах життя сучасного суспільства: вона впливає на економічне життя, культуру, міграцію населення, зайнятість, освіту тощо. Відповідно до цього розрізняються різні види політики: суспільна політика, економічна політика, культурна політика, освітня політика, демографічна політика і т. д.

Кожна держава повинна визначитися з мовою державного управління, соціальних установ, охорони здоров'я і знаків дорожнього руху. Оскільки держава повинна вирішити, у якій сфері урядування яка мова буде використовуватися, вона, по суті, не може залишитися нейтральною стосовно різних мов. Держава не може собі дозволити в ім'я етнокультурного нейтралітету не використовувати жодну мову. Таким чином, нейтралітет держави у сфері мовної політики не просто неможливий, а ще й небажаний²⁴³. Тобто мовна політика – це цілеспрямована діяльність держави чи іншої інституції або установи, що здійснює політичну діяльність, з метою впливу на мовну ситуацію. Мовна ситуація є сукупністю тих демографічних (скільки мовців має певна мова), суспільних (який соціальний статус мають носії певної мови), правових (чи мають мовці право використовувати мову), еконо-

²⁴³ Krizsán Andrea: Will Kymlicka: Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos. *Fundamentum*, 1997/2. 44.

мічних (чи має економічні переваги використання певної мови), освітніх (чи використовується мова на різних освітніх рівнях) факторів, які разом визначають сучасне та майбутнє мов, що використовуються в конкретному суспільстві. Їх ще називають факторами мовної екології²⁴⁴.

Мовна політика і тісно пов'язане з нею мовне планування визначає, наприклад, які у яких сферах життя можливим або обов'язковим (чи можливо якраз забороненим) є використання певних мов. У випадку планування засвоєння мови йдеться про «регулювання того, яку мову/мови у сфері освіти викладати певним мовним групам і як її/їх викладати»²⁴⁵. Планування засвоєння мови, різноманітні освітні стратегії відіграють надзвичайно важливу роль саме в житті національної меншини, адже «освіта національних меншин – це така суспільно завжди актуальна і політично суперечлива тема, яка у більшості держав світу має статус невідкладної і важливої»²⁴⁶. Мовна політика та мовне планування відіграють значну роль саме у гетерогенних регіонах (і в національному, і в мовному плані), де вживаються кілька мов.

Мовна політика визначає і те, яка мова яким правовим статусом володіє²⁴⁷. Мова може бути:

- державною (офіційна мова певної держави, яка застосовується на всій її території як мова

²⁴⁴ Einar Haugen: *The Ecology of Language*. Stanford University Press, 1972. 325.; Bernard Spolsky: *Language Policy*. Cambridge University Press, 2004. 4.

²⁴⁵ Bartha, 1999, цит. праця, 198.

²⁴⁶ Tove Skutnabb-Kangas: *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report, 1990. 5.

²⁴⁷ Мацюк, 2009, цит. праця, 23.; Heinz Kloss: Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberson (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington: Indiana University, 1967. 7–17.

законодавства, державного й офіційного діловодства, публічної діяльності);

- офіційною (мова, використання якої в офіційно-діловій сфері дозволене або передбачене законодавством; державна мова априорі має статус офіційної, але не кожна офіційна мова є державною);
- мовою меншини (мова таких громадян певної держави, які демографічно і/або політично, соціологічно становлять меншість від загальної чисельності населення країни; теоретично мова меншини може бути державною або офіційною мовою);
- трапляються випадки, коли певні мови (чи різновиди мови) з міркувань мовної політики навіть не визнають самостійними мовами, а розглядають їх всього лише як діалекти іншої мови.

Поняття державна мова, офіційна мова і мова меншини не мають загальноприйнятого визначення у міжнародному праві. У Центральній та Східній Європі зазвичай державною мовою визнають мову більшості населення конкретної держави, у якій вона виконує і функцію офіційної²⁴⁸. До проблематики мовної політики належить і те, скільки державних або офіційних мов використовується на території окремої держави чи регіону²⁴⁹.

Часто одним із головних завдань мовної політики вважають уникнення або розв'язання мовних конфліктів.

²⁴⁸ László Szarka: Die Mutterschparce der Minderheiten in Ostmitteleuropa als gefährdete Sprache. In: Ferenc Glatz (Hrsg.): *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest. 2003. 101–117.

²⁴⁹ Март Раннут: *Пособие по языковой политике*. Таллин: Tallin Pedagogical University, 2004; Stephen Barbour: National Language and Official Language. In: Ulrich Ammon et al. (eds.): *Sociolinguistics*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2004. 291–294.

На думку Гріна, мовна політика – це така систематична, раціональна й науково обґрунтована діяльність, мета якої – змінити мовне середовище заради покращення добробуту²⁵⁰. Брицин визначає мовну політику як сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи, та додає, що мовна політика «здатна або закріплювати привілеї панівної мови, або ж сприяти зняттю національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин»²⁵¹.

Однак конфлікти, які є об'єктом мовної політики, майже ніколи не мають суто мовного походження: їх генезою є суспільна, політична, культурна і/або економічна конфронтація груп, що розмовляють цією/цими мовою/мовами²⁵². Паулстон і Гайдемманн стверджують, що «в далекостроковій перспективі мовна політика найімовірніше успішною не буде, якщо вона є антагоністичною соціокультурним силам, що впливають на місцевий контекст», і додають: «Чим більший контроль, тим більше обмежень і тим імовірніше, що така мовна політика призведе до конфліктів і суперечок»²⁵³. Адже мовна політика ніколи не стосується виключно мови і поширюється теж не лише на мову²⁵⁴.

²⁵⁰ François Grin: *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. 30.

²⁵¹ Віктор Брицин: Мовна політика. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажан, 2004. 357.

²⁵² Світлана Мельник – Степан Черничко: Поняття мовної політики. In: Микола Вегеш – Чілла Фединець (ред.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. 629–638.

²⁵³ Christina Bratt Paulston – Kai Heidemann: Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. In: Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., 2006. 298–302.

²⁵⁴ Там само. 305.

На мовну політику значно впливають мовні ідеології²⁵⁵. Мовні ідеології – це такі погляди, ідеї, уявлення, які служать для пояснення фактів, точок зору, дій, пов’язаних із мовою (мовною системою, мововживанням, становищем мов відносно одна одної, змінами у мові, мовними спільнотами), а також які стоять за діями, спрямованими на мови/вживання мов/мовні зміни і на їх мовців, та впливають на мовну політику, освітню політику, причому за ними насправді простежуються економічні, політичні та культурні цінності, інтереси та ідеології. Мовні ідеології виявляються у формі цінностей та інтересів суспільних груп, впливають на суспільну думку про мову/мови, варіанти мов та їх мовців²⁵⁶.

У випадку, якщо ми не матимемо стратегії мовної політики, яка ґрунтуватиметься на експліцитних, обґрунтованих наукових дослідженнях, це не означає, що ми не маємо і мовної політики. Йдеться просто про те, що ми даємо простір мовній політиці «laissez faire». Однак необхідно усвідомлювати, що «мовна політика «laissez faire» майже завжди призводить до завоювання простору мовами більшості і втрати цього простору мовами меншості»²⁵⁷, а також, що «мовне не-втручання призведе до мовного соціального дарвінізму, тож як таке суперечить

²⁵⁵ Sándor Klára: *Nyelv és társadalom*. Budapest: Krónika Nova, 2016. 146.

²⁵⁶ Susan Gal: Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In: Keresztes László – Maticsák Sándor (eds.): *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2002. 197–204.; Kathryn A. Woolard – Bambi B. Schieffelin: Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, (23) 1994. 55–82.

²⁵⁷ Robert Phillipson: *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London: Routledge, 2003. 1–23.

правам людини»²⁵⁸. Фішман також вважає, що необхідна підтримка державою слабших, однак відзначає, що панівні групи важко погоджуються на такі втручання²⁵⁹. Богдан Ажнюк зазначає: «Загибель нації або етносу переважно настає через денационалізацію, а не через фізичне знищення носіїв мови й культури.»²⁶⁰

Збірники матеріалів, які з'явилися у XXI столітті²⁶¹ або присвячені мовній політиці монографії, що побачили світ останнім часом²⁶², не пропонують простих і виключних рішень для аналізу проблем мовної політики, натомість намагаються розкрити ту сукупність викликів, яка криється у зрозумінні самої мовної політики, дають рекомендації, як можна сформуванати таку мовну політику, що здатна наблизити людство до ідеї суспільної та мовної рівноправності.

²⁵⁸ Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010. 28.

²⁵⁹ Joshua A. Fishman: *Language Policy and Language Shift*. In: Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., 2006. 311–328.

²⁶⁰ Богдан Ажнюк: *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2021. 75.

²⁶¹ Наприклад: Francis Hult – David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden MA: Wiley Blackwell, 2015; Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden MA: Blackwell Publishing Ltd., 2006; Bernard Spolsky (ed.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press, 2012 і т. д.

²⁶² Раннунт, 2004, цит. праця; Grin, 2003, цит. праця; Hanna Pułaczewska: *Student's First Guide to Language Policy and Planning*. Regensburg: Sprachlit, 2015; Elana Shohamy: *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge, 2006; Spolsky, 2004, цит. праця; Spolsky, 2009, цит. праця; Bernard Spolsky: *What is language policy?* In: Bernard Spolsky (ed.) *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press, 2012.

На думку Горнбергера цілі досліджень у сфері мовної політики – це не узагальнення або прогнозування, а більше розкриття своєрідностей, висвітлення взаємозв'язків²⁶³. Мей є прихильником підходу, згідно з яким до досліджень мовної політики слід залучати суспільно-історичні та суспільно-політичні підходи, адже мову і так занадто часто вивчали і зараз досліджують відокремлено від суспільних, політичних й історичних відносин. «Доцільно, щоб до вивчення будь-якого елементу мовної політики або її практик було залучено ширші суспільні та політичні обставини, а особливо історичні передумови, які призвели до їх виникнення»²⁶⁴.

У сфері мовної політики – так само, як і у дослідженнях з більшості суспільних наук – на найбільші успіхи може розраховувати таке дослідження, яке для досягнення найвідповідніших результатів застосовує цілу низку технік, методик аналізу й перспектив. Окремі методи та підходи добре доповнюють одне одного. Толлефсон вводить у методологію досліджень мовної політики історично-структурний підхід²⁶⁵. Мета історично-структурного дослідження полягає у виявленні тих історичних і структурних факторів, які ведуть до мовних політик і стратегій, що створюють і зберігають нерівноправність. Насправді

²⁶³ Nancy H. Hornberger: Selecting Appropriate Research Methods in LPP Research: Methodological Rich Points. In: Francis Hult – David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden MA: Wiley Blackwell, 2015. 17.

²⁶⁴ Stephen May: Language Policy and Minority Rights. In: Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden MA: Blackwell Publishing Ltd., 2006. 255–256.

²⁶⁵ James Tollefson: Historical-Structural Analysis. In: Francis Hult – David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden MA: Wiley Blackwell, 2015. 140–151.

історичні фактори можуть значно відрізнятися один від одного, але дослідження подібного типу звертають увагу на нерівні витрати з вживання мови та навчання мови для різних груп, пробують віднайти можливі (історичні) пояснення процесів мовної політики і мовного планування, а також розкривають історичний розвиток активних учасників мовної політики та їхніх інтересів і практик, показують їх наслідки.

Дослідницькі завдання концентруються навколо того, як мовні політики, що утримують (або руйнують) пов'язану з мовою ієрархію, відповідають історичним процесам, пристосовуються до них. У рамках цієї теорії мовна політика є одним із механізмів здобуття й утримання влади, формування і відтворення нерівноправності в суспільстві. Історично-структурний підхід звертає увагу й на те, яким чином ідеологізує суспільна група, що здобула владу, свою мовну політику і як представляє її – попри її репресивну суть – природною, необхідною і корисною для всіх членів суспільства²⁶⁶. Подібні дослідження можуть відбуватися як на макро-, так і на мікрорівні, але найдоцільніше проводити вивчення одночасно на обох цих рівнях²⁶⁷.

У даній монографії ми показали своє бачення мовної політики України в різних аспектах. Наше власне та, безперечно, особливе бачення, яка безумовно, не збігається

²⁶⁶ Tollefson, 2015, цит. праця, 140–142; István Csernicskó – Viktória Ferenc: Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers*, 2014/3. 399–425.; Csilla Fedinec – István Csernicskó: The People of the “Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and Roma in the Transcarpathian Region in Austria–Hungary. In: Markian Prokopovych – Carl Bethke – Tamara Scheer (eds.) *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2019. 160–195.

²⁶⁷ Tollefson, 2015, цит. праця, 144.

із загальноприйнятим в Україні тлумаченням державної мовної політики. Однак ми віримо, що абсолютної істини не існує, і розмаїття перспектив може наблизити нас до професійних дебатів, до пошуку спільних теоретичних і практичних основ інтерпретації державного регулювання мовних відносин в Україні.

Список використаних джерел та літератури

Законодавчі та нормативно-правові акти

Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей. Режим доступу: <https://bit.ly/3z4ymHO>

Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. Режим доступу: <https://bit.ly/3zohnXb>

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» №159-VIII від 05.02.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3g945yZ>

Закон України «Про внесення змін до Закону України Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» №3298-VI від 21.04.2011. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRf5>

Закон України «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» №2480-XII від 19.06.1992. Режим доступу: <https://bit.ly/2T2acgQ>

Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» №316-VIII від 09.04.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfj>

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» №2704-VIII від 25.04.2019. Режим доступу: <https://bit.ly/34MuLaf>

Закон України «Про засади державної мовної політики» №5029-VI від 03.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3g2z67y>

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в

- Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» №317-VIII від 09.04.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfr>
- Закон України «Про кінематографію» №9/98-ВР від 13.01.1998. Режим доступу: <https://bit.ly/3uRozlc>
- Закон «Про корінні народи України» № 1616-IX від 01.07.2021. Режим доступу: <https://bit.ly/37Z38pd>
- Закон України «Про національні меншини в Україні» №2494-XII від 25.06.1992. Режим доступу: <https://bit.ly/3skuOHJ>
- Закон України «Про національну безпеку України» №2469-VIII від 21.06.2018. Режим доступу: <https://bit.ly/3wUweRa>
- Закон України «Про освіту» №2145-VIII від 05.09.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/2S1o8Vb>
- Закон України «Про основи національної безпеки України» №964-IV від 19.06.2003. Режим доступу: <https://bit.ly/3chaoB5>
<https://bit.ly/3chaoB5>
- Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» №314-VIII від 09.04.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReT>
- Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» №1350-XIV від 24.12.1999. Режим доступу: <https://bit.ly/3cgbc7u>
- Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» №802-IV від 15.05.2003. Режим доступу: <https://bit.ly/2T1fkVx>
- Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» №703/97-ВР від 09.12.1997. Режим доступу: <https://bit.ly/3cjPocJ>
- Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» №315-VIII від 09.04.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfh>
- Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» №8312-XI від 28.10.1989. Режим доступу: <https://bit.ly/3ijtWXI>
- Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» №8303-XI від 27.10.1989. Режим доступу: <https://bit.ly/3uXEMpa>

- Конституція (Основний Закон) УРСР (1978). Режим доступу: <https://bit.ly/3yWs3pT>
- Конституція України (1996). Режим доступу: <https://bit.ly/3uVHfJI>
- Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» №1140-VII від 20.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3fSHffW>
- Постанова Верховної Ради України «Про перейменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області» №1375-19 від 19.05.2016. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfT>
- Постанова Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з підготовки проекту закону про розвиток і застосування мов в Україні» №851-VII від 14.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3wYaLXq>
- Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад №1033 від 30.09.2009. Режим доступу: <https://bit.ly/3ckEofn>
- Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад №964 від 14.06.2000. Режим доступу: <https://bit.ly/3pn6ryv>
- Указ Президента України «Про День захисника України» №806/2014. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfc>
1995. évi XLV. törvény a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről. Режим доступу: <https://bit.ly/3cl385s>
2012. évi CLXVII. törvény egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfv>
- A Magyar Köztársaság Alkotmánya (1989). Режим доступу: <https://bit.ly/3gbq3kS> <https://bit.ly/3gbq3kS>
- Magyarország Alaptörvénye (2011). Режим доступу: <https://bit.ly/2T1elkP>

Законопроекти

Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про засади державної мовної політики» (стосовно посилення захисту мовних прав російського та російськомовного населення України). Режим доступу: <https://bit.ly/3yVzZrg>

Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України гуцульською мовою №11112 від 28.08.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/2S9gFX2>

Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України лемківською мовою №11139 від 03.09.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3ii3cH5>

Проект Закону про державну мову та мови національних меншин в Україні №4222 від 17.03.2009. Режим доступу: <https://bit.ly/2S8awdy>

Проект Закону про державну мову України №10514 від 22.05.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3g2yAXa>

Проект Закону про державну мову України №11014 від 19.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3pnxAL7>

Проект Закону про державну мову України №1435 від 21.01.2008. Режим доступу: <https://bit.ly/3vRhT85>

Проект Закону про засади державної мовної політики №9073 від 26.08.2011. Режим доступу: <https://bit.ly/3pn1RAj>

Проект Закону про освіту. Режим доступу: <https://bit.ly/3yWrlJf>; <https://bit.ly/3g7nccR>; <https://bit.ly/3g2AqY4>

Проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» №1239 від 10.01.2013. Режим доступу: <https://bit.ly/3iinDnq>

Проект Постанови про збереження найменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області (щодо зміни етимології найменування міста – визначення найменування міста Дніпропетровська за назвою ріки Дніпро та на честь Святого Апостола Петра). Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfj>

Повідомлення

- FAQ. Усе, що ви хотіли дізнатися про декомунізацію. Режим доступу: <https://bit.ly/3y87Ywm>
- Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról. Режим доступу: <https://bit.ly/3bnOzhh>
- Алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів, які були перейменовані з 01.01.1986 по 01.02.2013. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRg2>
- Голова Верховної Ради України Олександр Турчинов доручив підготувати новий Закон України «Про мову». 27.02.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3z4vdIc>
- Інформаційний лист департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації №01-17/1971 від 17.07.2017 р.
- Інформаційний лист департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації №01-19/3871 від 30.12.2015 р.
- Кошулинський, Р.: «Мовна» комісія найближчим часом прозвітує про свою діяльність у сесійній залі. 28.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3z255NU>
- Кошулинський, Р.: Закон про мови має забезпечити сталий розвиток державної мови та гарантувати самобутній розвиток мов національних меншин. 11.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3cg7hYq>
- Населені пункти, що підлягають перейменуванню у 2015 році. Режим доступу: <https://bit.ly/3hqcuRo>
- Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. Режим доступу: <https://bit.ly/3eJPo67>
- Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України. 11.04.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3vRxNiH>
- Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з підготовки проекту закону про застосування мов в Україні розпочала свою роботу. 04.03.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3gprq3hx>
- У березні – річниця проголошення Карпатської Україн. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReZ>

Усе, що ви хотіли знати про декомунізацію. Режим доступу:
<https://bit.ly/3hpOf59>

Документи Конституційного Суду України

Конституційне Подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» №2704-VIII від 25.04.2019. Режим доступу: <https://bit.ly/3wVFx37>

Конституційне Подання щодо відповідності Конституції України (неконституційності) Закону України «Про освіту» №2145-VIII від 05.09.2017. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRez>

Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. 28.02.2018. Режим доступу: <https://bit.ly/34LZ0qW>

Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О.М. 16.12.1999. Режим доступу: <https://bit.ly/2SZ6WCR>

Рішення Конституційного Суду України №6-рп від 16.06.2011. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRf8>

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» №10-р/2019 від 16.07.2019. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReF>

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України №8-рп/2008 від 22.04.2008. Режим доступу: <https://bit.ly/3wRSVVW>

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» №2-р/2018 від 28.02.2018. Режим доступу: <https://bit.ly/2RsohDO>

- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) №9-рп/2000 від 12.07.2000. Режим доступу: <https://bit.ly/3pjTR2S>
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» №4-рп/2010 від 02.02.2010. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReq>
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів) №13-рп/2007 від 20.12.2007. Режим доступу: <https://bit.ly/3wYJynG>
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) №10-рп/99 від 14.12.1999. Режим доступу: <https://bit.ly/3plrUaV>
- Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» №15-у/2004 від 19.02.2004. Режим доступу: <https://bit.ly/3if4vq7>
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України

щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 1-р/2021 від 14.07.2021. Режим доступу: <https://bit.ly/3ADOnEO>

Міжнародні документи

European Commission for democracy through law (Venice Commission) Opinion on the draft law on languages in Ukraine. Venice, 25-26 March 2011. Режим доступу: <https://bit.ly/3zoqNSD>
Opinion on the Draft Law on Principles of the State Language Policy of Ukraine, Adopted by the Venice Commission at its 89th Plenary Session. Venice, 16-17 December 2011. Режим доступу: <https://bit.ly/3pnyZIk>

Opinion on the Provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the State language and Minority and other languages in Education. Adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session 8-9 December 2017. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReB>

Parliamentary Assembly, Council of Europe. Application by Ukraine for membership of the Council of Europe. Opinion 190 (1995). Режим доступу: <https://bit.ly/3g7MvLK>

Ukraine law banning Communist and Nazi propaganda has a legitimate aim, but does not comply with European standards, say constitutional law experts of the Venice Commission and OSCE/ODIHR. Press release, DC190(2015). Режим доступу: <https://bit.ly/3objzpS>

Преса

20 років Незалежності: Ленін все ніяк не Goodbye! *Тексти.org.ua*, 13.06.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/33G6Yl5>

Az oktatási törvény 7. cikkelye. *Karpatalja.ma*, 2017.09.14. Режим доступу: <https://bit.ly/3w1J3sq>

Meeting between the Presidents of Ukraine and USA: USA fully supports the proposals of Ukraine about the deployment of peacekeepers with the UN mandate in the occupied territory. 21.09.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/33Nc9Q1>

- Ukraine abolishes law on languages of minorities, including Russian. *INTERFAX*, 23.02.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3hoheGx>
- US Senate approved allocation of \$ 500 million to Ukraine for defense. US Senate approved allocation of \$ 500 million to Ukraine for defense. 19.09.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/3fi09LQ>
- Акції проти «мовного закону» відбуваються в багатьох містах України. *УНІАН*, 05.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/2Qe3tz6>
- Берковський, Владислав: Дуже відкритий архів. *Критика*, Червень 2015. Режим доступу: <https://bit.ly/33FTIgf>
- В Києве переіменували проспект Ватутіна. *Корреспондент.net*, 01.06.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/3e1hcl>
- В Кировограді мітинги із-за переіменування міста. *Корреспондент.net*, 27.12.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/2RkjRP3>
- Виступ Президента на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України. 24.08.2014. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfa>
- Виступ Президента на церемонії вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні. 28.11.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/2R9bXbu>
- Вілкул пропонує перейменувати Дніпропетровськ у Дніпропетровськ. *Українська правда*, 04.02.2016. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfF>
- Власюк, Ганна: Юрій Шевчук: Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію «мовною шизофренією». *Портал мовної політики*, 05.07.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/2RacVnQ>
- Депутати змінили «інтимологію», щоб зберегти назву Дніпропетровська. *Українська правда*, 29.12.2015. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfC>
- Для бійців «Дніпра-1» проводять курси української мови. *Портал мовної політики*, 24.10.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3bnP1iZ>

- Днепропетровские депутаты отказались переименовывать город. *Корреспондент.net*, 29.12.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3hpkCAY>
- Колесніченко каже, що його обіцяли розіпнути на березі. *Українська правда*, 25.05.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3z128gE>
- Кулик, Володимир: Кому в Україні потрібні реформи? *Дзеркало тижня*, 07.04.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/3fjS6xY>
- Кулик, Володимир: Про неякісні закони та нечутливих критиків. *Критика*, Травень 2015. Режим доступу: <https://bit.ly/33FVxK7>
- Мало фантазії. Как проходит декоммунизация. *Корреспондент.net*, 04.02.2016. Режим доступу: <https://bit.ly/3hmMYvV>
- Масенко, Лариса: Мовознавча солідарність по-українськи. *Портал мовної політики*, 24.09.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/33CY2No>
- Мова викладання у навчальних закладах: де в Україні найбільше російських шкіл. *Слово і Діло*, 19.05.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/3fkK8VN>
- Мораторій на публічне використання російськомовного культурного продукту не порушує прав, свобод та інтересів позивачів – КАС ВС 20.08.2019. Режим доступу: <http://bitly.ws/dReI>
- Наливайко, Северин: Ленінопад. *Країна*, 21.10.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3boPEWo>
- Нардеп Палиця хоче зобов'язати чиновників говорити на роботі тільки українською. *УНІАН*, 04.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3z57AyW>
- Одинадцять депутатів відкликали свої голоси за «мовний» закон. *Українська правда*, 05.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/34OfD5y>
- Оприлюднено резолюцію Міжнародного форуму на підтримку української мови. *Портал мовної політики*, 2015.07.22. Режим доступу: <https://bit.ly/2RSgRcQ>
- Орел, Майя: Лариса Масенко: Нам потрібен мовний кордон із Росією. Сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста.

- Портал мовної політики*, 26.12.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3ocG5i2>
- Оснач, Сергій: Як мова визначає наших героїв і вітчизну. *Портал мовної політики*, 02.12.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3bpLnY>
- Палажій, Галина: Юрій Шевчук: Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. *Портал мовної політики*, 19.09.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3bqyirH>
- Піпаш, Володимир: Два села та 558 вулиць, площ і провулків на Закарпатті мали би змінити назви. В області стартує процес декомунізації. *Закарпаття онлайн*, 04.08.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3ffPBNo>
- Піпаш, Володимир: На виїзді з Закарпаття з'явилися білборди, що апелюють до історичної пам'яті сусідів України. *Закарпаття онлайн*, 22.07.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3fjT5OK>
- Порошенко гордиться масштабами декомунізації. *Корреспондент.net*, 06.10.2016. Режим доступу: <https://bit.ly/2Rkkesр>
- Порошенко: Більшість воюючих за Україну на Донбасі – русскоязычные. *Корреспондент.net*, 31.03.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/2RR2jKm>
- Порошенко: Державною мовою буде українська, інші – вільно використовуйте в побуті. *Українська правда*, 11.02.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/3gddozi>
- Порошенко: Російською мовою Україну люблять не менше, ніж українською. *Українська правда*, 23.08.2014. Режим доступу: <https://bit.ly/3vW9otY>
- Суд остановил переименование киевского проспекта Ватутина в Шухевича. *Корреспондент.net*, 13.06.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/3odoSlw>
- Хто голосував за мовний законопроект. *УНІАН*, 03.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3ijs5SK>
- Черниш, Олег: Голова КС Станіслав Шевчук: про Майдан, Росію та Томос. *Українські Новини*, 27.12.2018. Режим доступу: <https://bit.ly/3uOUрjh>

- Шевель, Оксана: Щоб відповідати європейським стандартам «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін. *Vox Ukraine*, 07.05.2017. Режим доступу: <https://bit.ly/2RjpwFd>
- Шурхал, Дмитро: Литвин підписав мовний закон із думкою про округ? *Радіо Свобода*, 31.07.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/3wWO3yV>
- Експерты создали карту декоммунизации Украины. *Корреспондент.net*, 07.07.2015. Режим доступу: <https://bit.ly/33JLSSV>
- Ющенко, Віктор: Чия мова – того й влада. *Day.kyiv.ua*, 06.10.2010. Режим доступу: <https://bit.ly/2SDsm8b>
- Які міста позбавлять радянських назв? *BBC Україна*, 10.04.2015. Режим доступу: <https://bbc.in/3hnVj2h>
- Янукович хоче вдосконалювати мовний закон разом з його авторами. *Тиждень.ua*, 08.08.2012. Режим доступу: <https://bit.ly/2SbltLp>

Література

- Ажнюк, Богдан: *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021.
- Баурінг, Білл: Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. In: Юліане Бестерс-Дільгер (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
- Бестерс-Дільгер, Юліане: Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: Андреас Капеллер (ред.): *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво К.І.С., 2011.
- Брежнев, Леонід: *Отчет Центрального Комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики*. Москва: Политиздат, 1981.
- Брицин, Віктор: Мовна політика. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажан, 2004.

- Гнаткевич, Юрій: *Чи злетить птах у синє небо? Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні*. Київ: Просвіта, 1999.
- Дешериев, Юнус: *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе*. Москва: Наука, 1966.
- Доповідна записка міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва Олександрові ІІ «О книгах, издаваемых для народа на малороссийском наречии» з пропозицією дозволити друкування творів красного письменства та призупинити видання навчальної та релігійної літератури українською мовою. 11 липня 1863 р., Санкт-Петербург. In: Геннадій Боряк (ред.): *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)*. Збірник документів і матеріалів. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013.
- Екельчик, Сергей: *История Украины. Становление современной нации*. Киев: Издательство К.И.С., 2010.
- Журженко, Татьяна: Миф о двух Украинах. Комментарии к статье М. Рябчука «Две Украины». *Перекрестки*, 2005/3–4.
- Журженко, Татьяна: «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. *Україна Модерна*, 2011/18.
- Заремба, Олександр – Сергій Римаренко: Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Олександр Майборода та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008.
- Зімон, Гергард: Демократія і нація. Демократія і загрози. In: Андреас Каппелер (ред.): *Україна: процеси націотворення*. Київ: К.І.С., 2011.
- Ишин, Андрей: Трагические страницы «третьего большевизма». *Крымское Эхо*, 10.12.2012. Режим доступу: <http://bitly.ws/dRfz>
- Катунин, Дмитрий: Государственный и официальный язык в конституциях стран бывшего СССР. *Вестник Томского государственного университета. Филология*, 2009/4.

- Короленко, Богдан – Ігор Каретніков – Максим Майоров: Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки. *Місто: історія, культура, суспільство*, 2017/1.
- Кремінь, Тарас: *Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2020 році*. Київ: К.І.С., 2021.
- Кулик, Володимир: Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Юліане Бестерс-Дільгер (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
- Кульк, Володимир: Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Отечественные записки*, 2007/1.
- Левенець, Юрій та ін. (ред.): *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008.
- Майборода, Олександр – Май Панчук: Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Олександр Майборода та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008.
- Масенко, Лариса: *(У)мовна (У)країна*. Київ: Темпора, 2007.
- Масенко, Лариса: *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004.
- Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза*. Москва: Политиздат, 1986.
- Мацюк, Галина: *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009.
- Мацюк, Галина: *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009.
- Мельник, Світлана – Степан Черничко: Поняття мовної політики. In: Микола Вегеш – Чілла Фединець (ред.): *Закарпаття 1919–*

- 2009 рік: історія, політика, культура. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010.
- Миллер, Алексей: Дуалізм ідентичностей на Україні. *Отечественные записки*, 2007/1.
- Миллер, Алексей: Україна як націоналізуючеся государство. *Pro et Contra*, 1997/2.
- Михеева, Оксана: Не все так просто з тими українцями... *Отечественные записки*, 2007/1.
- Пахльовська, Оксана: Україна: шлях до Європи... через Константинополь. Стаття 1: Історичний дуалізм української культури: Візантія чи Європа? *Сучасність*, 1994/1.
- Раннут, Март: *Пособие по языковой политике*. Таллін: Tallin Pedagogical University, 2004.
- Рябчук, Микола: *Дві України: Реальні межі, віртуальні війни*. Київ: Критика, 2003.
- Рябчук, Микола: *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019.
- Сальваторе, Дель Гаудіо – Богдана Тарасенко: Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Юліане Бестерс-Дільгер (ред.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
- Середа, Вікторія: Місто як lieu de memoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 2008/2.
- Хантингтон, Самюель: *Столкновение цивилизаций*. (Пер. с англ. Т. Велімеєва. Ю. Новикова.) Москва: АСТ, 2003.
- Хмелько, Валерій: Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня*, 24.06.2006.
- Шемшученко, Юрій – Володимир Горбатенко: Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Олександр Майборода та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008.

- Arel, Dominique – Valerii Khmelko: The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*, 1996/1–2.
- Barbour, Stephen: National Language and Official Language. In: Ulrich Ammon et al. (eds.): *Sociolinguistics*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2004.
- Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.
- Benő Attila – Lanstyák István: Névideológiák Erdélyben. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. Kolozsvár–Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press, 2017.
- Beregszászi, Anikó – István Csernicskó – Viktória Ferenc: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2014.
- Beregszászi, Anikó – István Csernicskó: Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Ferenc Glatz (hrsg.): *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest, 2003.
- Beregszászi, Anikó: Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, (43) 1995/1996.
- Bernsand, Niklas: Othering *Surzhyk* in Implicit Metalinguistic Discourse. In: B. Törnquist-Plewa (ed.): *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö: Sekel Bokförlag, 2006.
- Bilaniuk, Laada: A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*, 2004/4.
- Bilaniuk, Laada: Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies*, (XXI) 1997.
- Bowring, Bill: The Russian language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarke (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.

- Brubaker, Rogers – Margit Feischmidt – Jon Fox – Liana Grancea: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, 2006.
- Brunner, Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Intézet, 1995.
- Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2004.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória: A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján. In: Kántor Zoltán – Eplényi Kata (szerk.): *Magyar nyelvpolitika a 21. században*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, 2012.
- Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek*. Budapest: Gondolat, 2013.
- Csernicskó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Atdor Shark, 2016.
- Csernicskó, István – Csilla Fedinec: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, (23) 2016.
- Csernicskó, István – Viktória Ferenc: Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Róka Jolán (ed.): *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest: Budapest College of Communication and Business, 2010.
- Csernicskó, István – Viktória Ferenc: Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers*, 2014/3.
- Csernicskó, István: Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracsecs (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol: Multilingual Matters, 2017.
- Csernicskó, István: The European Charter for Regional or Minority Languages by Ukraine. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2013/2.
- Dickinson, Jennifer: Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language*, (201) 2010.

- Dobos, Sándor: Changes of place-names in the territory of present-day Transcarpathia from 1989 to 2000. In: Hires-László Kornélia (ed.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség*. Ungvár: Aurdor Shark, 2016.
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest: Kalligram, 2016.
- Fedinec, Csilla – István Csernicskó: Language Policy and National Feeling in Context Ukraine's Euromaidan, 2014–2016. *Central European Papers*, 2017/1.
- Fedinec, Csilla – István Csernicskó: The People of the “Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and Roma in the Transcarpathian Region in Austria–Hungary. In: Markian Prokopovych – Carl Bethke – Tamara Scheer (eds.) *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden: Brill Academic Publishers, 2019.
- Fedinec, Csilla: Special Status of the Crimean Tatars in the Legislation of Ukraine. *European Yearbook of Minority Issues*, (16) 2019.
- Fedinec, Csilla: Ukraine's Place in Europe and Two Decades of Hungarian-Ukrainian Relations. *Foreign Policy Review*, 2013/1.
- Finney, Angus: Egy adag realitás. Az európai filmipar helyzetéről. *Filmkultúra*, 1994/6.
- Fishman, Joshua: Language Policy and Language Shift. In: Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., 2006.
- Gal, Susan: Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In: Keresztes László – Maticsák Sándor (eds.): *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2002.
- Gerencsér Balázs Szabolcs: Vigyázz! Kész! Beszél! A többségi és a kisebbségi nyelvek versengése az USA nyelvpolitikájában. *Kisebbségi Szemle*, 2018/4.
- Goodman, Bridget: The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics*, 2009/2.
- Grenoble, Leonore: *Language Policy in the Soviet Union*. Kluwer Academic Publishers, 2003.

- Grin, François: *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- Haugen, Einar: *The Ecology of Language*. Stanford University Press, 1972. 325.; Bernard Spolsky: *Language Policy*. Cambridge University Press, 2004.
- Hogan-Brun, Gabrielle – Svitlana Melnyk: Language policy management in the former Soviet sphere. In: Bernard Spolsky (ed.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Hornberger, Nancy H.: Selecting Appropriate Research Methods in LPP Research: Methodological Rich Points. In: Francis Hult – David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden MA: Wiley Blackwell, 2015.
- Hult, Francis – David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden MA: Wiley Blackwell, 2015.
- Jakab, András: *Defining the Borders of the Political Community: Constitutional Visions of the Nation*. Режим доступу: <https://bit.ly/3ck6BBn>
- Kamusella, Tomasz: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
- Karácsonyi, Dávid – Konstyantyn Mezentsev – Grygorii Pidgrusnyi – Zoltán Dövényi: From global economic crisis to armed crisis: changing regional inequalities in Ukraine. *Regional Statistics*, 2014/2.
- Kiss Lajos: Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány*, 1992/2.
- Kloss, Heinz: Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberman (ed.): *Explorations in Sociolinguistics*. Bloomington: Indiana University, 1967.
- Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- Kozmács István: A másik hazai nyelv oktatása Finnországban. *Magyar Nyelvőr*, 2017/3.

- Krizsán Andrea: Will Kymlicka: Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos. *Fundamentum*, 1997/2.
- Kubicek, Paul: Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies*, 2000/2.
- Kulyk, Volodymyr: „What is Russian in Ukraine? Popular Beliefs Regarding the Social Roles of the Language” in Lara Ryazanova-Clarce (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press 2014.
- Kulyk, Volodymyr: The Politics of Ethnicity on Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker. *Journal of Ukrainian Studies*, 2001/1–2.
- May, Stephen: Language Policy and Minority Rights. In: Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden MA: Blackwell Publishing Ltd., 2006.
- McDermott, Philip – Máiréad Nic Craith: „Linguistic Recognition in Deeply Divided Societies: Antagonism or Reconciliation?” In: Gabrielle Hogan-Brun – Bernadette O’Rourke (eds.): *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. Palgrave Macmillan UK, 2019.
- Miller, Jim: Commonwealth of Independent States (CIS). In: Ronald Asher (ed.): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamon Press, 1994.
- Ortutay Katalin: *A franciaországi kisebbségi nyelvek a hatalom árnyékában*. Budapest: Gondolat, 2011.
- Paulston, Christina Bratt – Kai Heidemann: Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. In: Thomas Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., 2006.
- Pavlenko, Aneta: Language rights versus speakers’ rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy*, (10) 2011.
- Pavlenko, Aneta: Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, (26) 2006.
- Phillipson, Robert: *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London: Routledge, 2003.

- Pócza Kálmán – Dobos Gábor – Gyulai Attila: „Hogyan mérjük az alkotmánybíróvási döntések erősségét? Módszertani keretek és egy próbakutatás eredményei” *Állam- és Jogtudomány*, 2017/2.
- Polese, Abel: Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? *Studies of Transition States and Societies*, 2011/3.
- Portnov, Andrij: Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991–2010). In: Uilleam Blacker – Alexander Etkind – Julie Fedor (eds.): *Memory and Theory in Eastern Europe*. New York – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Pułaczewska, Hanna: *Student’s First Guide to Language Policy and Planning*. Regensburg: Sprachlit, 2015.
- Rannut, Mart: Beyond Linguistic Policy: the Soviet Union versus Estonia. In: Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson (eds.): *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1995.
- Riabchuk, Mykola: Cultural Fault Lines and Political Divisions: The Legacy of History in Contemporary Ukraine. In: Larissa M. L. Zaleska Onyshkevych – Maria G. Rewakowicz (eds.): *Contemporary Ukraine on the cultural map of Europe*. Armonk-London: M. E. Sharpe, 2009.
- Ricento, Thomas (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden MA: Blackwell Publishing Ltd., 2006.
- Sándor Klára: *Határtalan nyelv*. Bicske: SZAK Kiadó, 2014.
- Sándor Klára: *Nyelv és társadalom*. Budapest: Krónika Nova, 2016.
- Shohamy, Elana: *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge, 2006.
- Shumlianskyi, Stanislav: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language*, (201) 2010.
- Skutnabb-Kangas, Tove: Language Policy and Linguistic Human Rights. In: T. Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Skutnabb-Kangas, Tove: *Language, Literacy and Minorities*. London: A Minorities Rights Group Report, 1990.
- Spolsky, Bernard (ed.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press, 2012.

- Spolsky, Bernard: *Language Management*. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Spolsky, Bernard: What is language policy? In: Bernard Spolsky (ed.) *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Stepanenko, Viktor: Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Farimah Daftary – François Grin (eds.): *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, 2003.
- Szarka, László: Die Mutterschparce der Minderheiten in Ostmitteleuropa als gefährdete Sprache. In: Ferenc Glatz (Hrsg.): *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest. 2003.
- TANDEM 2016. Режим доступу: <https://bit.ly/3vWa6WC>
- Tollefson, James: Historical-Structural Analysis. In: Francis Hult – David Cassels Johnson (eds.): *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden MA: Wiley Blackwell, 2015.
- Vörös Boldizsár: *Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.
- Walkowiak, Justyna: Personal Names in Language Policy and Planning: Who Plans What Names, for Whom and How? In: Guy Puzey – Laura Kostanski (eds.): *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters, 2016.
- Wojnowski, Zbigniew: The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers*, 2015/1.
- Woolard, Kathryn A. – Bambi B. Schieffelin: Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, (23) 1994.

Чілла Фединець, Степан Черничко: *Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні*. Ужгород: Аутдор-Шарк, 2021. 160 с.

ISBN 978-617-7796-23-6

Мовна ситуація в Україні, що здобула незалежність 1991 року, складна. За минулі три десятиліття політична еліта – як посткомуністична, що успадкувала владу, так і національно-патріотична сторона, що протистояла їй виявилася нездатною дійти консенсусу в питанні, якою має бути мовна політика держави. Однією з важливих цілей мовної політики вважають уникнення мовних конфліктів. Щоправда конфлікти, які намагається розв'язати мовна політика, ніколи не мають мовного походження: за ними стоять суспільні, політичні та/або економічні конфронтації між групами, що розмовляють цими мовами. Рішення у мовній політиці часто мотивуються політично-ідеологічними, а не мовними факторами, ба більше, часто мову використовують лише як привід для реалізації власних політичних цілей. Видання «Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні» вказує на те, що з часу проголошення незалежності України політичні сторони, які знаходяться у протистоянні у мовних питаннях, насправді конкурують через доступ до політичних, суспільних, економічних, культурних ресурсів. Гострі дискусії, які точаться на поверхні навколо статусу мов, насправді стосуються форм будівництва нації, суспільного статусу, політичних і економічних відносин.

УДК: 81'242:320(477)

Ф-31

Наукове видання

Чілла Фединець, Степан Черничко

Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні

A kiadvány megjelenését az MTA (KMAT) támogatta.

Видруковано ПП «АУТДОР – ШАРК»

88000, м. Ужгород, пл. Жупанатська, 15/1. Тел.: 3-51-25.

E-mail: office@shark.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія зт № 40 від 29 жовтня 2012 року.

Гарнітура *Sitka Display*. Папір офсетний.

Формат видання 80x64/16.

Умовн. друк. арк. 6,34.